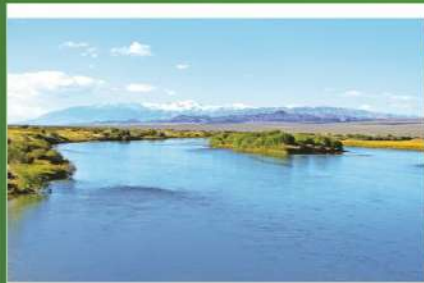

БАЙГАЛЬ ОРЧИН,
НОГООН ХӨГЖИЛ,
АЯЛАЛ ЖУУЛЧЛАЛЫН ЯАМ

**МОНГОЛ ОРНЫ БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ ТӨЛӨВ
БАЙДЛЫН ТАЙЛАН
2013-2014 ОН**

ӨМНӨХ ҮГ

Даян дэлхийн уур амьсгалын өөрчлөлт, эдийн засаг, хүн амын өсөлт, байгалийн нөөцийн хомсдол нь дэлхий нийтийг түгшээсэн асуудал болоод байна. Энэ нь өнөөгийн үйлдвэрлэл, үрэлгэн хэрэглээ, амьдралын хэв маягийг өөрчилж, байгальдаа илүү ээлтэй, ногоон хөгжлийн хэв загварт шилжих шаардлагыг бий болгож байгаа билээ.

Ийм ч учраас 2012 онд Нэгдсэн үндэсний байгууллагын тогтвортой хөгжлийн бага хурлаас “Бидний хүсч буй ирээдүй” бодлогын баримт бичгийг баталж, өнөө болон ирээдүй үеийнхний тогтвортой ирээдүйг хангахын тулд эдийн засаг, нийгэм, байгаль орчны харилцан уялдаа, нөлөөллийг цогцоор авч үзэхийг онцолж, тогтвортой хөгжилд хүрэх, ядуурлыг бууруулах гол арга хэрэгсэл болох ногоон эдийн засгийг өөрийн орны онцлогт тохируулан хөгжүүлэхийг зөвлөсөн юм.

Монгол Улс ч энэхүү тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлалд тулгуурласан “Ногоон хөгжлийн бодлого”-ыг УИХ-аар батлуулан хэрэгжүүлж эхлээд байгаа нь тайлангийн хугацаанд гарсан бодлогын том өөрчлөлт гэж үзэж байна. Энэ бодлогын үр дүнд өмнө явж ирсэн хөгжлийн хандлагаа өөрчилж, иргэн, үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхлэгч бүр хэмнэлттэй, үр ашигтай, өндөр бүтээмжтэй, байгаль орчинд ээлтэй аж ахуй эрхлэх, амьдралын хэв маягийг хэвшүүлэх боломж бүрдэх юм.

Байгаль орчныг хамгаалж экосистемийн тэнцвэртэй байдлыг хадгалах, түүний нөөц баялгийг зохистой ашиглах, нөхөн сэргээхтэй холбогдсон бодлогын хэрэгжилтэд дүн шинжилгээ хийх, хяналт тавих гол шалгуур нь байгаль орчны төлөв байдлыг зөв тодорхойлох явдал юм.

Ийм ч учраас байгаль орчны хяналт-шинжилгээний дүн мэдээ, хяналт шалгалт, судалгаа шинжилгээний тайлан баримтыг нэгтгэн дүгнэж, “Байгаль орчны төлөв байдлын 2013-2014 оны тайлан”-г боловсруулан, товхимол хэлбэрээр хэвлэн Монгол Улсын Их Хурлын хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 47 дугаар зүйлийн 2.7-д заасны дагуу УИХ-аар хэлэлцүүлэхээр Та бүхэндээ толилуулж байна.

Энэхүү тайлангаас дүгнэж үзэхэд уур амьсгалын өөрчлөлт, цөлжилт, бэлчээрийн доройтол эрчимжих, цаг агаарын гаралтай байгалийн аюулт үзэгдлийн давтамж, эрчим нэмэгдсэний улмаас улс орны нийгэм, эдийн засагт учруулах хор хөнөөл ихсэх, ой, хээрийн түймрийн гаралт, ургамлын хөнөөлт шавжны тархац, тоо хэмжээ нэмэгдэх, Улаанбаатар хот болон бусад томоохон хот суурин газрын орчны бохирдол ихсэх, уул уурхайн үйл ажиллагааны улмаас эвдэрсэн газрын хэмжээ өсөх, амьтан, ургамлын тархац нутаг хумигдан нөөц хомсдох зэрэг хандлага улам бүр тод ажиглагдаж байна.

Сүүлийн жилүүдэд цаг агаарын хувьд харьцангуй тогтвортой, олон жилийн дунджаас ахиу хур тунадас орсноос ширгэж, хатсан зарим гол горхи, булаг шанд, нуур тойром сэргэж байгаа, улсын тусгай хамгаалалттай зарим нутагт аргал, янгир, бөхөн зэрэг нэн ховор, ховор амьтдын тоо толгой өсөх таатай хандлага ажиглагдлаа. Мөн агаарын чанарыг сайжруулах олон бодитой ажлын үр дүнд Улаанбаатар хотын агаарын бохирдлын түвшин тодорхой хувиар буурч байгааг хяналт шинжилгээгээр тогтоогоод байна.

Энэхүү тайланг үндэслэн, манай яам тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлалд нийцсэн ногоон хөгжлийн бодлогыг явуулж байгаль орчинд ээлтэй орчин үеийн дэвшилтэт арга технологийг нэвтрүүлэн, нутагшуулах, байгаль орчныг хамгаалах, байгалийн нөөцийг байгаль орчин, хүний эрүүл мэндэд сөрөг нөлөөлөлгүйгээр үр өгөөжтэй ашиглах, боломжтойг нь нөхөн сэргээх ажлыг шинэ шатанд гаргах зорилт тавин ажиллаж байна.

Энэ хүрээнд байгаль хамгаалах багц хуульд нийцүүлж гаргах 30 гаруй журам, стандарт норм, аргачлал, заавруудыг шинээр боловсруулж батлуулах, хот суурин газрын орчны бохирдлыг бууруулах зорилгоор гэр хорооллын ариун цэврийн байгууламжийг боловсронгуй болгох, цэвэрлэх байгууламжийг өргөтгөж шинэчлэх чиглэлээр тодорхой төсөл хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэхээр ажиллаж байна. Мөн тусгай хамгаалалттай газар нутгийн менежментийг сайжруулах, байгалийн нөөцийн хууль бус ашиглалтыг таслан зогсоох, тухайлбал хууль бус мод бэлтгэлтэй тэмцэх хамтын оролцоотой хяналтыг бий болгон ажиллуулж байна. Иргэн бүрийн ойгоо хайрлах, мод тарих мэдлэг, дадлыг бий болгох, байгалийг өөрийг нь өөрөөр цэвэршүүлэн хамгаалах зорилго бүхий “Нэг сая мод ургуулах хөдөлгөөн”-ийг улс орон даяар өрнүүлж эхлээд байна.

Энэ онд ногоон хөрөнгө оруулалт, ногоон ажлын байрыг нэмэгдүүлэх, байгалийн нөөцийг нөхөн сэргээхэд чиглэсэн ажил, үйлчилгээг өргөжүүлж, түүхий эд, усны хэрэглээг багасгах, хог хаягдлыг дахин ашиглах, орчны бохирдлыг бууруулах, байгаль орчноо хамгаалах, байгалийн нөөцийг нөхөн сэргээх чиглэлээр үйл ажиллагаа эрхэлж буй иргэд, хувийн хэвшлийн санаачилгыг дэмжих зорилгоор орон нутагт төвлөрч байгаа байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийг орлого болон бусад хөрөнгийн эх үүсвэрийг төвлөрүүлж, зарцуулалтанд нь тавих хяналтыг чангатгах бодлогыг баримталж байна.

МОНГОЛ УЛСЫН ЗАСГИЙН ГАЗРЫН ГИШҮҮН,
БАЙГАЛЬ ОРЧИН, НОГООН ХӨГЖИЛ,
АЯЛАЛ ЖУУЛЧЛАЛЫН САЙД

Д. ОЮУНХОРОЛ

UIN.MN
СУДАЛГААНЫ САН

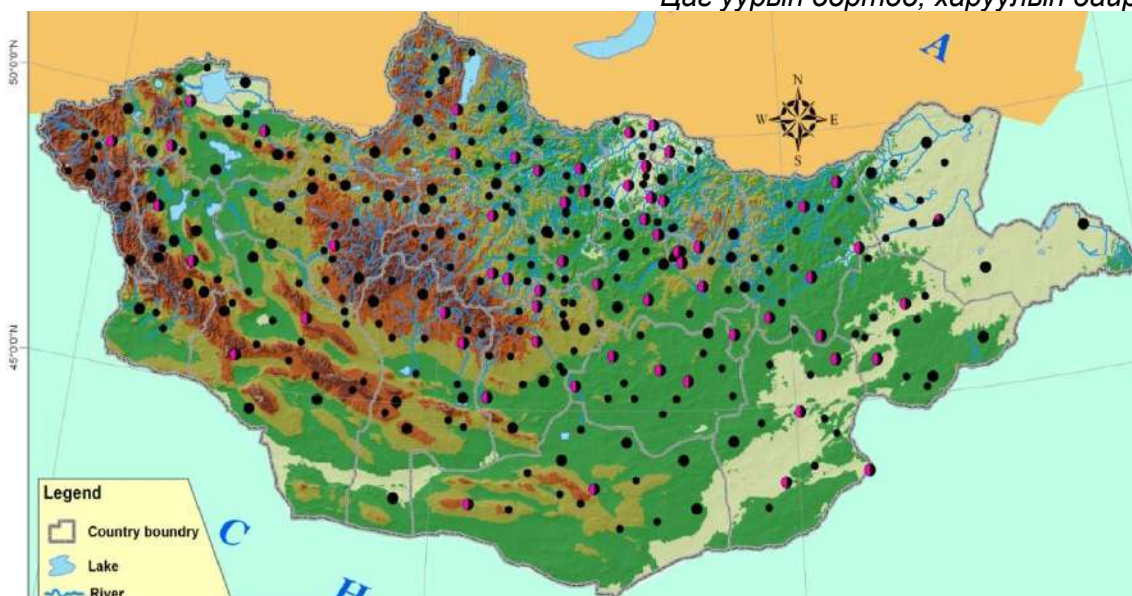
Гарчиг

1. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн төлөв байдал	4
1.1. Уур амьсгалын өөрчлөлт	4
1.1.1. Цаг агаарын төлөв байдал	6
1.1.2. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн ирээдүйн хандлага	7
1.1.3. Хүлэмжийн хийн мониторинг	8
1.2. Байгалийн аюулт үзэгдэл	9
1.2.1. Агаар мандлын гаралтай аюулт үзэгдэл	9
1.2.2. Усны үер, хохирол	12
1.2.3. Ган, зудын байдал, бэлчээрийн даац, бэлчээрийн хортон	14
1.2.4. 2013-2014 оны өвөл, хаврын бэлчээрийн даац	15
1.2.5. 2014-2015 оны өвөл, хаврын бэлчээрийн даац	16
1.2.6. 2013-2014 оны бэлчээрийн ургамлын хөнөөлт царцаа, мэрэгчдийн байдал	17
2. Байгалийн нөөц баялгийн өөрчлөлтийн төлөв байдал	19
2.1. Газрын нэгдмэл сангийн өөрчлөлт	19
2.1.1. Хөдөө аж ахуйн газар	20
2.1.2. Хот, тосгон, бусад суурины газар	23
2.1.3. Зам, шугам сүлжээний газар	24
2.1.4. Ойн сан бүхий газар	24
2.1.5. Усны сан бүхий газар	25
2.1.6. Улсын тусгай хэрэгцээний газар	25
2.2. Цөлжилтийн төлөв байдал	33
2.3. Газрын хэвлийн өөрчлөлт	41
2.4. Улсын тусгай хамгаалалтай газар нутгийн сүлжээнд гарсан өөрчлөлт	44
2.5. Аялал жуулчлалын салбарын ерөнхий төлөв байдал	47
2.6. Усны нөөц, горимын өөрчлөлт, ус ашиглалт, усны нөөцийн нэгдсэн менежмент	51
2.6.1. Гол мөрөн	51
2.6.2. Нуур	55
2.6.3. Мөстөл, мөсөн гол	57
2.6.4. Газрын доорх усны нөөцийн төлөв байдал	59
2.6.5. Цэвдэг	65
2.6.6. Ус ашиглалт	68
2.6.7. Монгол орны усны нөөцийн нэгдсэн менежмент	72
2.7. Ойн нөөцийн төлөв байдал, ашиглалт, хамгаалалт	73
2.8. Байгалийн ургамлын нөөц, ашиглалт	85
2.9. Амьтны аймгийн нөөц, ашиглалт	89
2.10. Байгалийн нөөц ашиглалтын төлбөрийн орлогын бүрдүүлэлт	96
3. Хүрээлэн буй орчны бохирдол, нөлөөлөгч хүчин зүйлс	98
3.1. Агаарын чанар	98
3.2. Хөрсний чанарын төлөв байдал	109
3.3. Усны бохирдол, гадаргын усны чанар	114
3.4. Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ	120
3.5. Хог хаягдал	121
3.6. Химийн хортой болон аюултай бодисын байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөлөл	123
3.7. Хүлэмжийн хийн ялгарлыг бууруулах арга хэмжээ	125
ЕРӨНХИЙ ДҮГНЭЛТ	128

1. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн төлөв байдал

Монгол улсад өдгөө цаг уурын 135 өртөө ажиллаж, Дэлхийн цаг уурын байгууллага (ДЦУБ)-ын хөтөлбөрөөр хоногт 8 удаа агаарын даралт, агаар, хөрсний гадаргын температур, агаарын чийгшил, хур тунадас, салхи, цасан бүрхүүлийн тархац ба зузаан /цас тогтсон үед/, агаарын үзэгдэлд байнгын ажиглалт хийж байна. Монгол улсын засаг захиргааны анхан шатны нэгж болох сумдад зөвхөн өдрийн гэрэлтэй цагт ганц ажиглагч ажилладаг цаг уурын харуул /181/ ажилладаг. Цаг уурын харуул дээр агаарын болон хөрсний гадаргын температур, харьцангуй чийгшил, салхи, агаарын үзэгдэлд Гринвичийн цагаар 00, 06, 12 цагуудад ажиглалт хийдэг /Зураг 1/.

Зураг 1
Цаг уурын өөртөө, харуулын байршил

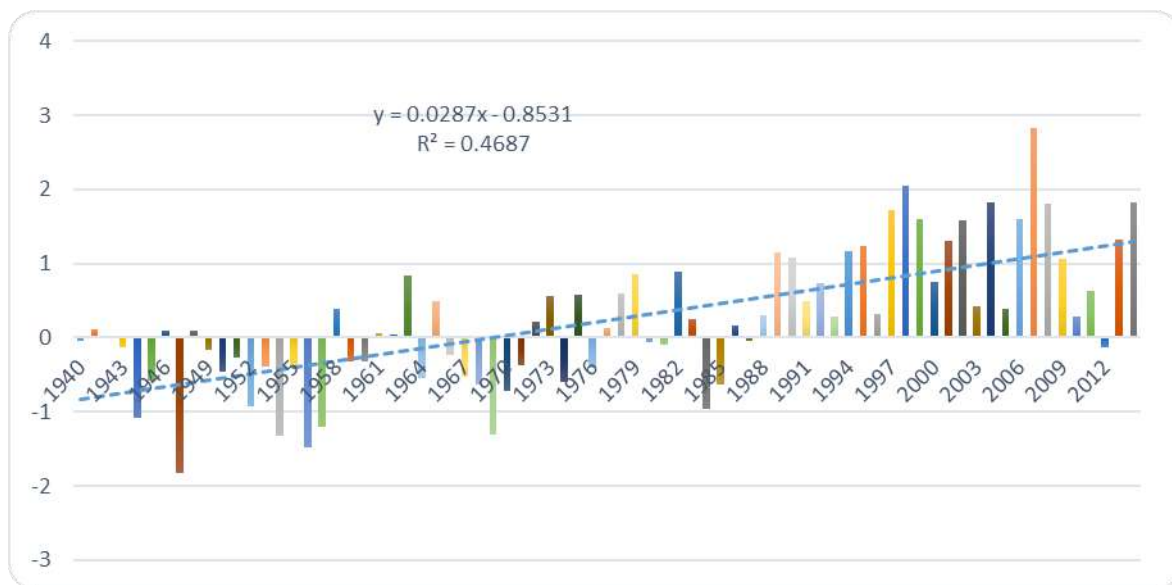

1.1. Уур амьсгалын өөрчлөлт

Монгол орны нийт нутаг дэвсгэрийн дунджаар сүүлийн 75 жилд газрын гадарга орчмын агаарын жилийн дундаж температур 2.10°C ($p < 0.05$ буюу статистик үнэмшилтэй) дулаарсан /Зураг 2/, жилд орох хур тунадасны хэмжээ 7% /Зураг 3/ орчим буурсан байна. Эндээс манай оронд гандах, хуурайших процесс эрчимтэйгээр явагдаж хуурайшлын индекс буурах хандлагатай байна /Зураг 4/.

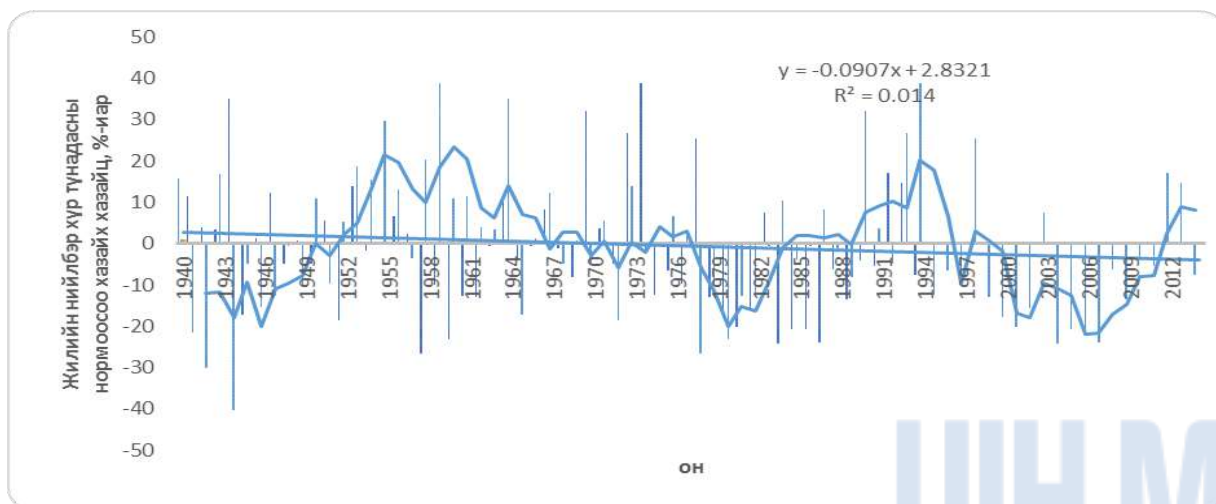
Зураг 2

Монгол орны жилийн дундаж агаарын температурын өөрчлөлт, °C 1940-2014 он

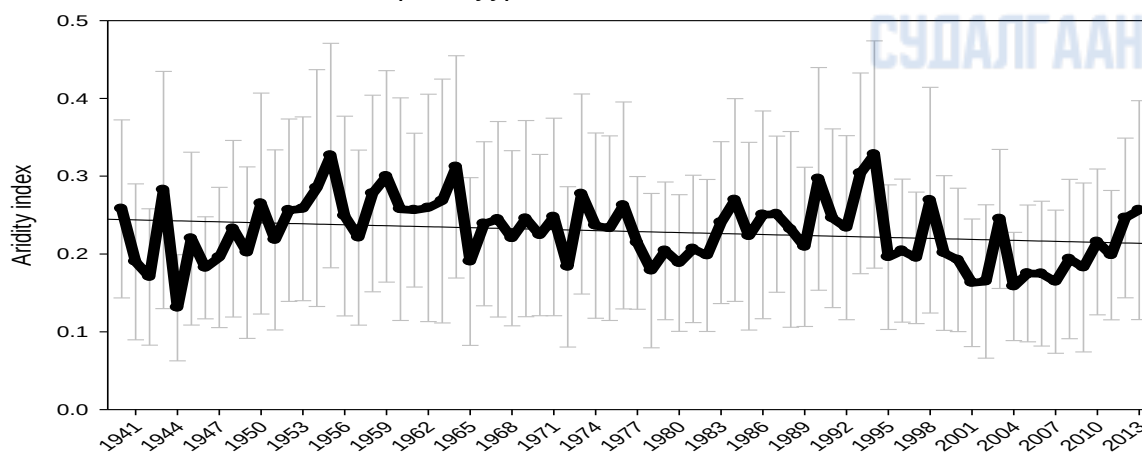
Зураг 3

Монгол орны жилийн нийлбэр хур тунадасны өөрчлөлт /мм/ 1940-2014 он

Зураг 4

Монгол орны хуурайшлын индексийн жилийн явц /мм/ 1940-2014 он

Дээрх өөрчлөлтийн хэмжээ газар зүйн тархалтаас хамаарч харилцан адилгүй байна. Тухайлбал агаарын температурын өөрчлөлтийн хэмжээ 1-3⁰C хэлбэлзэж харьцангуй эрчимтэй дулааралт манай орны төв болон баруун бүс нутагт ажиглагджээ. Дулааралт уулархаг нутгаараа арай эрчимтэй, говь, тал хээрийн бүсэд бага хэмжээгээр дулаарсан байна. Сүүлийн 74 жилийн дотор хамгийн дулаан 10 жил нь 1997 оноос хойш тохиолджээ.

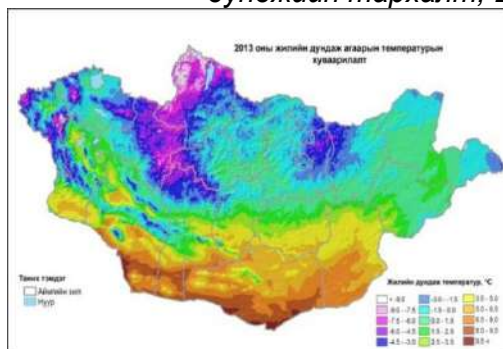
Жилийн нийлбэр хур тунадасны хэмжээ Алтайн цаад говь болон нутгийн зүүн өмнөд хэсгээр бага зэрэг нэмэгдсэн, бусад бүх нутгаар буурсан хандлагатай байна. Дээрх өөрчлөлт дэлхийн бусад газар нутагтай харьцуулахад харьцангуй эрчимтэй гэж үзэхээр байгаа бөгөөд энэхүү уур амьсгалын өөрчлөлтөөс манай орны байгалийн болоод, нийгэм-эдийн засгийн салбаруудад учрах нөлөөлөл, эрсдэл харьцангуй өндөр байх төлөвтэй.

1.1.1. Цаг агаарын төлөв байдал

2013 он: Агаарын температурын жилийн дундаж утгыг олон жилийн дундажтай (ОЖД, 1971-2000 оны дундаж утгыг ойлгоно) харьцуулбал энэ онд Сэлэнгэ, Хэнтийн зарим нутаг, Халх голын сав нутгаар ОЖД-аас 0.5-1.0 градус орчмоор хүйтэн, Алтайн уулсын ихэнх нутаг, Их нууруудын хотгор, Увс, Завхан, Говь-Алтайн ихэнх нутаг, Хөвсгөлийн уулс, Төвийн нутгийн зарим хэсэг, Говийн нутгийн ихэнх хэсгээр ОЖД-аас 1.0-2.5 градусаар дулаан, бусад нутгаар ОЖД-ийн орчим байв.

Хур тунадасны жилийн нийлбэрийн хувьд Хангайн нурууны өндөрлөг уулс, Хөвсгөлийн уулс, Хэнтийн хойд хэсэг, Дорнод, Сүхбаатарын зарим нутаг, Орхон, Сэлэнгэ, Халх голын сав нутгаар ОЖД-аас 10-58%-иар ахиу, харин Баянхонгор, Төв аймгийн зарим нутгаар 10-15%-иар бага, говийн нутгийн өмнөд хэсэг Говь-Гурвансайхан, Эхийн гол, Алтайн өвөр говь орчмоор хур тунадас багатай, ОЖД-аас 40-45%-иар бага хур тунадас орсон бол бусад нутгаар ОЖД-ийн орчим хур тунадас унажээ. 2013 оны агаарын температурын жилийн дундаж, хур тунадасны жилийн нийлбэрийн газарзүйн тархалтыг Зураг 5 болон Зураг 6-д тус тус үзүүлэв.

Зураг 5
Агаарын температурын жилийн
дунджийн тархалт, 2013 он

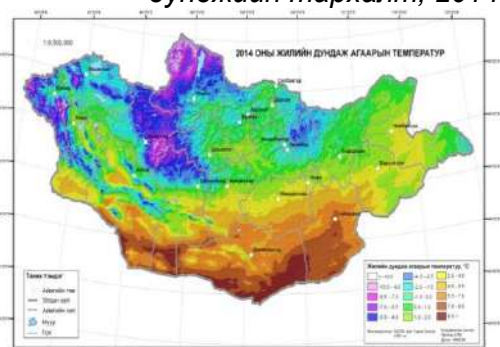
Сайншандад 2014 оны 7-р сарын 30-нд +41.0 градус хүрч тус тус ажиглагджээ. Харин агаарын үнэмлэхүй хамгийн бага температур тухайн жилд Завхан аймгийн Цэцэн-Уулд сумд 2014 оны 2-р сарын 03-нд -47.2 градус, Завхан аймгийн Отгон сумд 2014 оны 2-р сарын 16-нд -46.7 градус тус тус ажиглагдав.

Хур тунадасны жилийн нийлбэрийг олон жилийн дундажтай харьцуулж үзвэл Баян-Өлгийн Булган, Дорноговийн Сайншанд, Өмнөговийн Гурвантэс, Архангайн зарим нутгаар ОЖД-аас 20-30%-иар ахиу, Хөвсгөл, Архангай, Төв аймгийн зарим нутаг, Улаанбаатар орчмын нутгаар ОЖД-ийн орчим буюу бага зэрэг ахиу, бусад нутгаар ОЖД-аас 10-30%-иар бага хур тунадас унажээ.

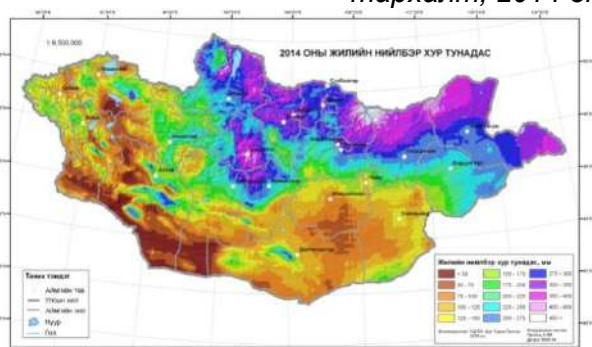
Дорнод аймгийн Баян-Уулд 411.5 мм, Архангайн Эрдэнэмандалд 408.2 мм хур тунадас орсон нь хур тунадасны жилийн нийлбэрийн хувьд энэ жилийн хамгийн их утга болжээ. Төв аймгийн Мөнгөнморьтод 7-р сарын 07-нд 85.3 мм хур тунадас орсон нь хоногт орсон хур тунадасны 2014 оны жилийн хамгийн их утга болж байна.

2014 оны агаарын температурын жилийн дундаж, хур тунадасны жилийн нийлбэрийн газарзүйн тархалтыг *Зураг 7* болон *Зураг 8*-д тус тус харуулав.

Зураг 7
Агаарын температурын жилийн дундажийн тархалт, 2014 он

Зураг 8
Хур тунадасны жилийн нийлбэрийн тархалт, 2014 он

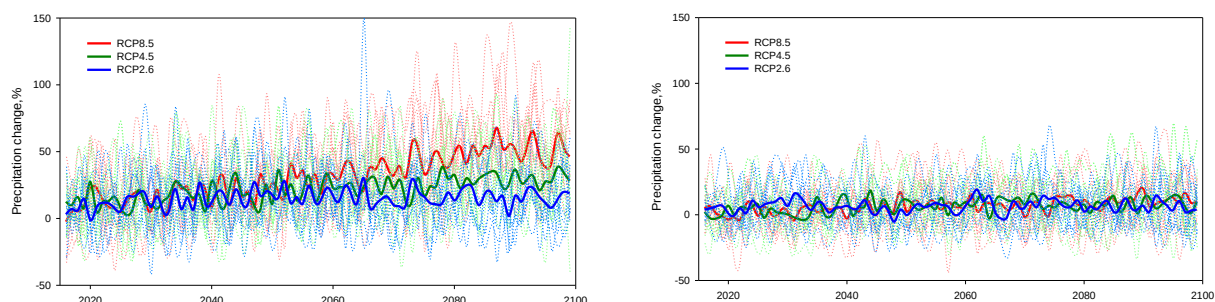

Өөрчлөлтийн тоон утгын эрчимшил энэ зууны эхний хагаст хүлэмжийн хийн ялгарлын бүх хувилбарт бараг ижил, харин түүнээс хойш он цаг өнгөрөх тутам хоорондоо эрс ялгаатай үр дүнг өгч байна. Энэ зууны эхэн 2016-2035 оны үед хүлэмжийн хийн ялгарлын хувилбар бүрд өвлийн улирлын температур дунджаар 2.3 градусаар нэмэгдэхээр байхад зууны төгсгөлд 2081-2100 оны үед RCP2.6-ийн хувьд 2.5 градус, RCP4.5-ийн хувьд 3.7 градус, RCP8.5-ийн хувьд 6.7 градусаар тус тус нэмэгдэх төлөвтэй.

Хур тунадасны хувьд өвлийн улиралд нэмэгдэхээр, харин зуны улиралд бараг өөрчлөлтгүй байна /Зураг 10/.

Зураг 10

а) өвөл б) зуны улирлын хур тунадасны өөрчлөлтийн хандлага

Энэ зууны төгсгөлд өвлийн хур тунадас 2081-2100 оны үед RCP2.6-ийн хувьд 15.5%, RCP4.5 нь 28.7%, RCP8.5-ийн хувьд 50.5%-иар тус тус нэмэгдэх хандлагатай.

Манай орны ирээдүйн уур амьсгалын өөрчлөлтийн ерөнхий хандлага үнэлгээний IPCC2-ийн 4 дүгээр илтгэлийн үр дүнтэй төсөөтэй, температурын хувьд бүх улиралдаа тогтвортой нэмэгдэх, харин хур тунадасны хувьд өвлийнх харьцангуй их хувиар нэмэгдэх, зуных бараг өөрчлөлтгүй тогтвортой байх төлөвтэй.

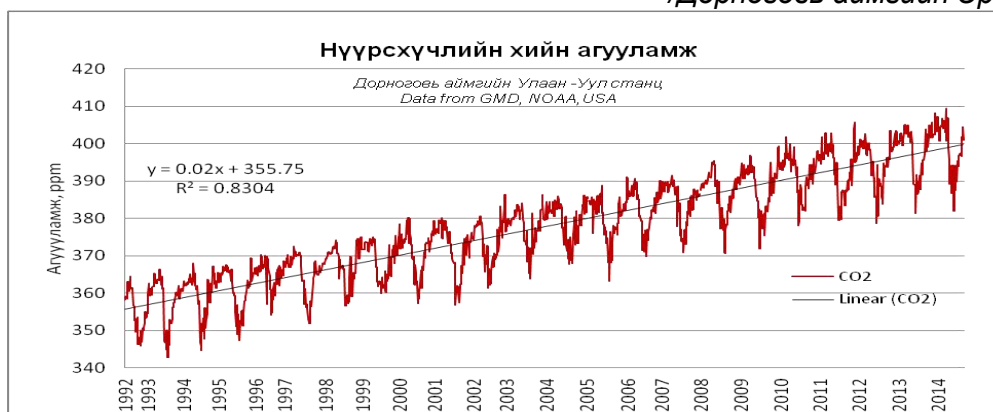
Энэ зууны сүүлч гэхэд харьцангуй эрчимтэй дулааралт өвлийн улиралд Монгол орны баруун болон зүүн бүс нутагт 5.5-7.5 градус, харин зуны улиралд баруун бүс нутагт 5.0-5.5 градус байх хандлагатай. Өвлийн улирлын хур тунадас төв, баруун, зүүн бүсэд 55-75% хүртэл нэмэгдэхээр, харин зуных баруун бүсэд 5-10%-иар буурах бусад бүсэд багахан нэмэгдэхээр байна.

1.1.3. Хүлэмжийн хийн мониторинг

Дэлхийн уур амьсгалын өөрчлөлтөд хамгийн их нөлөө үзүүлж буй нүүрсхүчлийн хий, метаны агаар дахь агууламжийн өөрчлөлтийн хэмжээг авч үзвэл Дорноговь аймгийн Эрдэнэ сумын нутагт Улаан-Ууланд байрлах хүлэмжийн хийн мониторингийн станцын мэдээгээр нүүрсхүчлийн хийн /CO₂/ агууламж 23 жилд (1992-2014) 356.6 ppm-ээс 399.5 ppm болж 42.8 ppm буюу 12%-иар нэмэгджээ /Зураг 11/.

2013-2014 оны өөрчлөлтийн утга нь 1.6 ppm, агаар дахь намгийн хийн агууламж 1830 ppbv-ээс 1904 ppbv болж 4%-иар нэмэгдсэн байна.

Зураг 11
Агаар дахь нүүрсхүчлийн хийн агууламж, ppm
/Дорноговь аймгийн Эрдэнэ сум/

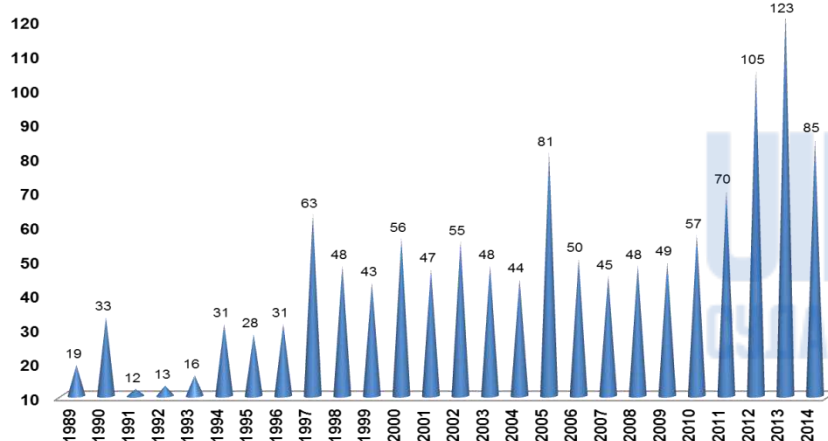

1.2. Байгалийн аюулт үзэгдэл

1.2.1. Агаар мандлын гаралтай аюулт үзэгдэл

Уур амьсгалын өөрчлөлтийн асуудлаар Засгийн газар хоорондын мэргэжилтний бүлэг (IPCC)-ийн байгалийн аюулын тухай тусгай тайланд (IPCC SREX, 2011) 1950 оноос хойших мэдээгээр, дэлхий даяар агаар мандлын гаралтай байгалийн гамшигт үзэгдлийн давтамж, уур амьсгалын зарим хэмжигдэхүүний захын (экстремаль) утгууд өөрчлөгдөж эвдэрч байгааг уур амьсгалын өөрчлөлттэй холбон тайлбарласан байдаг. Манай оронд ч мөн байгалийн гамшигт үзэгдэл, үүний дотор ус-цаг уурын аюултай үзэгдэл /АҮ/, гамшигт үзэгдэл /ГҮ/-ийн давтагдал ихсэж байгааг үзүүлэв /Зураг 12/.

Зураг 12
Монгол оронд жилд ажиглагдсан аюултай
болон гамшигт үзэгдлийн давтамж

УЦУОХ, ОБЕГ-ын хамтран хийсэн сүүлийн 20 жилийн судалгаагаар жилд дунджаар ус, цаг уурын аюултай болон гамшигт үзэгдлийн давтагдал 1995-2004 онд 46 байсан бол 2005-2014 онд 71 болж нэмэгджээ. Монгол улсад ус, цаг уурын аюултай болон гамшигт үзэгдэл 2013-2014 онд 85-123 удаа ажиглагдсан нь сүүлийн 10 жилийн дундажтай харьцуулахад 14-52-оор нэмэгдэв.

Монгол улсад тохиолдож байгаа аюултай болон гамшигт үзэгдлүүдээс хүчтэй салхи шуурга 24%, ширүүн аадар бороо 21%, уруйн үер болон аянга цахилгааны үзэгдэл 13%-г эзэлж байна.

Монгол оронд зуны хүчтэй халалтын улмаас үүсэж ажиглагдах аадар бороо, уруйн үер, нөөлөг салхи, мөндөр, аянга цахилгааны гамшигт үзэгдлийн давтагдал эрчимтэй өсөж, нийт агаар мандлын гаралтай аюултай болон гамшигт үзэгдлийн 53.3%-г эзэлдэг бөгөөд үүний 41.1%-ийг аадар бороо, уруйн үер эзэлж байна.

2013 оны 7 дугаар сарын 4-ний орой Сэлэнгэ аймгийн Түшиг суманд аадар бороо, том мөндөр, нөөлөг салхи тохиолдсон бол, 2014 оны 7 дугаар сарын 26-нд Архангай аймгийн Хашаат сумын Номгон багийн нутагт өргөнөөрөө 300-400 метр, уртаараа 10 км орчим нутгийг хамарсан догшин хуй салхи (торнадо), ширүүн аадар бороо, 6 см орчим голчтой том мөндөр орсон /Зураг 13/. Ийм догшин хуй салхи өмнө нь 1974 оны 7 сарын 16-нд Хэнтий аймгийн Батширээт сумын Хурх бригадад ажиглагдаж байжээ.

Зураг 13

Архангай аймгийн Хашаат сумын Номгон багт болсон хар салхинд хийсэж шидэгдсэн мал, машин, нурсан байшин

Догшин хуй салхи болсон нутагт цаг уурын станц, харуул байхгүй тул салхины хурд хэдэн м/с хүрснийг нарийн тогтоох боломжгүй байлаа. АНУ-ын Чикаго их сургуулиас боловсруулсан хар салхины хүчийг учруулсан хохирлын байдлаар тодорхойлох хүснэгтээр дээрх хар салхины хурдыг тодорхойлбол энэ хар салхи F4 ангилалд багтах (сайн баригдсан байшин нурах, муу суурьтай байшин бут цохигдох, машин 10 метр шидэгдэх, мод булгарч, чулуу хийсэх) тул салхины хурд нь 58-72 м/с хүрсэн гэсэн ойролцоо тоо гаргасан болно.

Сүүлийн 12 жилд ус цаг уурын гаралтай гамшигт үзэгдлийн улмаас 424 хүний амь эрсдэж, 24.5 сая мал хорогдож, 564 тэрбум 191 сая 420 мянган төгрөгийн хохирол учирсан бөгөөд амь насаа алдсан хүний 41.2% нь хүчтэй салхи шуурганы улмаас, 22.4% нь ширүүн аадар бороо, уруйн үерээс болж энджээ.

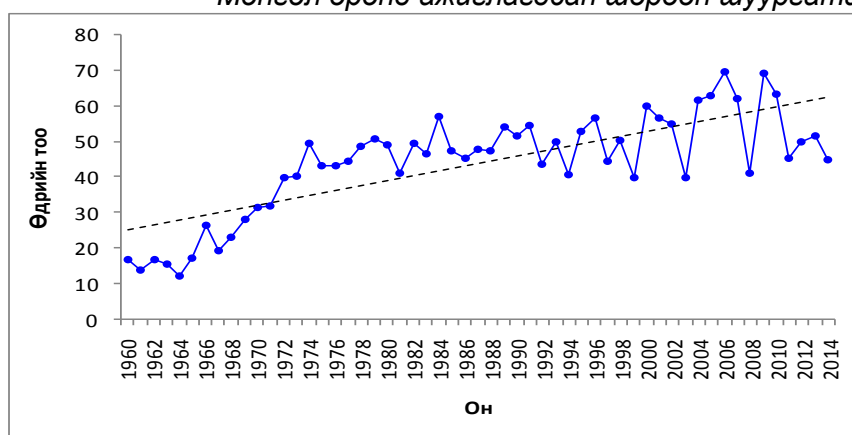
2013 оны 7 дугаар сард Сэлэнгэ аймгийн Түшиг суманд болсон аюултай үзэгдлийн улмаас улс нийгэмд 3 тэрбум гаруй төгрөгийн, 2014 оны 7 дугаар сард Архангай аймгийн Хашаат сумын Номгон багийн нутагт болсон хар салхины улмаас 1 хүн нас барж, 9 хүн гэмтэж, 198 мал үхэж, 5 байшин, 3 машин эвдэрсэн, нийт 413 сая 523 мянган төгрөгийн хохирол тус тус учирчээ.

2014 онд 12 хүн амь насаа алдаж, 20 хүн гэмтэж, 1019 мал хорогдсон бөгөөд улс нийгэмд 1 тэрбум 466 сая 40 мянган төгрөгийн хохирол учирсан байна.

Шороон шуурга, тоос тоосонцор: Шороон шуурганы давтагдал 1960 оноос хойших ерөнхий хандлагаараа 2014 оны байдлаар бараг 3 дахин ихэсжээ. Харин 2013-2014 онд шороон шуурганы давтагдал бага зэрэг буурсан нь зундаа хур бороо ахиу орж, ургамал сайн ургаж зуншлага сайн болж газрын хөрс ургамлаар сайтар хучигдсан, өвөл нь цас ахиу орсноос хавартаа хөрс харьцангуй чийгтэй байсан, түүнчлэн хүчтэй салхи үүсэх агаар мандлын хүчин зүйлийн нөлөө харьцангуй бага байсантай холбоотой юм /Зураг 14/.

Зураг 14

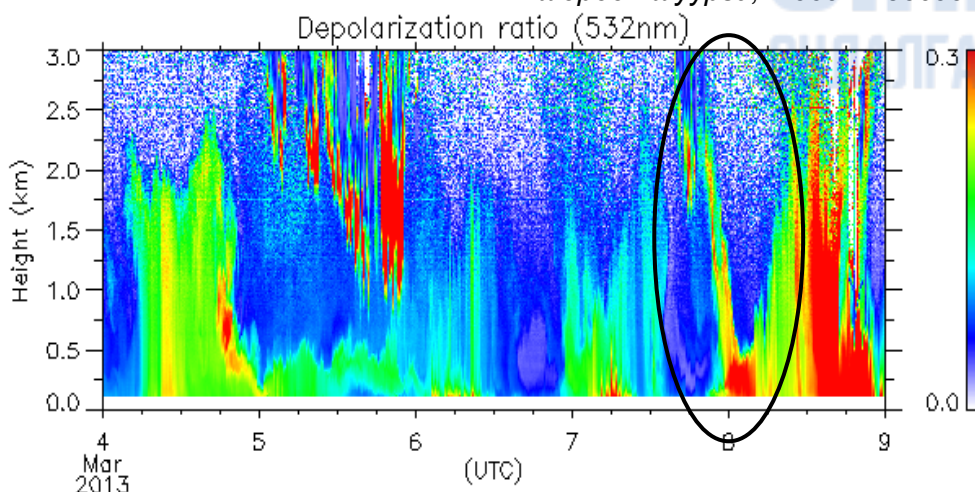
Монгол оронд ажиглагдсан шороон шуургатай өдрийн тоо

Хэдийгээр шороон шуурганы давтагдал 2013-2014 онд буурсан ч 2013 оны 3 дугаар сарын 8, 2014 оны 3 дугаар сарын 15-16, 4 дүгээр сарын 25-26-ны өдрүүдэд манай орны говийн бүс нутагт хүчтэй шороон шуурга шуурч, малчид болон аж ахуйн салбаруудын үйл ажиллагаанд саад бэрхшээл учруулсан. Тухайлбал, тоосны багажийн хэмжилтээр 2013 оны 3 дугаар сарын 8-ны өдөр нэг шоо метр агаар дахь тоосны агууламж Өмнөговийн Даланзадгад орчимд 1530 микрограмм, Номгон сум орчимд 3633 микрограмм, Дорноговийн Эрдэнэ сумын орчимд 1912 микрограмм, Замын-Үүд орчимд 507 микрограмм хүрсэн нь ердийн үеийнхээс 10-70 дахин ихэссэн төдийгүй Дорноговийн Замын-Үүдэд байрлуулсан лидарын хэмжилтээр тоос газрын гадаргаас дээш 2.5 км өндөрт тархаж, агаарын урсгалаар зүүн, зүүн өмнө зүгт шилжин зүүн хойд Азийн бүс нутгийг хамарсан байна /Зураг 15/.

Зураг 15

Замын-Үүдийн лидарт ажиглагдсан шороон шуурга, тоосны босоо тархалт

1.2.2. Усны үер, хохирол

Монгол орны эрс тэс уур амьсгалын нөхцөлд татруу устай жилийн давтагдал уур амьсгалын өөрчлөлт тод илэрч буй сүүлийн жилд нэлээд их байна. 2013 онд хур борооны үер олонтоо тохиолдож, нийгэм, эдийн засагт ихээхэн хохирол учирчээ. 2013 онд нийт ус судлалын 102 харуул өдөр бүрийн усны түвшний мэдээ өгсөн ба үүнээс 14 харуулын мэдээг ОХУ-д гаргав. Мөс цөмрөх аюулаас урьдчилан сэргийлэх мэдээг 12 удаа, хаврын шар усны үерийн сэрэмжлүүлэх мэдээг 7 удаа, хур борооны үерийн сэрэмжлүүлэх мэдээг 94 удаа тус тус гаргаж, www.tsag-agaar.mn, www.imh.mn web хуудсаар дамжуулан иргэдэд хүргэв. Үерээс сэрэмжлүүлэх, анхааруулах, урьдчилан сэргийлэх мэдээг ОХУ-д 10 харуулаар 27 удаа гаргалаа.

Хэнтэй нурууны баруун хажуугаас усжих Ерөө гол Дулаанхаан сум орчимд 8 дугаар сарын 31-ний өдрөөс 9 дүгээр сарын 7-ны өдөр хүртэл 5 өдөр, Их Хянганы нуруунаас эхтэй Халх гол Баянхошуу орчимд 4 дүгээр сарын 12-13-нд, мөн сарын 29-өөс 5 дугаар сарын 19, 8 дугаар сарын 15-аас 9 дүгээр сарын 11-ний өдөр хүртэл 52 өдөр /Зураг 16/, Алтай нуруунаас усжих Ховд гол Мянгад сум орчмоор 6 дугаар сарын 27-ны өдрөөс 19-ний өдөр хүртэл 20 өдөр, Буянт гол Ховдын Жаргалант сум орчмоор 6 дугаар сарын 21-ний өдрөөс 7 дугаар сарын 20-ны өдөр хүртэл 11 өдөр тус тус үерийн аюултай түвшинг даван хүчтэй үерлэсэн байна.

Хөвсгөлийн уулсаас эхтэй Дэлгэрмөрөн, Үүр, Хэнтэй нурууны баруун хажуугийн Хараа, Ерөө, Тэрэлж, Сэлбэ, Улиастай, Туул, Сөгнөгөр, зүүн хажуугийн Барх, Балж, Хэрлэн, Алтай нуруунаас усжих Ховд, Харбут, Буянт, Булган, Сагсай, Чигэртэй, Хангай нурууны өврийн Шаргалжуут, Онги, Таац, Увс нуурын сав газрын Чигж, Хархираа, Түргэн зэрэг голууд үерийн түвшинг даван тус тус үерлэсэн байна.

Хөвсгөлийн уулсаас эхтэй Эг, Бэлтэс, Бүгсий, Шишхэд, Хангай нурууны арын Идэр, Хануй, Чулуут, Суман, Хойд Тамир, Урд Тамир, Хэнтэй нурууны баруун хажуугаас усжих Хүдэр, Шарын гол, зүүн хажуугийн Хурх, Эг, Онон, Улз, Алтайн нуруунаас эхтэй Турган, Дундцэнхэр, Хангай нурууны баруун ба өврийн Завхан, Заг, Чигэстэй, Богд, Буянт, Хүнгүй, Хожуул, Байдраг, Түй гол, Увс нуурын хотгорын Чигж, Баруунтуруун, Тэс зэрэг голууд 2013 онд үерийн түвшинд хүрч үерлээгүй байна.

Их Хянганы нуруунаас эхтэй Халх гол Баянхошуу орчимд хамгийн олон хоног үерийн аюултай түвшинг давж үерлэв.

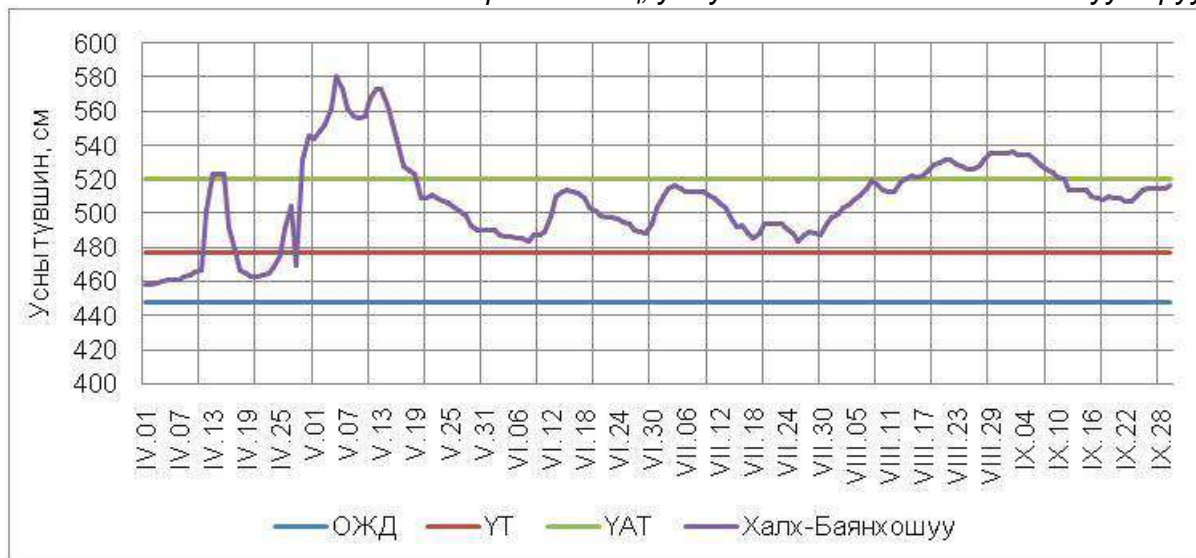
Усны үер 2013 онд 18 аймгийн 51 сум, нийслэлийн 4 дүүрэгт нийт 104 удаа тохиолдож, 120 хүн эрсдэжээ. Мөс цөмрөх аюул 8 удаа тохиолдож, 4 хүний амь эрсдэж, усны аюулаас нийтдээ улс, нийгэмд 14.7сая төгрөгийн хохирол учирсан байна. Энэхүү хохирлын хэмжээ өмнөх жилийнхээс (9.2 тэрбум төг) хэдэн арав дахин багассан байна.

2014 оны байдлаар, Хөвсгөлийн уулсаас эхтэй Бэлтэс, Дэлгэрмөрөн, Хэнтэй нурууны баруун хажуугаас усжих Туул, Сөгнөгөр, зүүн хажуугийн Хурх, Барх, Онон, Балж, Хэрлэн, Их Хянганы нуруунаас эхтэй Халх, Алтай нуруунаас усжих Буянт, Ховд, Харбут, Төгрөг, Хангай нурууны өврийн Онги, Таац, Байдраг, Шаргалжуут, Орхон гол Хархорин сум орчимд болон Увс нуурын савын Түргэн, Хариг зэрэг голууд үерийн түвшинг, Хэнтэй нурууны Туул, Хурх, Барх, Онон, Их

Хянганы нуруунаас эхтэй Халх гол Ялалт баг орчимд болон Алтай нуруунаас усжих Буянт, Ховд, Хангай нурууны өврийн Таац зэрэг голууд үерийн аюултай түвшинг даван тус тус хүчтэй үерлэсэн байна. Дээрх голуудын үерлэсэн хугацааг 1-р хүснэгтэд үзүүлэв.

Зураг 16

Усны түвшний явц, ус судлалын Халх гол-Баянхошуу харуул

Харин Хөвсгөлийн уулсаас эхтэй Эг, Бэлтэс, Бүгсий, Шишхэд, Хангай нурууны арын Хануй, Чулуут, Суман, Хойдтамир, Хэнтэй нурууны баруун хажуугаас усжих Хүдэр, Хараа, Тэрэлж, Сэлбэ, Улиастай, зүүн хажуугийн Улз, Алтайн нуруунаас эхтэй Булган, Турган, Дундцэнхэр, Хангай нурууны баруун ба өврийн Завхан, Зүйл, Заг, Чигэстэй, Богд, Буянт, Хүнгүй, Түй гол, Увс нуурын хотгорын Чигж, Баруунтуруун, Тэс зэрэг голууд 2014 онд үерийн түвшинд хүрч үерлээгүй байна.

Хүснэгт 1

2014 онд үерийн болон үерийн аюултай түвшин даван гол мөрөн

д/д	Гол, харуул	Үерийн түвшин даван хугацаа	Тохиолдсон өдөр	Үерийн аюултай түвшин даван хугацаа	Тохиолдсон өдөр
1	Дэлгэрмөрөн-Мөрөн	7/11,12	2		
2	Бэлтэс-Баянзүрх	6/23,24,27,28	4		
3	Туул-Улаанбаатар	7/9,10, 7/21-7/24	6		
4	Туул-Алтанбулаг	7/10-7/12, 7/15,16, 7/22-7/26	10		
5	Туул-Лүн	7/22-7/26, 8/1-8/4	16	7/15-7/21, 7/27-7/31	11
6	Сөгнөгөр-Сөгнөгөр	6/20, 7/20, 7/21	3		
7	Хурх	7/21-7/24	4	7/22,23	2
8	Барх-Батширээт	7/9,7/21	2	7/22-7/23	2
9	Онон-Дадал	7/10-7/12, 7/20-7/23, 7/27-7/31, 8/2	13	7/24-7/26	3
10	Балж-Дадал	7/22-7/24	3		
11	Хэрлэн-Мөнгөнморьт	5/11,5/12, 5/17-5/19, 5/21, 5/27, 7/8-7/10, 7/12-7/17, 7/20-7/31, 8/1	28		
12	Хэрлэн-Багануур	5/21, 5/22, 7/13-7/15, 7/17, 7/21-7/30	15		
13	Хэрлэн-Чойбалсан	7/22-7/30, 8/4-8/16	22		
14	Халх-Баянхошуу	5/16-5/31, 6/1-6/19, 7/8-7/10, 8/11-8/18, 8/21-8/29	51	7/14-7/31, 8/1-8/10	27

15	Буянт-Ховд	5/30,5/31, 6/2, 6/3, 6/15-6/28, 7/4-7/8, 7/11-7/18	39	6/29-7/3	5
16	Ховд-Мянгад	6/29, 7/12-7/30,	19	7/1-7/10	10
17	Ховд-Өлгий	6/29- 7/3	5		
18	Төгрөг-Манхан	6/27-6/30, 7/1-7/8	12		
19	Харбут-Алтай	5/31, 6/1	2		
20	Онги-Уянга	5/22, 7/20	2		
21	Онги-Арвайхээр	5/22, 5/23	2		
22	Онги-Сайхан-Овоо	5/25	1		
23	Таац-Нарийнтээл	5/22, 6/26, 6/30, 7/1, 7/4, 7/19,7/22-7/29, 8/22-8/29	22	6/24,6/25,6/27-6/29, 7/2, 7/3, 7/20,7/21,	9
24	Байдраг-Баянбүрд	6/28-6/30, 7/1-7/17, 7/20-7/26, 8/9-8/15, 8/23-8/26	37		
25	Шаргалжуут-Шаргалжуут	6/27, 6/28, 7/2, 7/3, 7/19-7/22	8		
26	Орхон-Хархорин	5/23, 6/28, 6/29, 7/10	4		
27	Хариг-Сагил	6/21-7/4	14		
28	Түргэн-Түргэн	7/1, 7/4	2		

Их Хянганы нуруунаас эхтэй Халх гол Баянхошуу орчимд хамгийн олон хоног үерийн аюултай түвшинг давж үерлэв.

Усны үер 2014 онд 18 аймгийн 52 сум, нийслэлийн 4 дүүрэгт нийт 89 удаа тохиолдож, 100 хүн (хүүхэд-14, насанд хүрэгсэд-86) эрсэджээ. Мөс цөмөрсний улмаас 4-38 насны 3 иргэн амь насаа алдсан байна. Усны ослын дуудлагаар 1129 хүн, 239 техник хэрэгсэл ажиллаж 11 сая 74 мянган төгрөгийг зарцуулсан байна. Энэхүү хохирлын хэмжээ өмнөх жилийнхээс 3,626,000 төгрөгөөр багассан нь элбэгдүү устай энэ жилд усны аюулаас урьдчилан сэргийлэх мэдээг олон нийтэд хүргэсний ач холбогдол оршиж байгааг харуулж байна.

Шар усны үер жижиг голуудад 4 дүгээр сарын сүүлээр дуусаж, томоохон голуудад сул хүчтэй ажиглагдав. Энэ нь эрт аажим дулаарч, хаврын улирал удаан үргэлжилсэнтэй холбоотой юм. Хаврын шар усны үер эрч хүч багатай ажиглагдах нөхцөл бүрдэж байна.

1.2.3. Ган, зудын байдал, бэлчээрийн даац, бэлчээрийн хортон

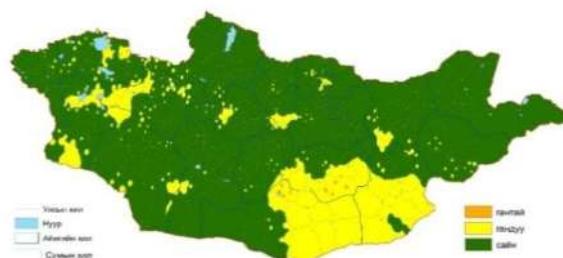
Зуншлагын байдал 2013 оны 7 дугаар сарын байдлаар манай орны нийт нутгийн 70 гаруй хувьд сайн, 20 гаруй хувьд буюу Увс, Өмнөговь, Дорноговийн ихэнх, Ховд, Завхан, Говь-Алтай, Баянхонгор, Архангай, Хөвсгөл, Булган, Дархан-Уул, Төв, Хэнтий, Дундговийн зарим нутгаар гандуу, 10 хүрэхгүй хувьд буюу Баянхонгорын Бөмбөгөр, Дорноговийн Хатанбулаг, Мандах, Замын-Үүд, Өргөн сумдын ихэнх, Увсын Наранбулаг, Өмнөговийн Ханбогд сумдын өмнөд хэсгээр гантай байв /Зураг 17/.

Харин 2014 оны 7 дугаар сарын байдлаар нийт нутгийн 80 орчим хувьд сайн, 20% буюу Архангай, Булган, Сэлэнгэ, Хэнтийн зарим нутаг, Их нууруудын хотгор, Хонин усны хоолой, Галба, Өөшийн говь, Үхэр чулууны хөндийгөөр гандуу байв /Зураг 18/.

Зураг 17 Зуншлагын байдал: 2013 оны 7 дугаар сарын 31-ны байдлаар

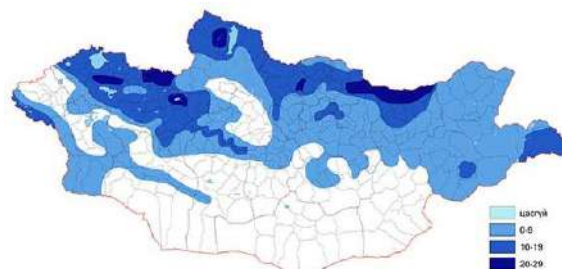
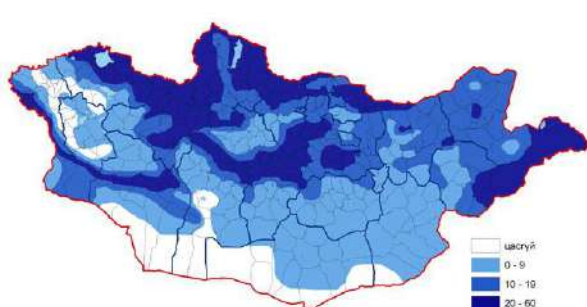
Зураг 18 Зуншлагын байдал: 2014 оны 7 дугаар сарын 31-ны байдлаар

2012-2013 оны өвөл: Нийт нутгийн 80 орчим хувьд цастай, түүний 30 орчим хувьд цасны зузаан 20-60 см хунгарлаж, шуурсан газартаа 60-130 см, нягт нь 0,25-0,42 г/см³ хүрч мал бэлчээрлэх боломжгүй буюу зудтай байв. Харин нутгийн 10 гаруй хувьд цасны зузаан 10-19 см, нягт нь 0.20-0.24 г/см³, битүү цастай байснаас мал бэлчээрлэхэд хүндрэлтэй байв /Зураг 19/.

Зураг 19

а) 2013 оны болон б) 2014 оны 1 дугаар сарын 31-ны байдлаар цасны дундаж зузаан, см

2013-2014 оны өвөл: Нийт нутгийн 60 гаруй хувьд цастай, Увсын Малчин, Хяргас, Наранбулаг, Завханы Тэс, Баянтэс, Асгат, Тосонцэнгэл, Тэлмэн, Хөвсгөлийн Рэнчинлхүмбэ, Булганы Хангал, Сэлэнгийн Ерөө, Хэнтийн Дадал сумдад 20-29 см зузаан, (0.20-0.38 г/см³) нягтарч хатуурсан цасны улмаас мал бэлчээрлэлт хүндэрчээ. Баян-Өлгийн Даян, Увсын Зүүнговь, Түргэн, Сагил, Давст, Завхан, Баруунтуруун, Завханы Цэцэн-Уул, Алдархаан, Нөмрөг, Их-Уул, Сонгино, Баянхайрхан, Идэр, Түдэвтэй, Ургамал, Сантмаргац, Завханмандал, Яруу, Цагаанхайрхан, Цагаанчулуут, Хөвсгөлийн Хатгал, Цагаан-Үүр, Тариалан, Эрдэнэбулган, Улаан-Уул, Булганы Тэшиг, Хутаг-Өндөр, Сэлэнгэ, Бугат, Могод, Орхоны Баян-Өндөр, Жаргалант, Сэлэнгийн Баруунбүрэн, Хушаат, Цагааннуур, Зүүнбүрэн, Хүдэр, Дархан-Уулын Хонгор, Дархан, Төвийн Угтаалцайдам, Жаргалант, Баянчандмань, Хэнтийн Батширээт, Баян-Адарга, Гурванбаян, Өмнөдэлгэр, Баян-Овоо, Дорнодын Халхгол, Сүхбаатарын Асгат сумдад 10-19 см, бусад нутгаар 0-9 см цастай байв /Зураг 19/.

1.2.4. 2013-2014 оны өвөл, хаврын бэлчээрийн даац

“Ган, зуд, ус, цаг агаарын аюулаас урьдчилан сэргийлэх талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” Монгол улсын Засгийн газрын 2000 оны 190 дүгээр тогтоолын дагуу УЦУОХ 2013-2014 оны өвөл, хаврын бэлчээрийн даацыг баг

бүрийн бэлчээрийн ургац, малын тоо, бэлчээрийн талбайн хэмжээ, бэлчээр ашиглах хугацаа зэрэг мэдээлэл дээр үндэслэн багийн нутгаар тооцоолж гаргав.

Зуншлагын байдал 2013 оны 8 дугаар сарын 20-ны байдлаар, нийт нутгийн 75%-д хэвийн, 18% гандуу, 7% нь гантай байв /Хүснэгт 2/. Бэлчээрийн даацыг нийт нутгаар тооцоолж гаргасан дүнгээс үзвэл, нутгийн 70 гаруй хувьд мал өвөлжилт, хаваржилт хэвийн байх боломжтой буюу тодорхой тооны мал гаднаас отроор орох бэлчээрийн нөөцтэй байв. Харин нутгийн 20 гаруй хувь нь өөрийн сумын нутагт мал өвөлжүүлэх боломж муу байсан тул өөр нутагт отор нүүдэл хийх, нэмэгдэл тэжээл бэлтгэх зэргээр мал өвөлжилт, хаваржилтын ажлыг эртнээс анхаарах, зохицуулах шаардлагатай байв /Зураг 20/.

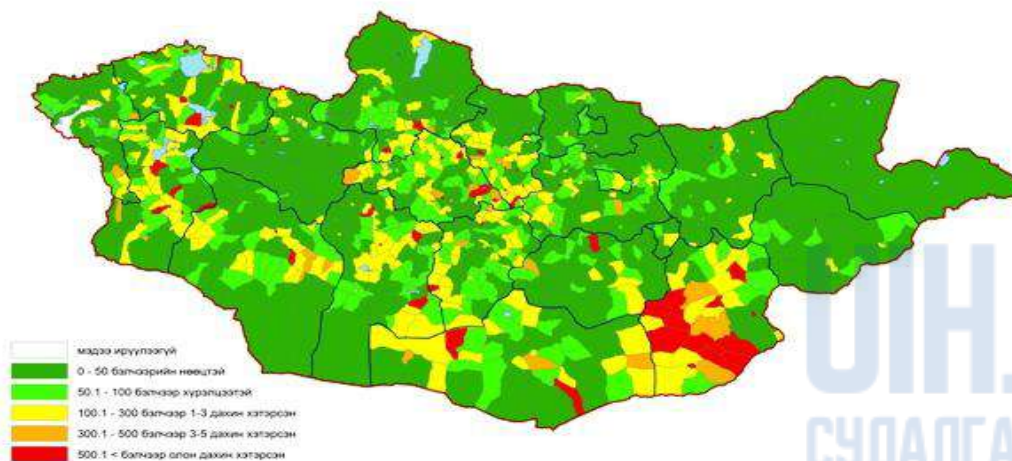
Аймгийн дүнгээр авч үзвэл, Дорноговийн ихэнх, Ховд, Увс, Архангай, Булган, Баянхонгор, Өмнөговь, Өвөрхангай аймгуудын зарим сумдын нутгаар бэлчээрийн даац олон дахин хэтэрч гарсан тул мал өвөлжилт, хаваржилтын нөхцөл хүндрэхээр байв.

Хүснэгт 2
2013-2014 оны өвөл, хаврын бэлчээрийн
даацыг тодорхойлсон дүн

Ангилал	2013-2014
Бэлчээрийн нөөцтэй	60%
Бэлчээр хүрэлцээтэй	15%
Багтаамж 1-3 дахин хэтэрсэн	15%
Багтаамж 3-5 дахин хэтэрсэн	3%
Багтаамж олон дахин хэтэрсэн	7%

Зураг 20

2013-2014 ОНЫ ӨВӨЛ ХАВРЫН БЭЛЧЭЭРИЙН ДААЦ, % (БАГИЙН НУТГААР)

УС ЦАГ УУР, ОРЧНЫ ХҮРЭЭЛЭНД 2013 ОНЫ 08 ДУГААР САРЫН 28-НД БОЛОВСРУУЛАВ.

1.2.5. 2014-2015 оны өвөл, хаврын бэлчээрийн даац

Зуншлагын байдал 2014 оны 8 дугаар сарын 20-ны байдлаар, нийт нутгийн 75% хэвийн, 20% гандуу, 10% нь гантай байв/Хүснэгт 3/. Бэлчээрийн даацыг нийт нутгаар тооцоолж гаргасан дүнгээс үзвэл нутгийн 70 гаруй хувьд мал өвөлжилт, хаваржилт хэвийн байх боломжтой буюу тодорхой тооны мал гаднаас отроор орох бэлчээрийн нөөцтэй байна. Харин нутгийн 30 орчим хувь нь өөрийн сумын нутагт мал өвөлжүүлэх боломж муу байгаа нь өөр нутагт отор нүүдэл хийх,

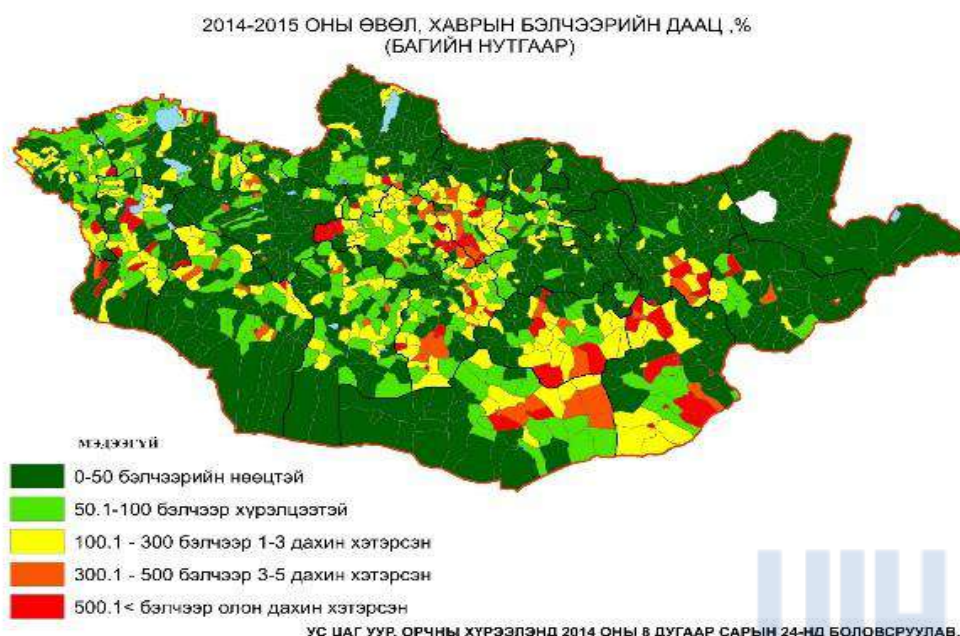
нэмэгдэл тэжээл бэлтгэх зэргээр мал өвөлжилт, хаваржилтын ажлыг эртнээс анхаарах, зохицуулах шаардлагатайг харуулж байна /Зураг 21/.

Аймгийн дүнгээр авч үзвэл, Ховд, Архангай, Булган, Өвөрхангай, Хэнтий, Дундговь, Дорноговь, Өмнөговь аймгуудын зарим сумдын нутгаар бэлчээрийн даац олон дахин хэтэрч гарсан тул мал өвөлжилт, хаваржилтын нөхцөл хүндрэхээр байна.

Хүснэгт 3
2014-2015 оны өвөл, хаврын бэлчээрийн
даацыг тодорхойлсон дүн

Ангилал	2014-2015
Бэлчээрийн нөөцтэй	60%
Бэлчээр хүрэлцээтэй	15%
Багтаамж 1-3 дахин хэтэрсэн	15%
Багтаамж 3-5 дахин хэтэрсэн	5%
Багтаамж олон дахин хэтэрсэн	5%

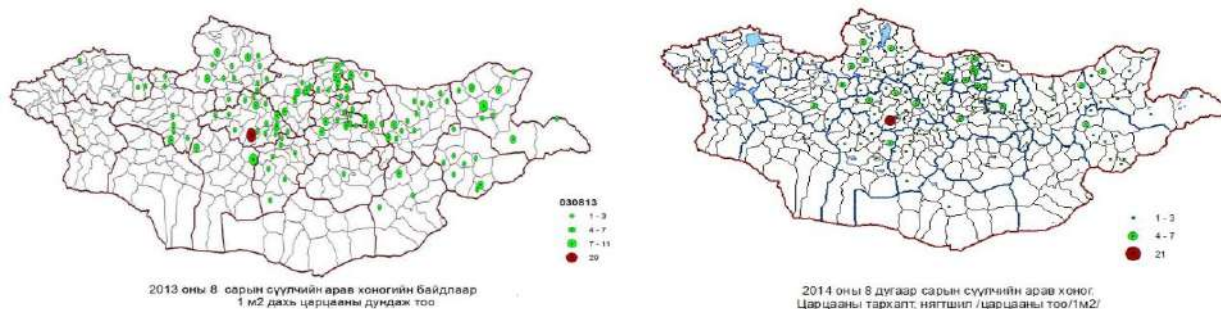
Зураг 21

1.2.6. 2013-2014 оны бэлчээрийн ургамлын хөнөөлт царцаа, мэрэгчдийн байдал

2013 оны 8-р сарын 3-р арав хоногт 1м² талбайд царцааны дундаж тоо ихэнх нутагт 1-8 ажиглагдсан ба Архангайн Булганд 29 царцаа тоологдож хэт олшролтын хэмжээнд хүрсэн /Зураг 22а/. Харин 2014 онд ихэнх нутгаар 1-8 ажиглагдсан ба Архангайн Булганд 21 царцаа тоологдож хэт олшролтын хэмжээнд хүрчээ /Зураг 22б/.

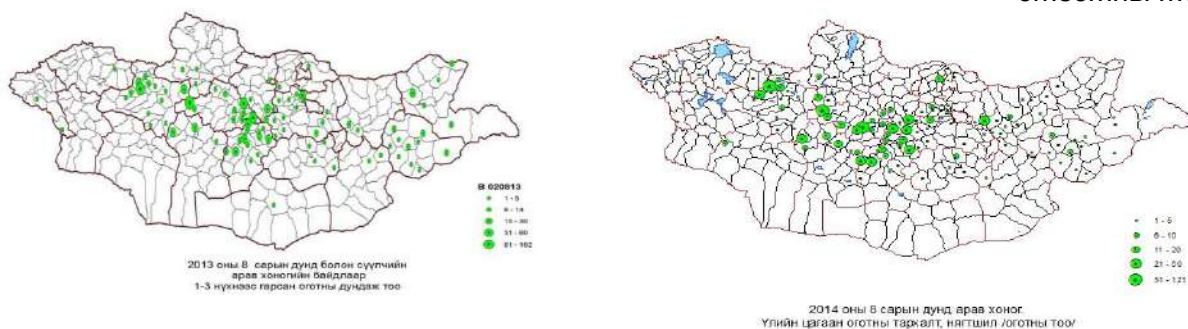
Зураг 22
а)2013 б)2014 оны царцааны тархалт, нягтшил (царцааны тоо/1м²)

2013 оны 8 дугаар сарын 2 дугаар арав хоногт хийсэн бэлчээрийн ургамлын хөнөөлт мэргэгчдийн байнгын ажиглалтын мэдээнээс үлийн цагааны тоог дунджаар гаргав. Ихэнх нутагт 1-63, Архангайн Цахирт 162 оготно тоологдсон (Зураг 23а) бол 2014 онд ихэнх нутагт 1-53, Архангайн Цахирт 96, Цэцэрлэгт 121 оготно тоологджээ (Зураг 23б). Үлийн цагаан оготно тархсан нутгаар бэлчээрийн ургамлын ургац дунджаар 1.5 ц/га-аар буурсан байна.

Зураг 23

а)2013 б)2014 оны үлийн цагаан оготно тархалт, нягтшил /0,25 га-д тоолсон оготно тоо/

Бэлчээрт учирсан хохирлын улсын хэмжээний дүн мэдээнээс үзвэл 2008 оноос эхлэн ерөнхийдөө буурсан боловч цөлжсөн газрын талбай 2013 онд өмнөх оноос 1350 мянган га газраар нэмэгдсэн /Хүснэгт 4/.

Хүснэгт 4

Бэлчээрт учирсан хохирлын хэмжээ

Үндсэн ангиллын нэр	2008 он	2009 он	2010 он	2011 он	2012 он	2013 он
Бэлчээрлэлтийн улмаас талхлагдсан газар /мян га/	5454.8	4494	2589.2	2014.6	2339.3	1870,0
Салхи усны эвдрэлд орсон/мян га/	571.6	47.4	17.4	4.8	8.6	11,2
Элсний нүүлтэд орсон/мян га/	873.7	563.4	321	422.7	384.1	240,7
Мэргэгчид, хортон шавьжид идэгдсэн/мян га/	4266.4	4311.5	2784.8	2820	2263.3	2528,2
Цөлжсөн/мян га/	194.1	320.8	941.6	3482.6	2756.3	4106
Ашигт малтмалын олборлолтод өртсөн/мян га/	18.3	272.6	129.4	124.3	124.5	473,5
Намагжсан/мян га/	0.258	48	0.9	0.8	0	0
НИЙТ	11379.2	10057.7	6784.3	8869.8	7876.1	9229,6

2. Байгалийн нөөц баялгийн өөрчлөлтийн төлөв байдал

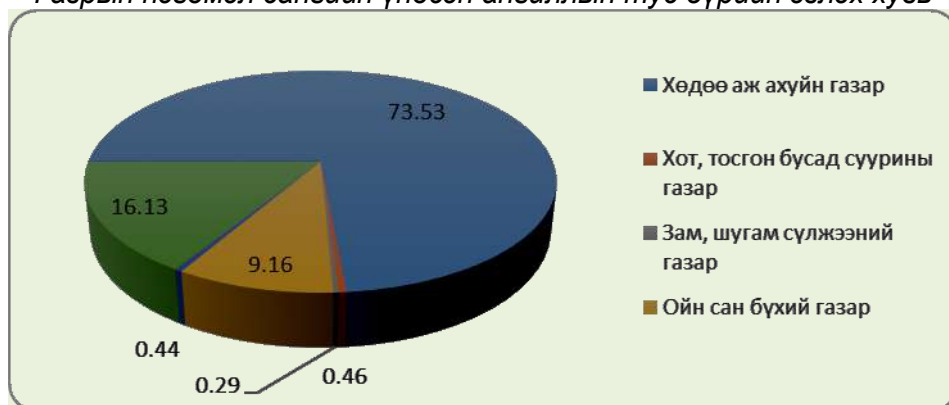
2.1. Газрын нэгдмэл сангийн өөрчлөлт

2014 оны жилийн эцсийн байдлаар, Монгол улсын газрын нэгдмэл санд хөдөө аж ахуйн газар 115008.6 мянган га буюу 73.53 хувь, хот, тосгон бусад суурины газар 712.1 мянган га буюу 0.46 хувь, зам, шугам сүлжээний газар 454.8 мянган га буюу 0.29 хувь, ойн сан бүхий газар 14320.5 мянган га буюу 9.16 хувь, усны сан бүхий газар 686.7 мянган га буюу 0.44 хувь, улсын тусгай хэрэгцээний газар 25228.9 мянган га буюу 16.13 хувийг тус тус эзэлж байна /.

Зураг 24/.

Зураг 24

Газрын нэгдмэл сангийн үндсэн ангиллын тус бүрийн эзлэх хувь

2013 оны газрын нэгдмэл сангийн тайлангийн дүнтэй харьцуулахад, хөдөө аж ахуйн газар 352.8 мянган га-гаар хасагдаж, хот тосгон, бусад суурины газар 12.5 мянган га, зам, шугам сүлжээний газар 17.5 мянган га, ойн сан бүхий газар 25.1 мянган га, улсын тусгай хэрэгцээний газар 297.8 мянган га-гаар тус тус нэмэгдэж, усны сан бүхий газар 0.1 мянган га-аар хасагдсан байна /Хүснэгт 5/.

Хүснэгт 5

Улсын газрын нэгдмэл сангийн ангиллын өөрчлөлтийн товчоо /мян.га/

№	Газрын нэгдмэл сангийн ангилал	2013	2014	Зөрүү /мян га/
I	Хөдөө аж ахуйн газар	115361.4	115008.6	-352.8
1	Бэлчээрийн газар	111026.1	110646.7	-379.4
2	Хадлангийн талбай	1712.3	1717.6	5.3
3	Тариалангийн газар	986.8	1012.8	26.0
4	Атаршсан газар	304.9	304.9	0.0
5	ХАА-н барилга, байгууламжийн дэвсгэр газар	71.4	76.8	5.4
6	ХАА-н хэрэгцээнд тохиромжгүй газар	1259.7	1259.7	0.0
II	Хот, тосгон бусад суурины газар	699.6	712.1	12.5
7	Барилга, байгууламжийн дэвсгэр газар	73.1	75.3	2.2
8	Нийтийн эдэлбэр газар	330.1	330.3	0.2
9	Үйлдвэрийн газар	40.4	41.1	0.7
10	Уурхайн газар	200.9	206.2	5.3
11	Гэр хорооллын газар	54.5	59.3	4.8
III	Зам, шугам сүлжээний газар	437.3	454.8	17.5
12	Авто замын газар	319.7	329.7	10.0
13	Төмөр замын газар	27.8	29.9	2.1
14	Агаарын тээврийн газар	8.8	8.9	0.1

15	Шугам сүлжээний газар	80.8	86.2	5.4
16	Усан тээврийн буудлын газар	0.0	0.0	0.0
IV	Ойн сан бүхий газар	14295.4	14320.5	25.1
17	Ой модоор бүрхэгдсэн газар	12138.6	12181.3	42.7
18	Ой модыг нь огтолсон газар	142.4	142.0	-0.4
19	Мод үржүүлгийн газар	46.5	50.9	4.4
20	Ой тэлэн ургах нөөц газар	744.0	743.6	-0.4
21	Ойн сангийн бусад газар	1223.7	1202.7	-21.0
V	Усны сан бүхий газар	686.8	686.7	-0.1
22	Гол мөрний эзлэх газар	228.5	228.5	0.0
23	Нуур, цөөрөм, тойрмын эзлэх газар	444.7	444.3	-0.4
25	Горхи, булаг, шандын эзлэх газар	12.4	12.4	0.0
24	Мөнх цас, мөсөн голын эзлэх газар	1.1	1.6	0.5
VI	Улсын тусгай хэрэгцээний газар	24931.1	25228.9	297.8
26	Улсын тусгай хамгаалалттай газар	20948.3	21140.9	192.6
27	Улсын хилийн зурвас газар	3111.9	3111.9	0.0
28	Улсын батлан хамгаалах зориулалтын газар	124.1	124.1	0.0
29	Гадаадын дипломат, консул, төлөөлөгчийн газар	0.0	0.0	0.0
30	ШУ, туршилт, цаг уурын ажиглалтын талбай	22.9	22.9	0.0
31	Аймаг дундын отрын бэлчээр	586.2	691.4	105.2
32	Улсын тэжээлийн сангийн хадлангийн газар	110.9	110.9	0.0
33	Газрын тосны гэрээт талбай	24.4	24.4	0.0
34	Чөлөөт бүсийн газар	2.1	2.1	0.0
	НИЙТ ДҮН	156411.5	156411.5	0.0

2.1.1. Хөдөө аж ахуйн газар

Хөдөө аж ахуйн газар 115008.6 мянган га буюу нийт нутаг дэвсгэрийн 73.53 хувийг эзэлж байна.

Хөдөө аж ахуйн газарт бэлчээрийн газар 110646.7 мянган га буюу 96.21 хувь, хадлангийн газар 1717.6 мянган га буюу 1.49 хувь, тариалангийн газар 1012.8 мянган га буюу 0.88 хувь, атаршсан газар 304.9 мянган га буюу 0.27 хувь, хөдөө аж ахуйн барилга, байгууламжийн дэвсгэр газар 76.8 мянган га буюу 0.07 хувь, хөдөө аж ахуйн хэрэгцээнд тохиромжгүй газар 1259.7 мянган га буюу 1.1 хувийг тус тус эзэлж байна /Зураг 25,

Хүснэгт 6/.

Зураг 25

Хөдөө аж ахуйн газрын ангиллын эзлэх хувь

Хүснэгт 6
Хөдөө аж ахуйн газрын өөрчлөлт/мян га/

№	Газрын нэгдмэл сангийн ангилал	2013	2014.0	Зөрүү
1	Хөдөө аж ахуйн газар	115361.4	115008.6	-352.8
1	Бэлчээрийн газар	111026.1	110646.7	-379.4
2	Хадлангийн талбай	1712.3	1717.6	5.3
3	Тариалангийн газар	986.8	1012.8	26.0
4	Атаршсан газар	304.9	304.9	0.0
5	ХАА-н барилга, байгууламжийн дэвсгэр газар	71.4	76.8	5.4
6	ХАА-н хэрэгцээнд тохиромжгүй газар	1259.7	1259.7	0.0

Бэлчээрийн газар

Бэлчээрийн газар нь 2013 оны тайлангийн дүнтэй харьцуулахад, 352.8 мянган га-аар хасагдсан байна.

Хадлангийн газар

Хадлангийн газар нь 2013 оны тайлангийн дүнтэй харьцуулахад, 5.3 мянган га-аар нэмэгдсэн байна.

Тариалангийн газар

Тариалангийн газар нь 2013 оны тайлангийн дүнтэй харьцуулахад, 26 мянган га-аар нэмэгдсэн байна /Error! Reference source not found., Хүснэгт 7/.

Хүснэгт 7

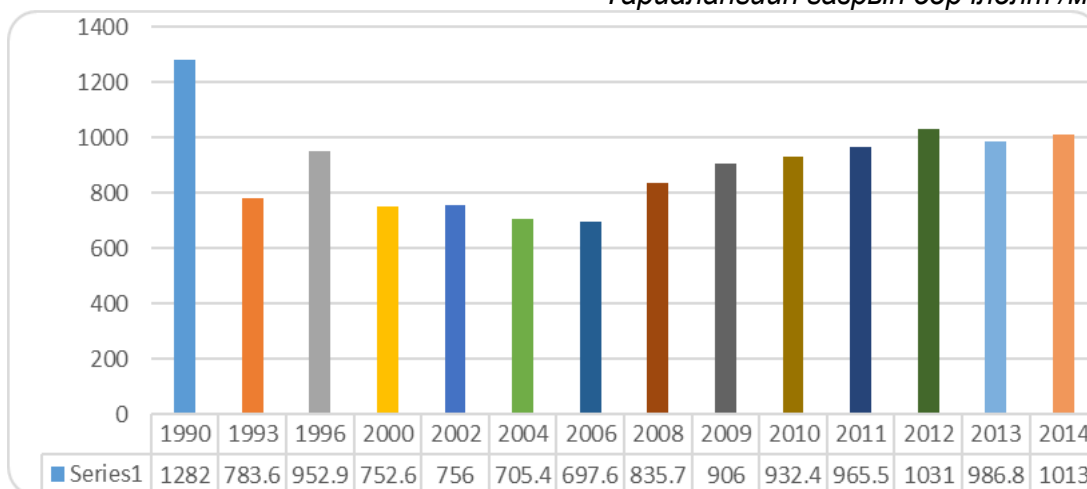
Тариалангийн газрын өөрчлөлтийн товчоо /га/

№	Аймгийн нэр	2013	2014	Зөрүү /га/
1	Архангай	23726.74	22011.94	-1714.80
2	Баянхонгор	1877.15	2626.25	749.10
3	Баян-Өлгий	1207.40	1101.70	-105.70
4	Булган	71156.49	71156.49	0.00
5	Говь-Алтай	4894.68	4914.88	20.20
6	Говьсүмбэр	381.02	385.52	4.50
7	Дархан-Уул	34634.24	34814.84	180.60
8	Дорноговь	377.50	398.20	20.70
9	Дорнод	87420.59	99540.87	12120.28
10	Дундговь	688.82	689.72	0.90
11	Завхан	1756.77	1756.77	0.00
12	Орхон	4938.00	4546.00	-392.00
13	Өвөрхангай	15712.86	17479.16	1766.30

14	Өмнөговь	815.44	716.13	-99.31
15	Сүхбаатар	14717.71	14717.71	0.00
16	Сэлэнгэ	313979.23	314071.25	92.02
17	Төв	251295.81	255131.40	3835.59
18	Увс	46556.94	51065.10	4508.16
19	Ховд	8164.85	8378.74	213.89
20	Хөвсгөл	33266.68	33440.38	173.70
21	Хэнтий	62205.20	66680.59	4475.39
22	Улаанбаатар	7059.38	7131.36	71.98
Нийт дүн		986833.50	1012754.99	25921.49

Зураг 26

Тариалангийн газрын өөрчлөлт /мян.га/

2.1.2. Хот, тосгон, бусад суурины газар

Хот, тосгон бусад суурины газар 712.1 мянган га буюу нийт нутаг дэвсгэрийн 0.46 хувийг эзэлж байна.

Хот, тосгон, бусад суурины газарт барилга, байгууламжийн дэвсгэр газар 75.3 мянган га буюу 10.57 хувийг, нийтийн эдэлбэрийн газар 330.3 мянган га буюу 46.38 хувийг, үйлдвэрийн газар 41.1 мянган га буюу 5.77 хувийг, уурхайн газар 206.2 мянган га буюу 28.96 хувийг, гэр хорооллын газар 59.3 мянган га буюу 8.33 хувийг тус тус эзэлж байна /Зураг 27, Хүснэгт 8/.

Зураг 27

Хот, тосгон, бусад суурины газрын ангиллын эзлэх хувь

Хүснэгт 8

Хот, тосгон, бусад суурин газрын өөрчлөлт /мян га/

№	Газрын нэгдмэл сангийн ангилал	2013	2014	Зөрүү
II	Хот, тосгон бусад суурины газар	699.6	712.1	12.5
1	Барилга, байгууламжийн дэвсгэр газар	73.1	75.3	2.2
2	Нийтийн эдэлбэр газар	330.1	330.3	0.2
3	Үйлдвэрийн газар	40.4	41.1	0.7
4	Уурхайн газар	200.9	206.2	5.3
5	Гэр хорооллын газар	54.5	59.3	4.8

2.1.3. Зам, шугам сүлжээний газар

Зам, шугам сүлжээний газар 454.8 мянган га буюу нийт нутаг дэвсгэрийн 0.29 хувийг эзэлж байна.

Зам, шугам сүлжээний газарт автозамын газар 329.7 мянган га буюу 72.5 хувийг, төмөр замын доорх газар 29.9 мянган га буюу 6.6 хувийг, агаарын тээврийн газар 8.9 мянган га буюу 1.9 хувийг, шугам сүлжээний газар 86.2 мянган га буюу 18.9 хувийг тус тус эзэлж байна /

Зураг 28., Хүснэгт 9/.

Зураг 28.

Зам, шугам сүлжээний газрын ангилал тус бүрийн эзлэх хувь

Хүснэгт 9

Зам, шугам, сүлжээний газрын ангиллын өөрчлөлт /мян.га/

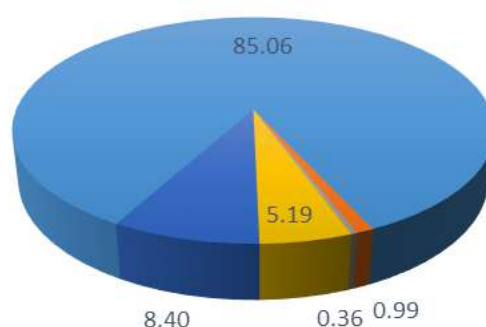
№	Газрын нэгдмэл сангийн ангилал	2013	2014	Зөрүү
III	Зам, шугам сүлжээний газар	437.3	454.8	17.5
1	Авто замын газар	319.7	329.7	10.0
2	Төмөр замын газар	27.8	29.9	2.1
3	Агаарын тээврийн газар	8.8	8.9	0.1
4	Шугам сүлжээний газар	80.8	86.2	5.4
5	Усан тээврийн буудлын газар	0.0	0.0	0.0

2.1.4. Ойн сан бүхий газар

Ойн сан бүхий газар 14320.5 мянган га буюу нийт нутаг дэвсгэрийн 9.16 хувийг эзэлж байна /Зураг 29/.

Зураг 29

Ойн сан бүхий газрын ангиллын эзлэх хувь

Ой модоор бүрхэгдсэн газар Ой модыг нь огтолсон газар Мод үржүүлгийн газар
Ой тэлэн ургах нөөц газар Ойн сангийн бусад газар

Ойн сан бүхий газарт ойгоор бүрхэгдсэн газар 12181.3 мянган га буюу 85.06 хувийг, ой модыг нь огтолсон газар 142 мянган га буюу 1 хувийг, мод үржүүлгийн газар 50.9 мянган га буюу 0.36 хувийг, ой тэлэн ургах нөөц газар 743.6 мянган га буюу 5.2 хувийг, ойн сангийн бусад газар 1202.7 мянган га буюу 8.4 хувийг тус тус эзэлж байна /

Хүснэгт 10/.

Хүснэгт 10

Ойн сан бүхий газрын өөрчлөлт /мян.га/

№	Газрын нэгдмэл сангийн ангилал	2013	2014	Зөрүү
IV	Ойн сан бүхий газар	14295.4	14320.5	25.1
1	Ой модоор бүрхэгдсэн газар	12138.6	12181.3	42.7
2	Ой модыг нь огтолсон газар	142.4	142.0	-0.4
3	Мод үржүүлгийн газар	46.5	50.9	4.4
4	Ой тэлэн ургах нөөц газар	744.0	743.6	-0.4
5	Ойн сангийн бусад газар	1223.7	1202.7	-21.0

Эндээс үзэхэд 2013, 2014 онд ойгоор бүрхэгдсэн талбай 42,7 га-аар мод үржүүлгийн газар 4,4 га-аар тус тус нэмэгдсэн байна.

2.1.5. Усны сан бүхий газар

Усны сан бүхий газар 686.7 мянган га буюу нийт газар нутгийн 0.44 хувийг эзэлж байна.

Усны сан бүхий газарт мөрөн, гол, горхи 228.4 мянган га буюу 33.27 хувийг, нуур, цөөрөм 444.3 мянган га буюу 64.69 хувийг, горхи, булаг, шанд 12.4 мянган га буюу 1.81 хувийг, мөнх цас, мөсөн гол 1.6 мянган га буюу 0.23 хувийг тус тус эзэлж байна /Зураг 30/.

Зураг 30

Усны сан бүхий газрын ангиллын эзлэх хувь

2.1.6. Улсын тусгай хэрэгцээний газар

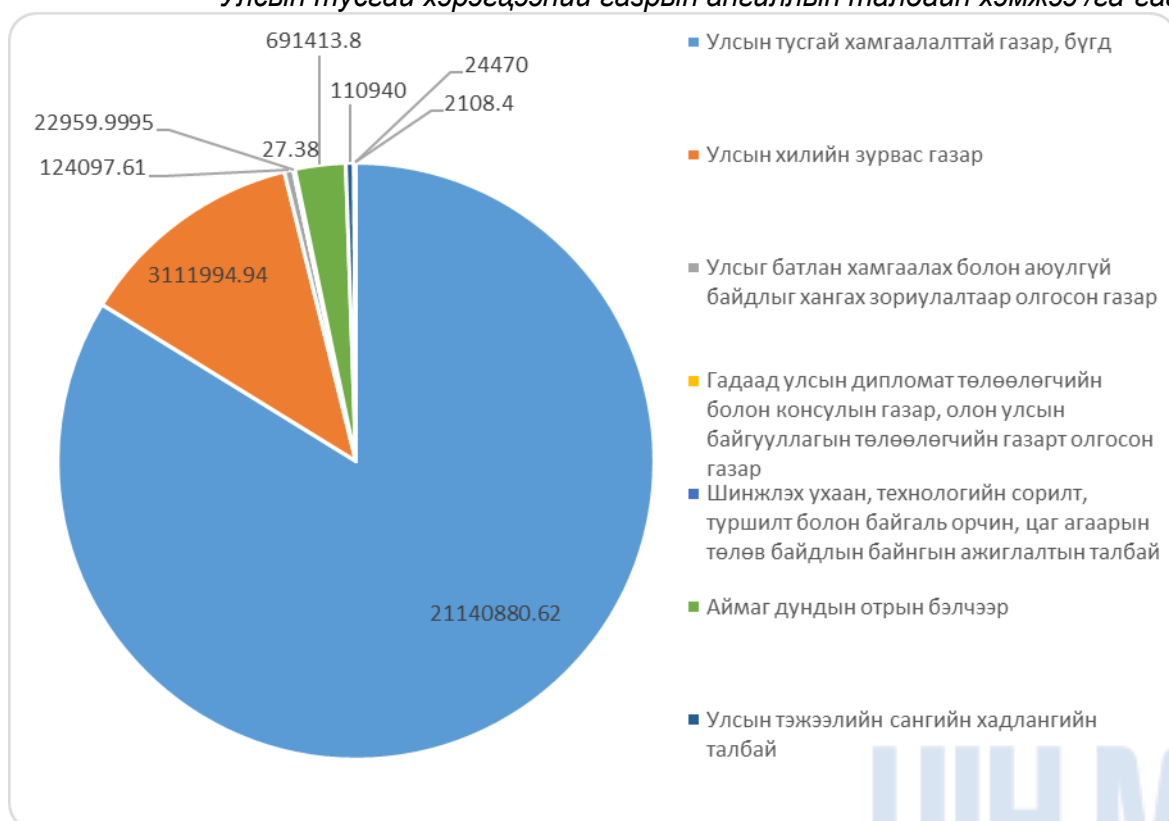
Улсын тусгай хэрэгцээний газар 25228.9 мянган га буюу нийт нутаг дэвсгэрийн 16 хувийг эзэлж байна.

Улсын тусгай хэрэгцээний газрын ангилалд улсын тусгай хамгаалалттай газар 21140.8 мянган га буюу 84.1 хувийг, улсын хилийн зурвас газар 3112.0

мянган га буюу 13.0 хувийг, улсын батлан хамгаалах болон аюулгүй байдлыг хангах зориулалтаар олгосон газар 124.1 мянган га буюу 1.0 хувийг, гадаад улсын дипломат төлөөлөгчийн болон консулын газар, олон улсын байгууллагын төлөөлөгчийн газарт олгосон газар 0.031 мянган га буюу 0.001 хувийг, шинжлэх ухаан, технологийн сорилт, туршилт болон байгаль орчин, цаг агаарын төлөв байдлын байнгын ажиглалтын талбай 22.9 мянган га буюу 0.009 хувийг, аймаг дундын отрын бэлчээр 691.4 мянган га буюу 2.3 хувийг, улсын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай 110.9 мянган га буюу 0.4 хувийг, бүтээгдэхүүн хуваах гэрээний дагуу хайгуулын зориулалтаар ашиглах газрын тосны гэрээт талбай 24.5 мянган га буюу 0.1 хувийг, чөлөөт бүсийн газар 2.1 мянган га буюу 0.008 хувийг тус тус эзэлж байна /Зураг 31/.

Зураг 31

Улсын тусгай хэрэгцээний газрын ангиллын талбайн хэмжээ /га-гаар/

Улсын тусгай хэрэгцээний газар 2013 онд 24931.1 мянган га байсан бол 2014 оны эцсээр 25228.9 мянган га газар болон нэмэгдсэн байна /Хүснэгт 11/.

Хүснэгт 11

Улсын тусгай хэрэгцээний газрын өөрчлөлт /мян.га/

№	Газрын нэгдмэл сангийн ангилал	2013	2014	Зөрүү
VI	Улсын тусгай хэрэгцээний газар	24931.1	25228.9	297.7
1	Улсын тусгай хамгаалалттай газар	20948.3	21140.8	192.5
2	Улсын хилийн зурвас газар	3112.0	3112.0	0
3	Улсыг батлан хамгаалах болон аюулгүй байдлыг хангах зориулалтаар олгосон газар	124.1	124.1	0
4	Гадаадын дипломат төлөөлөгчийн болон консулын газар, олон улсын байгууллагын төлөөлөгчийн газар	0.031	0.031	0

5	Шинжлэх ухаан, технологийн сорилт, туршилт болон байгаль орчин, цаг агаарын төлөв байдлын байнгын ажиглалтын талбай	22.9	22.9	0
6	Аймаг дундын отрын бэлчээр	586.2	691.4	105.2
7	Улсын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай	110.9	110.9	0
8	Газрын тосны гэрээт талбай	24.5	24.5	0
9	Чөлөөт бүсийн газар	2.1	2.1	0

Монгол Улсын Засгийн газрын 2014 оны 09 дүгээр сарын 18-ны өдрийн газрыг улсын тусгай хэрэгцээнд авах тухай 229 дугаар тогтоолоор Ховд аймгийн Дарви сумын нутаг дэвсгэрт 105.2 мянган га газрыг баруун бүсийн аймаг дундын отрын бэлчээрийн зориулалтаар, Монгол Улсын Засгийн газрын 2014 оны 02 дугаар сарын 21-ний өдрийн газрыг улсын тусгай хэрэгцээнд авах хил зааг тогтоох тухай 50 дугаар тогтоолоор Говь-Алтай аймгийн Халиун, Цээл сумдын нутгийг дамнан орших Хар Азаргын нурууг байгалийн нөөц газрын ангиллаар бэлчээрийн газраас 192.5 мянган га газрыг улсын тусгай хэрэгцээний газарт авснаар улсын тусгай хэрэгцээний газрын хэмжээ нэмэгдсэн дүнтэй гарсан байна.

Харин Монгол Улсын Засгийн газрын 2014 оны 02 дугаар сарын 21-ний өдрийн газрыг улсын тусгай хэрэгцээнд авах хил зааг тогтоох тухай 50 дугаар тогтоолоор Баянхонгор аймгийн Хүрээмарал сумын нутагт орших Хүрээмандал уул, Сүхбаатар аймгийн Сүхбаатар, Мөнххаан сумдын нутгийг дамнан орших Баянцагааны тал, Хэнтий аймгийн Дархан сумын нутагт орших Дархан уул, мөн аймгийн Дэлгэрхаан сумын нутагт орших Хэрлэн Тооно уул, Увс аймгийн Хяргас сумын нутагт орших Булган хангай уул, Чингэлтэй хайрхан уул орчмын байгалийн нөөц газрын хилийн заагийг 1 дүгээр, Увс аймгийн Давст сумын нутагт орших Мөнгөт Цахир уул, Сүхбаатар аймгийн Сүхбаатар сумын нутагт орших Дарханхаан уул, Хэнтий аймгийн Өмнөдэлгэр сумын нутагт орших Хангал нуур, мөн аймгийн Батширээт сумын нутагт орших Биндэръяа хан уулын байгалийн дурсгалт газрын хилийн заагийг тогтоосон боловч тус газруудад экспликаци хийгдээгүйн улмаас газрын хэмжээг тайланд тусгах боломжгүй байна.

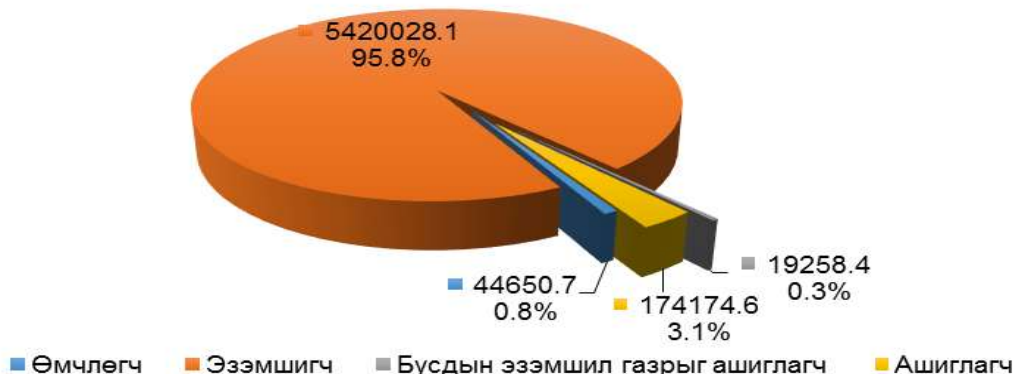
Газрын нэгдмэл сангийн өмчлөл, эзэмшлийн явц

2014 онд улсын хэмжээнд нийт 5658111.8 га газрыг иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын өмчлөл, эзэмшил, ашиглалтад олгоод байна. Үүнээс 44650,7 га-г өмчилж, 5420028.1 га-г эзэмшиж, 174174.6 га газрыг ашиглаж байна. Мөн бусдын эзэмшил газрыг ашиглагч Монгол улсын иргэн, аж ахуйн нэгж, төрийн байгууллага 19258.4 га газрыг ашиглаж байна /Зураг 32/.

МОНГОЛ
СҮДАЛГААНЫ САН

Зураг 32

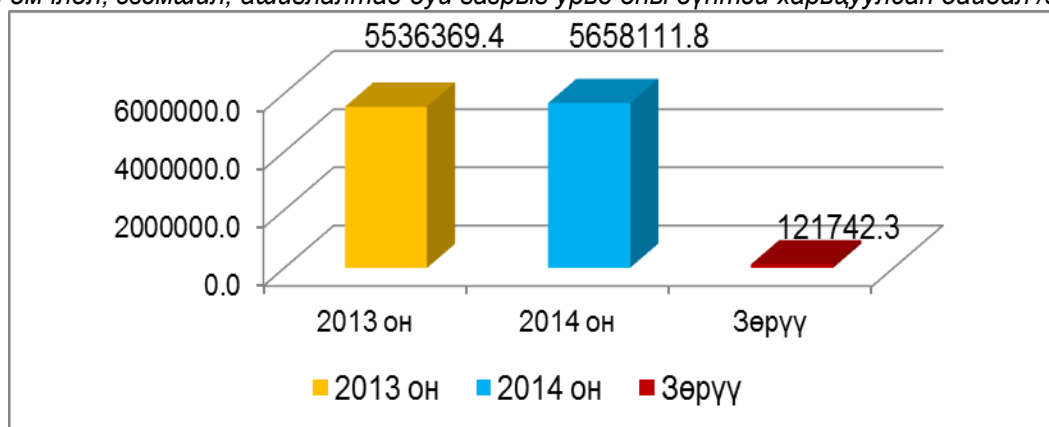
2014 оны байдлаар өмчлөл, эзэмшил, ашиглалтад байгаа газар /га-гаар/

2014 оны газар, өмчлөгч, эзэмшигч, ашиглагчийн нийт талбайг 2013 онтой харьцуулбал 121742.3 га-гаар өссөн байна /Зураг 33/

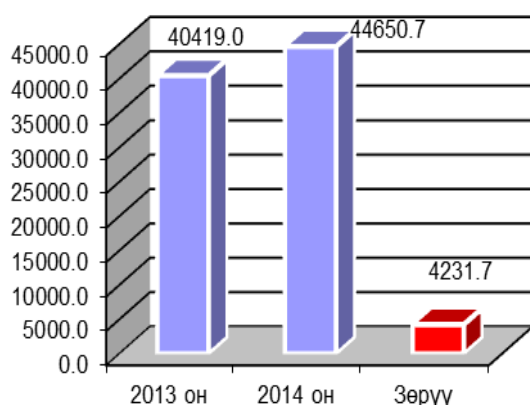
Зураг 34

Нийт өмчлөл, эзэмшил, ашиглалтад буй газрыг урьд оны дүнтэй харьцуулсан байдал /га-гаар/

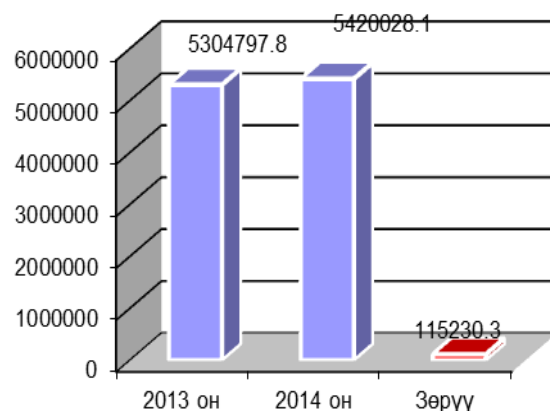

Газрын эрхийн төрлөөр 2013 оны үзүүлэлттэй харьцуулахад иргэн, хуулийн этгээдийн өмчлөлийн газар 44650,7га болж 4231,7 га-аар, иргэн, хуулийн этгээдийн эзэмшлийн газар 5420028,1 га болж 115230,3га-аар /Зураг 35/, бусдын эзэмшил газрыг ашиглагч Монгол улсын иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын газар 19258,4 га болж 3685,7 га-гаар /Зураг 36/ тус тус өссөн болиргэн, хуулийн этгээдийн ашиглаж буй газар 174174,6 га болж 1405,3 га-гаар буурсан дүнтэй байна.

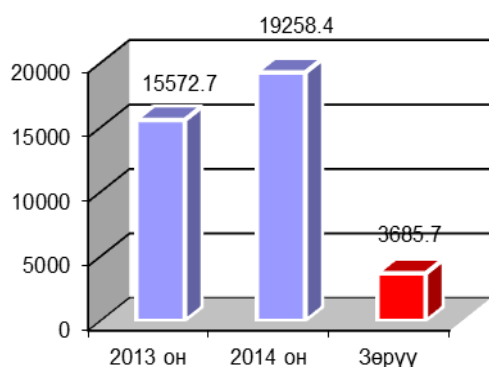
Зураг 35.
Газар өмчлөгч /га-гаар/

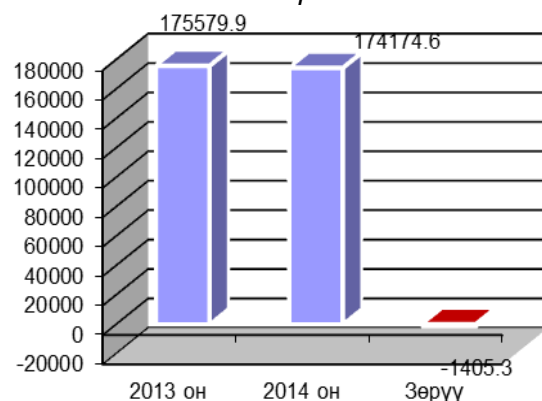
Зураг 36
Газар эзэмшигч /га-гаар/

Зураг 37
Бусдын эзэмшил газрыг ашиглагч

Зураг 38
Газар ашиглагч /га-гаар/

Газрын нэгдмэл сангийн дэлгэрэнгүй ангиллаар авч үзвэл,хөдөө аж ахуйн газарт 1206985.4 га, хот тосгон, бусад суурины газарт 458844.2 га, зам, шугам сүлжээний газарт 166307.8 га, ойн сан бүхий газарт 666854.0 га, усны сан бүхий газарт 87416.1 га, улсын тусгай хэрэгцээний газарт 3071704.2 га газар өмчлөл, эзэмшил, ашиглалтад олгогдоод байна / Хүснэгт 12/.

Зураг 39
Нийт газар өмчлөгч, эзэмшигч, ашиглагчдыг газрын нэгдмэл сангийн ангиллаар үзүүлсэн байдал /хувиар/

Хүснэгт 12

Газрын нэгдмэл сангийн ангилал дах эрхийн төрлийн өөрчлөлт

д/д	Газрын нэгдмэл сангийн ангилал	Эрхийн төрөл	2013	2014	Зөрүү
1	Хөдөө аж ахуйн газар	өмчлөгч	51.4	48.1	-3.3
		эзэмшигч	1152870.4	1192745.3	39874.9
		бусдын эзэмшил газрыг ашиглагч	7266.1	7377.3	111.2
		ашиглагч	8278.0	6814.7	-1463.3
		нийт	1168465.9	1206985.4	38519.5
2	Хот, тосгон, бусад суурины газар	өмчлөгч	40367.7	44602.6	4234.9
		эзэмшигч	287713.2	341449.8	53736.6
		бусдын эзэмшил газрыг ашиглагч	5265.9	5446.8	180.9
		ашиглагч	68747.0	67345.0	-1402.0
		нийт	402093.8	458844.2	56750.4
3	Зам, шугам сүлжээний газар	эзэмшигч	140139.2	150948.1	10808.9
		бусдын эзэмшил газрыг ашиглагч	2714.8	6108.4	3393.6
		ашиглагч	7950.5	9251.3	1300.8
		нийт	150804.5	166307.8	15503.3
4	Ойн сан бүхий газар	эзэмшигч	672277.0	666787.5	-5489.5
		ашиглагч	46.5	66.5	20.0
		нийт	672323.5	666854.0	-5469.5
5	Усны сан бүхий газар	эзэмшигч	82120.1	85193.7	3073.6
		ашиглагч	2083.3	2222.5	139.2
		нийт	84203.4	87416.1	3212.7
6	Улсын тусгай хэрэгцээний газар	эзэмшигч	2969678.0	2982903.7	13225.7
		бусдын эзэмшил газрыг ашиглагч	325.9	325.9	0.0
		ашиглагч	88474.6	88474.6	0.0
		нийт	3058478.5	3071704.2	13225.7

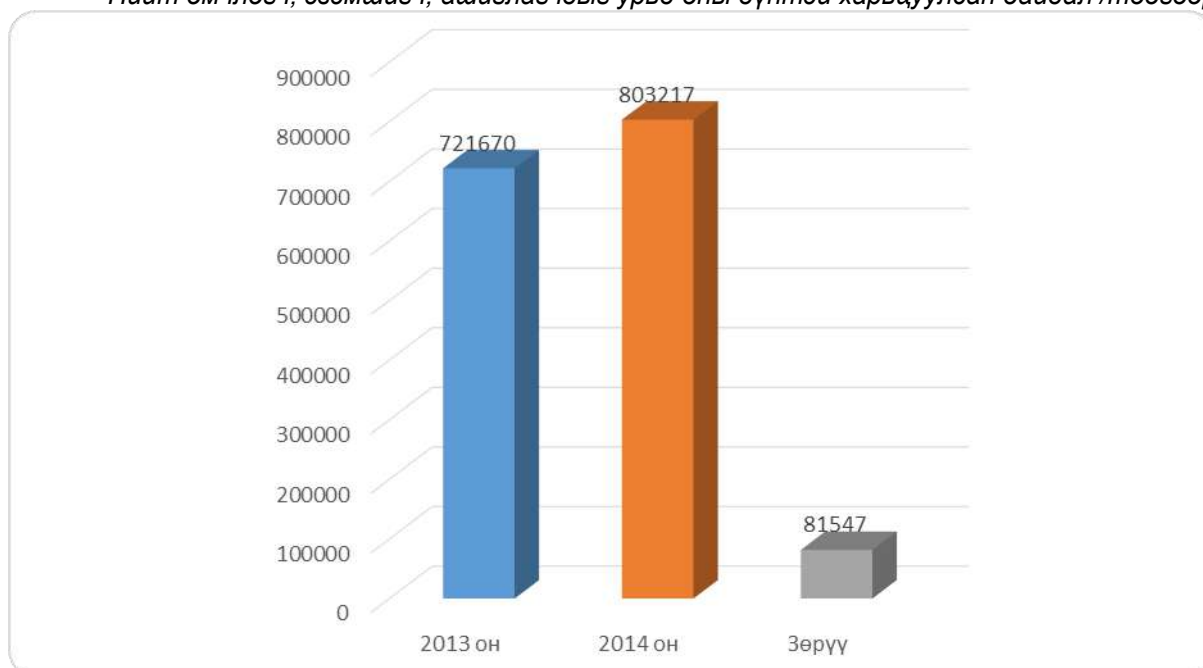
Газрын улсын бүртгэл

Улсын хэмжээнд 2014 оны байдлаар нийт 803217 газар өмчлөгч, эзэмшигч, ашиглагч байгаа нь өмнөх оныхоос нийт дүнгээрээ 81547-аар өссөн байна /Зураг 40/. Үүнээс газар өмчлөгч 418671, эзэмшигч 382919, бусдын эзэмшил газрыг ашиглагч Монгол улсын иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага 921, газар ашиглагч 706 иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага тус тус байна /Зураг 41, а, б, в, г/.

УИХ-ЫН
СҮДАЛГААНЫ САН

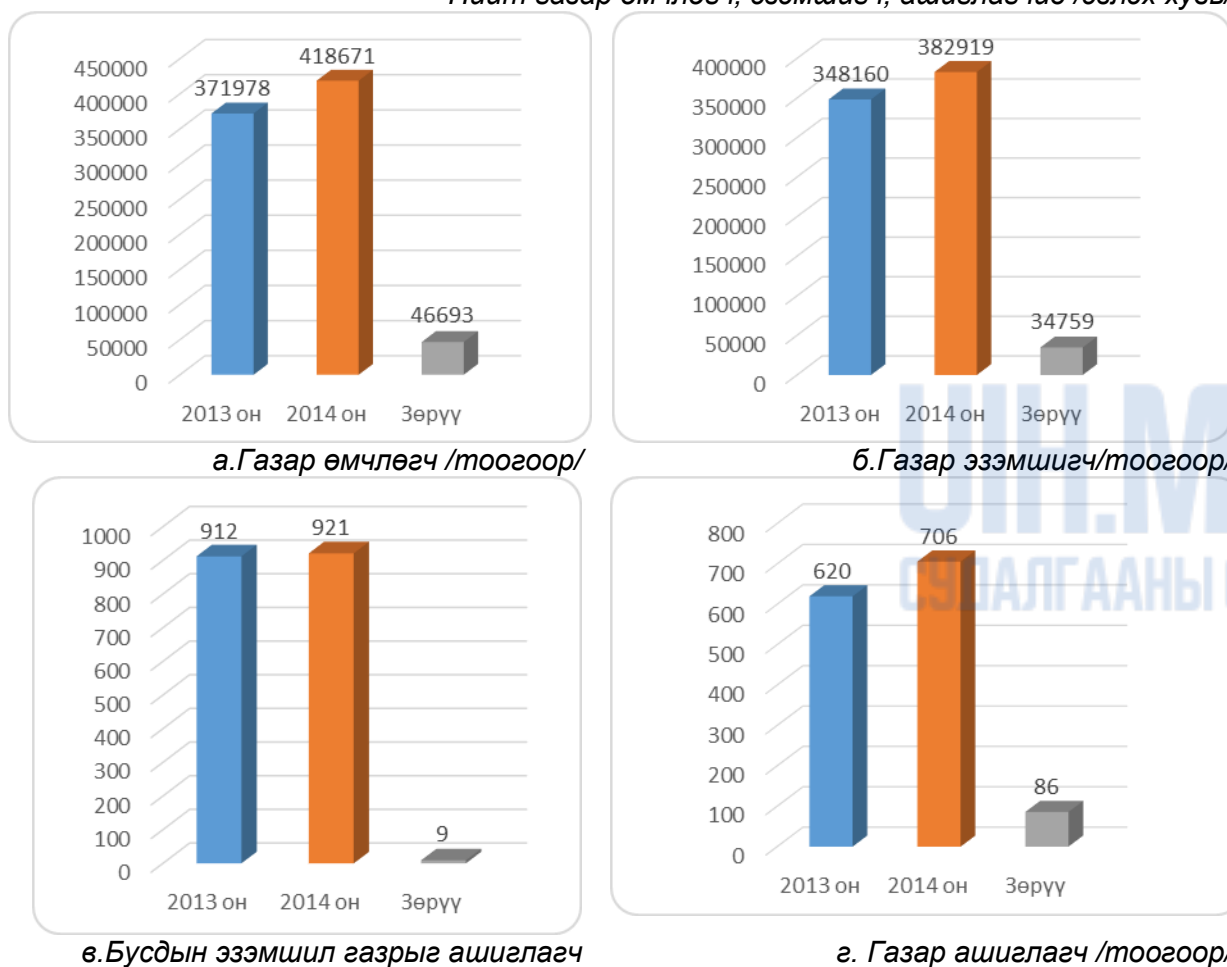
Зураг 40

Нийт өмчлөгч, эзэмшигч, ашиглагчдыг урьд оны дүнтэй харьцуулсан байдал /тоогоор/

Зураг 41

Нийт газар өмчлөгч, эзэмшигч, ашиглагчид /эзлэх хувь/

Зураг 42

Нийт газар өмчлөгч, эзэмшигч, ашиглагчид /эзлэх хувь/

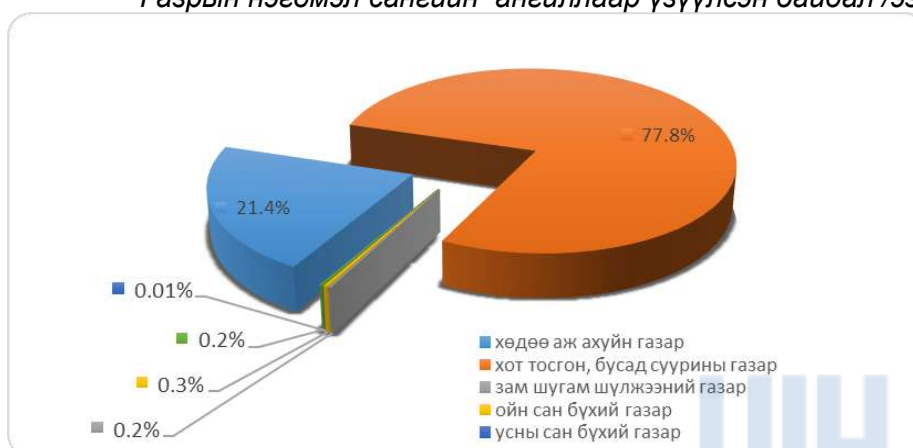

Монгол улсын иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага /тоогоор/

Нийт газар өмчлөгч, эзэмшигч, ашиглагчдыг газрын нэгдмэл сангийн дэлгэрэнгүй ангиллаар үзүүлбэл 2014 онд хөдөө аж ахуйн газарт 172025, хот тосгон, бусад суурины газарт 625165, зам, шугам сүлжээний газарт 1703, ойн сан бүхий газарт 2627, усны сан бүхий газарт 47, улсын тусгай хэрэгцээний газарт 1650 иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага газар эзэмшиж, ашиглаж байна /Зураг 43, Хүснэгт 12/.

Зураг 43

Газрын нэгдмэл сангийн ангиллаар үзүүлсэн байдал /эзлэх хувь

Газрын харилцааны чиглэлээр аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөгүй, тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг хангалтгүй, захирамжаар олгогдсон газрын хэмжээ нь газрын кадастрын мэдээллийн санд бүртгэгдсэн зурагтай тохирохгүй зөрүүтэй байхад зөрчлийг арилгуулах талаар арга хэмжээ авч ажиллаагүй, аж ахуйн нэгж байгууллага нь газрын хөрсийг түлшээр бохирдуулсан зэрэг нийтлэг зөрчил байна. Гол нөхцөл шалтгаан нь аймгуудын газрын харилцаа, барилга, геодези, зураг зүйн газар, тухайн шатны Засаг дарга нарын хуулиар хүлээсэн үүргээ хангалтгүй биелүүлдэг, нөгөө талаас иргэд, аж ахуйн нэгж байгууллага зөвшөөрөлгүй газар эзэмшиж, ашиглах, бохирдуулах газрын хил зааг, эргэлтийн цэгийг газар дээр тэмдэгжүүлдэггүй, иргэн, аж ахуйн нэгж байгууллага кадастрын зургийг газрын кадастрын мэдээллийн санд оруулдаггүйтэй холбоотой байна.

Газар эзэмшигч, ашиглагчдын өөрчлөлт /газрын нэгдмэл сангийн ангиллаар/

д/д	Газрын нэгдмэл сангийн ангилал	Эрхийн төрөл	2013	2014	Зөрүү
1	Хөдөө аж ахуйн газар	өмчлөгч	82	52	-30
		эзэмшигч	168326	171869	3543
		бусдын эзэмшил газрыг ашиглагч	53	68	15
		ашиглагч	37	36	-1
		нийт	168498	172025	3527
2	Хот, тосгон, бусад суурины газар	өмчлөгч	371896	418619	46723
		эзэмшигч	174490	205823	31333
		бусдын эзэмшил газрыг ашиглагч	177	166	-11
		ашиглагч	503	557	54
		нийт	547066	625165	78099
3	Зам, шугам сүлжээний газар	эзэмшигч	1473	1597	124
		бусдын эзэмшил газрыг ашиглагч	6	11	5
		ашиглагч	63	95	32
		нийт	1542	1703	161
4	Ойн сан бүхий газар	эзэмшигч	3016	2623	-393
		ашиглагч	3	4	1
		нийт	3019	2627	-392
5	Усны сан бүхий газар	эзэмшигч	36	41	5
		ашиглагч	3	6	3
		нийт	39	47	8
6	Улсын тусгай хэрэгцээний газар	эзэмшигч	819	966	147
		бусдын эзэмшил газрыг ашиглагч	676	676	0
		ашиглагч	11	8	-3
		нийт	1506	1650	144

2.2. Цөлжилтийн төлөв байдал

Монгол Улсын Засгийн Газраас 2010 онд баталсан “Цөлжилттэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөр”-т үндэсний хэмжээний цөлжилтийн үнэлгээ, зураглалын ажлыг 5 жил тутамд гаргаж Засгийн газарт тайлагнахаар тусгажээ. Энэхүү зорилтын хүрээнд 2015 онд үндэсний хэмжээний цөлжилтийн үнэлгээг шинэчлэн хийх тул энэхүү тайланд 2010 оны мэдээллийг тусгав. Цөлжилт, газрын доройтлын төлөв байдал, үйл явцыг судлан, цөлжилтөд нөлөөлөх хүчин зүйлүүдийг тогтоож түүнд үнэлгээ өгөх, зураглах, түүний цаашдын чиг хандлагыг тодорхойлох нь газрын элэгдэл эвдрэлийг бууруулах, цөлжилтийн үйл явцыг сааруулах арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлэхэд нэн чухал шаардлагатай юм. Энэ хүрээнд 2013 онд Цвейцарийн хөгжлийн агентлагийн шугамаар хэрэгжсэн “Цөлжилтийг сааруулах” төслийн санхүүгийн дэмжлэгтэйгээр БОНХЯ-ны харьяа Байгаль орчны мэдээллийн төв, ШУА-ийн Геоэкологийн хүрээлэн хамтран “Монгол орны цөлжилтийн атлас” зохиож, “Цөлжилтийн мэдээллийн сан” байгуулсан нь Монгол Улсын байгаль орчны салбарт цөлжилт, газрын доройтлыг бууруулах талаар оновчтой шийдвэр гаргахад шаардлагатай тулгуур материал, мэдээ, мэдээллийг бий болгож чадсан байна. Улс орны хэмжээний нэгдсэн үнэлгээ, зураглал үйлдэх үүднээс зайнаас тандан судалгааны мэдээлэлд суурилсан үзүүлэлтийн системийг сонгон авч, цөлжилтийн үнэлгээний нэгдсэн шалгуурт Гангийн нормчилсон индексийн эрчим, Гангийн нормчилсон индексийн

давтагдал (2000-2011 оны хоорондох давтагдлын тоо), Хөрс усаар элэгдэж эвдрэх хэмжээ (тн/га/жил), Хөрс салхиар элэгдэх хэмжээ (тн/га/ жил), Ургамал нөмрөгийн төлөв байдлын өөрчлөлт (NDVI-гийн утгын 2000-2010 оны өөрчлөлтийн хувь), Ургамал нөмрөгийн өөрчлөлтийн хандлага (NDVI-ийн утгын 2000-2010 оны өөрчлөлтийн хувь), Малын нягтшил, Хүн амын нягтшил гэсэн үндсэн 8 үзүүлэлтийг сонгон авч цөлжилтийн нэгдсэн үнэлгээг боловсруулжээ.

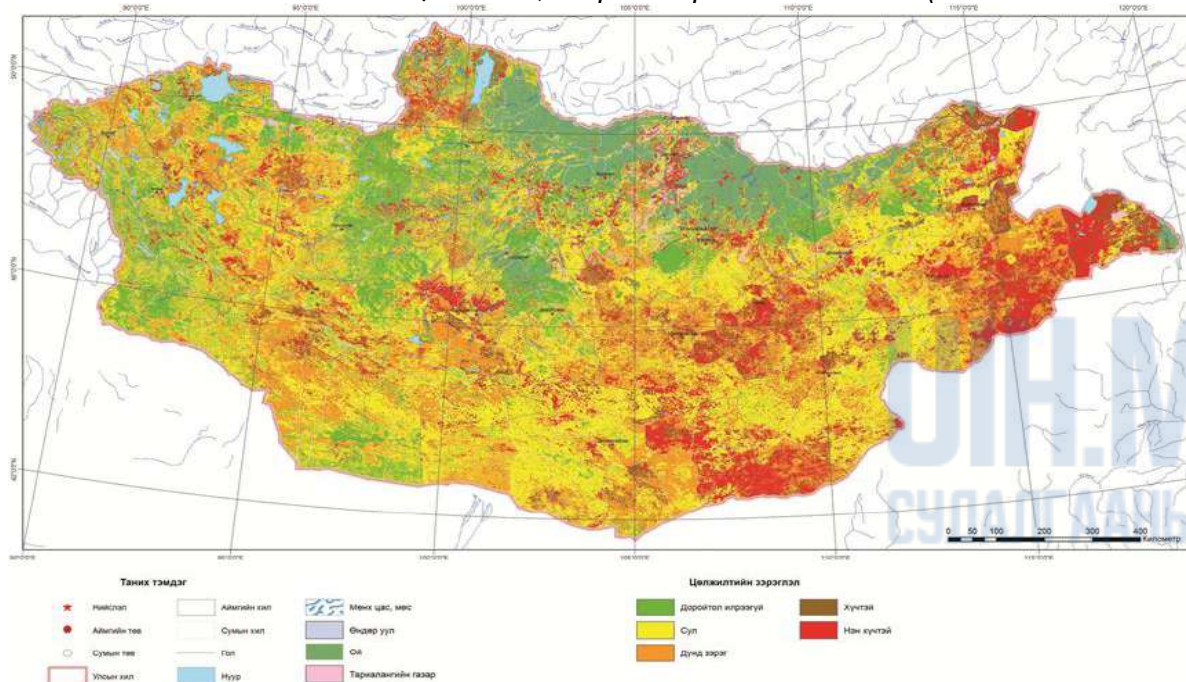
2010 оны байдлаар, Монгол улсын нийт нутаг дэвсгэрийн 77,8% нь тодорхой зэрэглэлээр цөлжилт, газрын доройтлын үйл явцад өртсөн бөгөөд үүнээс 35,3% нь сул, 25,9% нь дунд, 6,7% нь хүчтэй, 9,9% нь нэн хүчтэй зэрэглэлд хамрагдаж байна/хүснэгт 14/. 2010 оны цөлжилтийн нэгдсэн үнэлгээний дүнг өмнөх 2006 оны дүнтэй харьцуулж үзвэл цөлжилтийн нэн хүчтэй, хүчтэй зэрэглэл бүхий газруудын тархац нутаг нэлээд өөрчлөгдсөн буюу ялангуяа нэн хүчтэй зэрэглэл бүхий газрууд шинээр голомтлон үүссэн нь элбэг байна./

Зураг 44 /.

Хүснэгт 14
Цөлжилтийн үйл явцын хандлага (хувиар)

Цөлжилтийн үнэлгээ хийсэн он	Сул илэрсэн нутаг	Дунд зэрэг илэрсэн нутаг	Хүчтэй илэрсэн нутаг	Нэн хүчтэй илэрсэн нутаг	Нийт нутаг дэвсгэрт эзлэх %
2006 он	23	26	18	5	72
2010 он	35.3	25.9	6.7	9.9	77.8

Зураг 44
Цөлжилт, газрын доройтлын төлөв (2010 оны байдлаар)

Эдгээрээс нэн хүчтэй цөлжилтийн зэрэглэлд багтах газарт Ховд аймгийн Мянгад, Дөргөн, Увс аймгийн Өмнөговь, Завхан аймгийн Сантмаргац, Говь-Алтай аймгийн Халиун, Баянхонгор аймгийн Галуут, Эрдэнэцогт, Төв аймгийн Баяндэлгэр, Хэнтий аймгийн Дархан, Баянхутаг, Дорнод аймгийн Матад, Чулуунхороот, Гурванзагал, Халхгол, Сүхбаатар аймгийн Эрдэнэцагаан, Сүхбаатар, Түвшинширээ, Дорноговь аймгийн Хатанбулаг, Замын Үүд, Өмнөговь аймгийн Ханбогд, Цогтцэций, Манлай, Дундговь аймгийн Говь-Угтаал,

Баянжаргалан, Гурвансайхан, Өндөршил, Говь-Сүмбэр аймгийн Сүмбэр сумдын ихэнх нутаг хамрагдаж байна.

Цөлжилтийн хүчтэй зэрэглэлд Өмнөговь аймгийн Номгон, Мандал-Овоо, Цогт-Овоо, Өвөрхангай аймгийн Баруун-Баян-Улаан, Бүрд, Баянхонгор аймгийн Баян-Овоо, Бөмбөгөр, Богд, Говь-Алтай аймгийн Төгрөг сумдын нутаг болон цөлжилтийн нэн хүчтэй зэрэглэл бүхий газруудын ойр орчим нутгууд багтана.

Аймгийн хэмжээнд авч үзвэл, цөлжилтийн хүчтэй, нэн хүчтэй зэрэглэлд Говь Сүмбэр аймгийн нутаг дэвсгэрийн 62.8%, Дорнод 43.5 %, Сүхбаатар 31.1%, Дундговь 27.9%, Өмнөговь 17.5% тус тус хамрагдаж байна /Хүснэгт 15/.

Хүснэгт 15
Аймгуудын цөлжилтийн төлөв байдал, хувиар

Аймгийн нэр	Цөлжилт илрээгүй болон тооцоогүй	Сул	Дунд	Хүчтэй	Нэн хүчтэй
Архангай	38.3	38.6	13.0	3.5	6.7
Баян-Өлгий	33.4	33.5	26.2	2.2	4.8
Баянхонгор	17.2	41.1	30.8	4.8	6.2
Булган	80.8	11.9	2.3	2.2	2.8
Говь-Алтай	12.2	40.3	38.7	5.4	3.4
Говь-Сүмбэр	0.8	11.4	25.0	18.7	44.1
Дархан-Уул	47.6	17.1	3.6	14.3	17.4
Дорнод	11.3	22.4	22.9	17.5	26.0
Дорноговь	2.6	43.2	32.4	7.2	14.7
Дундговь	0.9	25.5	45.6	13.7	14.2
Орхон	82.3	7.2	6.3	2.6	1.7
Өвөрхангай	18.7	43.8	24.4	7.0	6.1
Өмнөговь	2.4	48.1	32.0	5.3	12.2
Сүхбаатар	1.7	33.0	34.1	9.7	21.4
Сэлэнгэ	66.2	12.0	10.0	6.1	5.7
Төв	35.1	37.1	18.9	4.6	4.2
Увс	33.4	28.6	27.5	5.1	5.4
Ховд	36.4	36.4	19.3	2.7	5.3
Хөвсгөл	47.1	26.1	12.9	5.8	8.1
Хэнтий	36.8	36.6	16.5	3.3	6.8
Завхан	31.2	38.9	21.7	3.8	4.6

Дээр дурдсан цөлжилтийн нэгдсэн үнэлгээнд ашигласан шалгуур үзүүлэлтүү нь нэг талаас цөлжилтийн төлөв байдлыг тодорхойлоход голлох нөлөөтэй хүчин зүйлүүд учраас эдгээрийн талаар товч авч үзье.

Хуурайшлын төлөв байдал, түүний өөрчлөлт: Мезенцевийн чийгшлийн коэффициентийн олон жилийн явцыг үнэлж үзэхэд, нийт нутгаар энэ

нь буурах хандлагатай байгаа бөгөөд үүнийг ерөнхий хуурайшил хэмээн авч үзвэл 1990-ээд оны сүүлийн хагасаас энэ үйл явц эрчимжсэн байна. Сүүлийн 10 жилийн хугацаанд хуурайшлын зэргийн дундаж утга 3-4%-иар буурсан байх ба 2002, 2005, 2007, 2009 онуудад хамгийн их буюу 7-9%-иар буурчээ.

Хуурайшлын коэффициентийн олон жилийн өөрчлөлтийг 1961-1990 оны дундажтай харьцуулж үзэхэд, 1995 оноос хойш хуурайшлын зэрэг энэ дунджаас хавьгүй доогуур байсан байна. Монгол улсын нутаг дэвсгэр дээр олон жилийн хуурай ба чийгтэй жилийн мөчлөг 11-12 жил байдаг гэсэн ерөнхий зүй тогтлыг тооцож үзвэл 2008 оноос чийглэг үе эхэлж байгаа мэт боловч цаг уурын станцуудын хэмжилт, хуурайшлын зэргийг тооцсон дүнгээс харахад, энэ чийглэг үе олон жилийн дундаж буюу суурь оныхоос илүү гарахгүй байна. Эндээс Монгол орны цөлжилт, газрын доройтлын үйл явцад уур амьсгалын хүчин зүйл ихээхэн нөлөөтэй нь харагдаж байна.

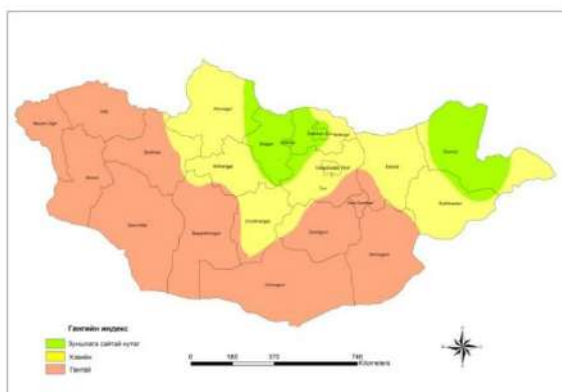
Уур амьсгалын хуурайших хандлагын орон зайн хуваарилалтыг авч үзвэл, хээр, цөлөрхөг хээрийн бүсэд хуурайших үйл явц эрчимжиж байгаа бөгөөд дунджаар 0,01-0,05-аар нэмэгдэж байна. Харин жинхэнэ цөл, хэт гандуу цөлийн бүсэд бага зэрэг чийгших хандлага ажиглагдаж байна. Орхон, Ерөө, Баруунхараа станцууд дээр эрс хуурайших хандлага ажиглагдаж нэлээд анхаарал татаж байгаа бөгөөд эдгээр нь Монгол улсын газар тариалангийн голлох мужид хамаарагдах нөхцөлийг харгалзан үзвэл, энэ бүс нутагт газар ашиглалтад ялангуяа газар тариалангийн үйл ажиллагаанд шинэ бодлого, арга барил нэвтрүүлэх шаардлага тулгарч болзошгүй юм.

Гангийн төлөв байдал, түүний өөрчлөлт: Ган бол тухайн орон нутагт улирлаар үргэлжлэх уур амьсгалын аномали нөхцөл бөгөөд халуун бүсээс эхлэн сэрүүн бүсийн аль ч нутагт тохиолдож болох үзэгдэл юм. Манай орны өндөр уул, ойт хээр, хээрийн бүсийн ихэнх нутагт 10 жилд 1-2 удаа ган болох магадлалтай байдаг бол цөлөрхөг хээрийн бүсэнд 2 жилийн нэг нь гантай харин хээрийн бүс, цөлөрхөг хээрийн бүсийн зааг нутгаар ерөнхийдөө 3 жилд нэг удаа ган болдог ажээ. Гангийн давтагдал хойноос урагшлах, зүүнээс баруун зүгт нэмэгдэж байгаа нь манай орны чийгшлийн ерөнхий горимтой зохицож байна.

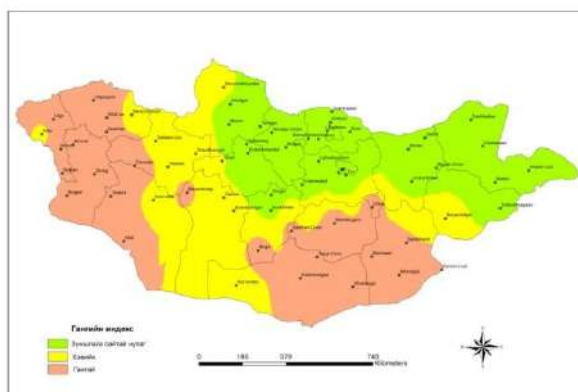
Гангийн өөрчлөлтийг сүүлийн 10 жилийн хугацаанд авч үзвэл Их Нууруудын хотгор, Нууруудын хөндийн төв хэсэг, Баянхонгор аймгийн говийн сумууд, Өмнөговь аймгийн төвөөс баруун тийш орших сумдын нутаг 2010 онд 2000 оноос гангийн эрчим нь эрс ихэссэн, харин Булган аймгийн ихэнх нутаг, Архангай аймгийн зүүн хэсэг, Өвөрхангай аймгийн зүүн хойд хэсэгт гангийн нөхцөл буурсан, Ховд аймгийн өмнөд болон Өмнөговь аймгийн зүүн хэсгээр гангийн эрчим мэдэгдэхүйц буурсан дүр төрх ажиглагдаж байна.

Гангын индексн томъёогоор орон зайн интерполяцийн аргын үр дүнд үүссэн зургуудаас харвал 2014 оны зуншлагын байдал 2013 оныхоос Орхон Сэлэнгийн сав газар, Хэнтий нуруу зэрэг нутгуудад нэмэгдсэн нь ажиглагдаж байна. Энэ нь дэлхийн уур амьсгалын эрчимтэй өөрчлөлтийн явцад агаар мандлын гаралтай аюултай болон гамшигт үзэгдлийн давтамж 2014 онд 2013 оныхоос буурсан, ургамлын биомассын хэмжээ өссөн зэрэг үзэгдлүүдтэй тохирч байгаа юм.

Гангын давтагдал 2013

Гангын давтагдал 2014

Хөрс усаар эвдрэх байдал, түүний өөрчлөлт: Гадаргын хэлбэрийн хувьд Монгол орны нийт нутгийн 73.7% нь усны элэгдэл эвдрэлийн үйл явцад их бага хэмжээнд өртөмтгий ба үүнээс 36% нь маш бага зэрэг өртөмтгий, 48% нь бага зэрэг, 7% нь дунд зэрэг, 5% нь их, үлдсэн 4% нь нэн хүчтэй элэгдэлд өртөх газар нутагт хамрагдана. Хөрс элэгдэлд эрчимтэй орох налуугийн зэрэг уулархаг нутгуудаар илүү их байх бөгөөд Монгол Алтай болон Говь Алтайн уулархаг бүс нутаг, Хангайн өвөр хэсгээр налуугийн зэрэглэлийн хамгийн их утгууд илэрч байна.

Хөрсний элэгдэл эвдрэлд сөрөг нөлөө үзүүлэхгүй буюу энэ үзүүлэлтийн хамгийн бага утгууд ой, жинхэнэ хээр, томоохон голын хөндийгөөр ажиглагдах бол их буюу элэгдэл үүсэх ургамал нөмрөгийн нөхцөлүүд Их нууруудын хотгор, говийн бүс, Монгол Алтайн нуруугаар тархсан байна.

Хөрсний элэгдлийг 2001, 2010 оноор тооцож үзэхэд, уулархаг нутгуудын зах хаяа хэсгүүдээр элэгдлийн зэрэглэл өндөр байна. Ялангуяа Монгол Алтайн салбар уулс, Говь Алтайн болон Говь Тянь Шанийн уулсын ар, өвөр хажуу, тэдгээрийн бэлүүд, мөн Хангайн нурууны өвөр хэсэг, Ханхөхийн нурууны өвөр бэл хамгийн өндөр зэрэглэлтэй байна. Эдгээр нутгуудад ургамлан нөмрөг тачир сийрэг байхаас гадна гадаргын налуу, налуугийн урт ихтэй, хур тунадасны элээх чадавх өндөр байна.

Хөрс салхиар элэгдэх байдал, түүний өөрчлөлт: Монгол орны нийт хөрсний 30 гаруй хувь нь салхины элэгдэлд их болон нэн их өртөмтгий, 30% нь дунд зэрэг өртөмтгий хөрс байдаг. Салхины элэгдлийн процесст өртөмтгий хэлбэрийн хөрсөнд элсэн хуримтлалууд, хээрийн, хуурай хээрийн, цөлөрхөг хээрийн болон цөлийн бүсийн хөрсний хэв шинжүүд хамрагдана.

Дээрх хүчин зүйлүүдийг ашиглан тооцсон хөрсний элэгдлийн 2000, 2010 оны зургуудаас харахад, говийн бүс нутаг, Их нууруудын хотгор, Нууруудын хөндий дагуу салхины элэгдлийн зэрэглэл өндөр гарсан байна. Ялангуяа Баруун хуурайн хотгор, Алтайн өвөр говь, Улаан нуур, Мандал-Овоо сум орчим хамгийн өндөр зэрэглэлтэй байна. Эдгээр нутгуудад ургамал нөмрөг тачир сийрэг байхаас гадна гадаргын налуу, бартаа саад багатай байгаа нь нөлөөлсөн хэрэг. Өөрөөр хэлбэл бидний тооцсон үзүүлэлт бүр эдгээр газруудад өндөр утгатай гарч байна.

Хөрс салхиар элэгдэх үйл явцын өөрчлөлт Говь-Алтай, Баянхонгор, Өмнөговь аймгуудын өмнөд талын буюу Шарга, Номин, Ингэн хөөвөр, Галба, Борзонгийн говиудын хотос хоолой дагуу тод ажиглагдах ба 2000, 2010 онуудыг харьцуулж үзвэл эдгээр газруудаас жилд 165.7 тн/га хөрс зөөгдөж байгаа тооцоо гарсан болно. Харин Их нууруудын хотгорын баруун хэсэг буюу Хар ус нуур, Буянт голын сав дагуу нутагт хөрс салхиар элэгдэх үйл явц жилд 57.7 тн/га-гаар буурсан үзүүлэлттэй байна.

Ургамал нөмрөгийн төлөв байдлын өөрчлөлт: Сүүлийн 10 жилд Дорнод аймгийн зүүн хойд хэсэг, Өмнөговь, Дорноговь аймгуудын зааг нутаг, Баянхонгор аймгийн хойд хэсэгт ургамлан нөмрөг сайжирсан байхад Хөвсгөл, Булган, Сэлэнгэ, Дундговь, Дорноговь, Сүхбаатар аймгуудын нутагт төлөв байдал муудан, эдгээр нутагт ургамлан нөмрөг 1-2 дахин буурсан байна. Ургамлан нөмрөгийн өөрчлөлтийн хандлага дээрх 10 жилийн хугацаанд алаг цоог байдалтай харагдах боловч Баян-Өлгий, Увс, Ховд, Дундговь, Сүхбаатар, Сэлэнгэ, Төв аймгийн хойд хэсэг, Өмнөговь аймгийн баруун урд хэсгээр ургамлан нөмрөг буурах хандлага илүү илэрч байгаа юм.

2000-2010 оны хооронд ургамалшлын индексийн (NDVI) утгын явцыг судалж үзэхэд 2000-2003 онуудад нийт нутгаар буурах хандлага ажиглагдаж, 2005 оноос хойш өсөлт бууралттай боловч ерөнхийдөө сайжрах хандлагатай өөрчлөлт ажиглагдаж байна. Байгалийн бүсүүдийн хувьд энэ утга хэрхэн хувьсаж байгааг судалж үзвэл хээр, говийн бүсүүдэд ихээхэн хэлбэлзэл ажиглагдаж байгаагаас гадна говийн бүсийн NDVI-ийн улирал, жилийн явц 2005 оноос хойш цөлийн бүсийн утгуудад ойртох хандлагатай байна. Энэ нь говь, цөлийн бүсийн экологийн нөхцөл ижил төсөөтэй болж буйг илтгэж байгаа хэрэг.

Ургамал ургалтын хугацаанд хийсэн ажиглалтаар ойт хээр, хээрийн бүсэд ургамал ургах хугацаа богиносж, харин өмнөд хэсгээр буюу говь, цөлийн бүсүүдэд уртсах хандлага илэрч байна. Энэ нь дэлхийн төвшинд хийсэн ижил төсөөтэй судалгааны дүнтэй дүйж байгаа бөгөөд Хойд хагас бөмбөрцгийн хувьд ургамал ургах хугацаа уртасч, дулаарлын үр нөлөө илүүтэй илэрч байгааг илтгэнэ.

Мал аж ахуйн газарзүйн хуваарилалтад гарсан өөрчлөлт: Малын тоо толгойн өсөлт, бууралтын явцыг 1960 оноос хойш хугацаанд авч үзвэл нийт малын тоо толгой 1970-1990 онуудад 20-25 сая хооронд хэлбэлзэж байжээ. Харин 1995 оноос хойш нийт малын тоо өсөж 2 дахин нэмэгдсэн байна. Малын тоо толгойн өсөлт тогтворгүй байгаад нөлөөлж буй олон хүчин зүйлээс бэлчээрийн маллагаатай монгол малын хувьд хамгийн гол нь байгаль, цаг уурын нөлөөлөл юм.

1999 оноос хойш тохиолдсон ган, зуд, хүчтэй салхи, цочир хүйтрэл зэрэг байгалийн гамшигт үзэгдлүүд нь малын тоо толгой хорогдох гол шалтгаан болсон байна. Ялангуяа 1999-2002 онуудад Монгол орны нутаг дэвсгэрийн 60-70 хувийг хамарсан ган, зуд жил дараалан болж энэ хугацаанд улсын хэмжээгээр нийт 11 сая мал хорогдож, 12 мянган малчин өрх малгүй болж байсан удаатай. Иймээс байгалийн өөрчлөлт мал аж ахуйн салбарт их нөлөөтэй бөгөөд энэ нь малын тарга тэвээрэг, сүргийн бүтэц болон малчдын амьжиргаанд тодорхой илэрч байдаг онцлогтой юм.

Зураглалын судалгааны үр дүнгээр нийт малын 32% нь хангайн бүсэд, 29% нь баруун бүсэд, 15% нь зүүн бүсэд, 14% нь говийн бүсэд, 9% нь төвийн

бүсэд байршиж байна. Хамгийн их нягтшилтай газруудад 2010 оны байдлаар Ховд аймгийн Мянгад, Дарив, Говь-Алтай аймгийн Баян-Уул, Жаргалан, Дэлгэр, Баянхонгор аймгийн Хүрээмарал, Бууцагаан, Өвөрхангай аймгийн Богд, Баянгол, Дундговь аймгийн Эрдэнэдалай, Дорноговь аймгийн Хатанбулаг, Сүхбаатар аймгийн Баяндэлгэр, Эрдэнэцагаан, Дорнод аймгийн Цагаан-Овоо сумд орно.

Харин малын тооны өөрчлөлтийг 2000, 2010 онуудаар харьцуулж үзвэл өөрчлөлт төвийн болон зүүн бүсэд гарсан байна. Ялангуяа бэлчээрийн хүрэлцээ, даацад нөлөөлөхүйц малын нягтшил Булган аймгийн Гурванбулаг, Рашаант, Дорноговь аймгийн Хатанбулаг, Сүхбаатар аймгийн Баяндэлгэр, Эрдэнэцагаан, Хэнтий аймгийн Баянхутаг, Хэрлэн, Дорнод аймгийн Чойбалсан зэрэг сумдад илэрч байгаа юм.

Ус, цаг уур, орчны хүрээлэнгээс тухайн оны өвөл, хаврын бэлчээрийн даацыг баг бүрийн бэлчээрийн ургац, малын тоо, бэлчээрийн талбайн хэмжээ, бэлчээр ашиглах хугацаа зэрэг мэдээлэл дээр үндэслэн багийн нутгаар тооцоолж гаргадаг. 2013-2014 оны дүнгээс үзвэл Дорноговийн ихэнх, Ховд, Увс, Архангай, Булган, Баянхонгор, Өмнөговь, Өвөрхангай аймгуудын зарим сумдын нутгаар бэлчээрийн даац олон дахин хэтэрч гарчээ. Тухайлбал, бэлчээрийн даац их хэмжээгээр хэтэрсэн сумуудад Баян-Өлгийн Баяннуур, Булган, Увсын Тэс, Завхан, Наранбулаг, Ховдын Дарви, Манхан, Зэрэг, Мөст, Говь-Алтайн Бигэр, Тонхил, Чандмань, Баянхонгорын Баянлиг, Бөмбөгөр, Архангайн Өгийнуур, Хашаат, Цахир, Булганы Дашинчилэн, Өвөрхангайн Баруун баян-Улаан, Хархорин, Өмнөговийн Сэврэй, Ханбогд, Дорноговийн Улаанбадрах, Хөвсгөл, Мандах, Хатанбулаг, Сайхандулаан, Алтанширээ сумд орж байна.

Цөлжилтийн үйл явц нь газар нутаг, цаг хугацааны туршид хувьсан өөрчлөгдөх олон янзын хүчин зүйлээр тодорхойлогддог. Энд хүн амын өсөлт, нийгэм-эдийн засгийн, улс төрийн зэрэг дам хүчин зүйлс болон газар ашиглалтын хэлбэр, уур амьсгалын өөрчлөлт зэрэг шууд хүчин зүйлс багтана. Орчин үед цөлжилтийн асуудал нь байгалийн хязгаарлагдмал нөөцийг зохисгүй ашиглахаас үүдэлтэй гэж хэлж болно.

Газрын харилцаа, барилга, геодези, зурагзүйн газрын тайлан мэдээнд дурдсанаар бэлчээрийн даац 32.5%-иар буюу 16 сая хонин толгойгоор хэтэрсэн байна. Сүргийн бүтцэд өөрчлөлт гарч хангайн болон хээрийн бүсийн бэлчээрт хамгийн их сөрөг нөлөө үзүүлдэг ямааны тоо огцом өсөж нийт сүргийн 46%-ийг эзлэх болсон нь цөлжилт, бэлчээрийн газрын доройтлын үндсэн хүчин зүйл болж байна.

Мал аж ахуйн эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн эрдэмтдийн хийсэн судалгаагаар 2008 оныг 1995-1997 онтой харьцуулахад 124,8 сая га бэлчээрийн газрын 7 хувь нь нэн хүчтэй талхлагдалд өртсөн бол 63% нь хүчтэй талхлагдсан гэсэн дүгнэлт гарсан байна. Энэ нь нийт бэлчээрийн газрын 70 хувь нь талхлагдалд тодорхой байдлаар орсон болохыг харуулж байна. Малчид малын тоо толгой, сүргийн бүтцээс үл хамааран бэлчээрийн газрыг үнэ төлбөргүй ашиглаж байгаа нь бэлчээрийг зөв зохистой ашиглах хамгаалах нөхцлийг бүрдүүлэхэд тодорхой байдлаар сөрөг нөлөө үзүүлж байна.

Орон нутагт олон салаа авто зам гаргах, уул уурхайн зориулалтаар ашигласан газрыг нөхөн сэргээх ажлыг дутуу хийх, орхигдуулах, тариалангийн талбайг элэгдэл эвдрэлд оруулах зэрэг хүний буруутай үйл ажиллагаа нь цөлжилтийн цар хүрээг нэмэгдүүлэх хүчин зүй болсоор байна.

Бид цөлжилтийн үнэлгээний нэгдсэн зурагт тооцсон үзүүлэлтийн хүрээнд тодорхой байршилд давамгайлан болон хавсран илрэх хүчин зүйлсийг зураглаж үзэхэд Цөлжилт илрээгүй буюу хүчин зүйлийн нөлөөгүй 13%, хүний хүчин зүйл давамгайлсан буюу хавсарсан 45.9%, байгалийн хүчин зүйл давамгайлсан буюу хавсарсан 41.1% болж байна. Энэ нь цөлжилт хүчтэй, нэн хүчтэй илэрсэн тухайн газар нутагт хүний хүчин зүйл 53%, байгалийн үйл явц 47%-ийн нөлөө үзүүлжээ.

Өнөөгийн байдлаар говь хээрийн бүсийн нийт 145 сумдын төв, суурин газрууд тодорхой хүрээнд доройтож элсний нүүдэлд өртсөн нь орон нутгийн иргэдийн амьдралд сөрөг нөлөө үзүүлж байна. Тухайлбал Говь-Алтай аймгийн Хөхморьт, Жаргалан, Дорноговь аймгийн Замын-Үүд, Өргөн Өмнөговь аймгийн Цогтцэций, Ханбогд, Сүхбаатар аймгийн Түвшинширээ, Наран сумдын нутаг цөлжилт, элсний нүүлтэд илүү өртсөн байна.

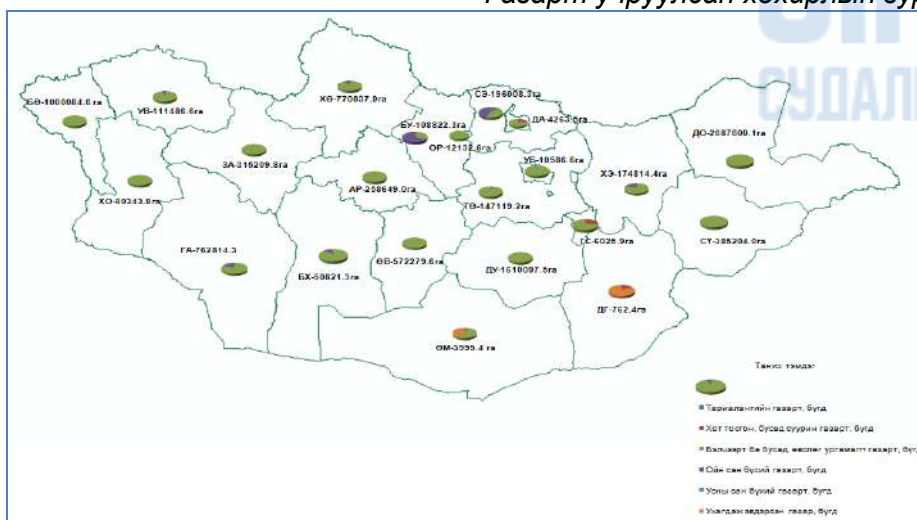
Бэлчээрийн газрын талхлагдал, цөлжилт нэмэгдэж байгаа нь цөлжилттэй тэмцэх ажлыг улсын хэмжээнд эрчимжүүлэн төр засгийн холбогдох байгууллагуудын салбар дундын ажлын зохицуулалтыг сайжруулах шаардлагатайг харуулж байна.

Цөлжилтийн өнөөгийн байдлаас шалтгаалан төр засгийн зүгээс тодорхой арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлж байна. Тухайлбал, Монгол улс 1996 онд НҮБ-ын Цөлжилттэй тэмцэх Конвенцид нэгдэн орсноос хойш Цөлжилттэй тэмцэх 3 дахь хөтөлбөрөө хэрэгжүүлж байна. Засгийн газраас 2010 онд батлан хэрэгжүүлж буй Цөлжилттэй тэмцэх үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх ажлын хүрээнд Хөрс хамгаалах, цөлжилтөөс сэргийлэх тухай хуулийг УИХ-аар батлуулсан нь хууль эрх зүйн орчныг бүрдүүлэхэд чухал арга хэмжээ болсон. Түүнчлэн аймгууд бие даасан дэд хөтөлбөр боловсруулан хэрэгжүүлж эхэлснээр хөдөө орон нутагт хийгдэж буй ажил, оруулж буй хөрөнгийн хэмжээ нэмэгдсэн бөгөөд 2013 онд 2,6 тэрбум, 2014 онд 3,0 тэрбум төгрөгийг зарцуулсан байна.

2.3. Газрын хэвлийн өөрчлөлт

Улсын хэмжээнд тариалангийн 39072.1 га, бэлчээр ба бусад өвслөг ургамалт газар 8804182 га, хот тосгон, бусад суурин газар 6582.2 га, ойн сан бүхий газар 153799.3 га, усны сан бүхий газар 533.9 га, ухагдаж эвдэрсэн газрын хэмжээ 10487.8 га тус тус байна /Зураг 46/.

Зураг 46
Газарт учруулсан хохирлын зураг /аймгаар

Улсын хэмжээнд тариалангийн газрын 117.9 мян.га, бэлчээр ба бусад өвслөг ургамал бүхий газрын 2301.0 мян.га, хот тосгон бусад суурин газрын 11.6 мян.га, ойн сан бүхий газрын 165.2 мян.га, усны сан бүхий газрын 1.1 мян.га, уурхайн эдэлбэр газрын 7.2 мян.га буюу нийт 2604.1 мян.га талбайд хамгаалалтын арга хэмжээ авчээ.

Газрын хэвлийн эвдрэл, нөхөн сэргээлт: 2015 оны 1 дүгээр сарын 06-ны байдлаар, ашигт малтмалын 2736 тусгай зөвшөөрөл 11.0 сая га талбайд олгогдсон байгаа нь нийт нутаг дэвсгэрийн 7.0 хувийг эзэлж байна. Үүнээс ашиглалтын 1391 тусгай зөвшөөрөл бүхий 1079.9 мян га, хайгуулын 1345 тусгай зөвшөөрөл бүхий 9.9 сая га талбайг эзэлж байна. “Гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай” хуулийн хэрэгжилтийн хүрээнд 2012 оны Засгийн газрын 194 дүгээр тогтоолоор батлагдсан хилийн заагтай хайгуулын 845 тусгай зөвшөөрлийн талбай хэсэгчилсэн байдлаар буюу бүрэн хэмжээгээр давхцсан байна. Улсын нийт нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл бүхий талбайн эзлэх хувь 2009 оноос хойш жил ирэх тутам буурсан нь “Гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай” хууль хэрэгжсэнтэй холбоотой.

2014 оны эхний байдлаар Монгол Улсын хэмжээнд уул уурхайн хайгуул олборлолтын үйл ажиллагааны улмаас 24636,8 га талбай эвдрэлд орж, үүнээс үйл ажиллагаа явуулж буй уул уурхайн аж ахуйн нэгжүүдийн эвдрэлд оруулсан талбай 19895,1 га, техникийн нөхөн сэргээлт хийсэн талбай нь 10263.1 га, биологийн нөхөн сэргээлт хийсэн талбайн хэмжээ 6781.5 байна /Хүснэгт 16/.

Хүснэгт 16

2014 оны 1 сард уул уурхайн эвдрэлд орсон талбайн хэмжээ /га/

Үзүүлэлт	2005 он хүртэл	2006	2007	2008	2009	200	2011	2012	2013	НИЙТ
1 Уулын ажилд хамрагдсан талбай /га/	14640	1000.6	143.1	709.3	31.	1709.1	2042.5	1430.4	1037.8	24636.8
2 Нөхөн сэргээлт хийгдсэн талбай /га/	9046.3	1125.2	1355.9	931.6	711.0	533.4	1443.4	1402.4	806.9	18356.0
3 Нөхөн сэргээлтэд зарцуулсан зардал /сая.төг/	11183	4662.3	8960.3	7682.5	8299.9	9657.3	7013.2	4807.8	738.7	79647.7
4 Техникийн нөхөн сэргээлт хийсэн талбай /га/	3558.4	842.8	90.4	822.8	579.5	1290.1	479.9	1177.0	5322	10263.1
5 Биологийн нөхөн сэргээлт хийсэн талбай /га/	2394.8	628.0	1000.7	669.7	299.7	519.8	521.1	377.8	36.9	6781.5
6 БОХ зардал /сая.төг/	030.1	2488.2	3501.2	3591.8	4157.7	5707.7	3323.4	8597.1	3876.3	41273.5

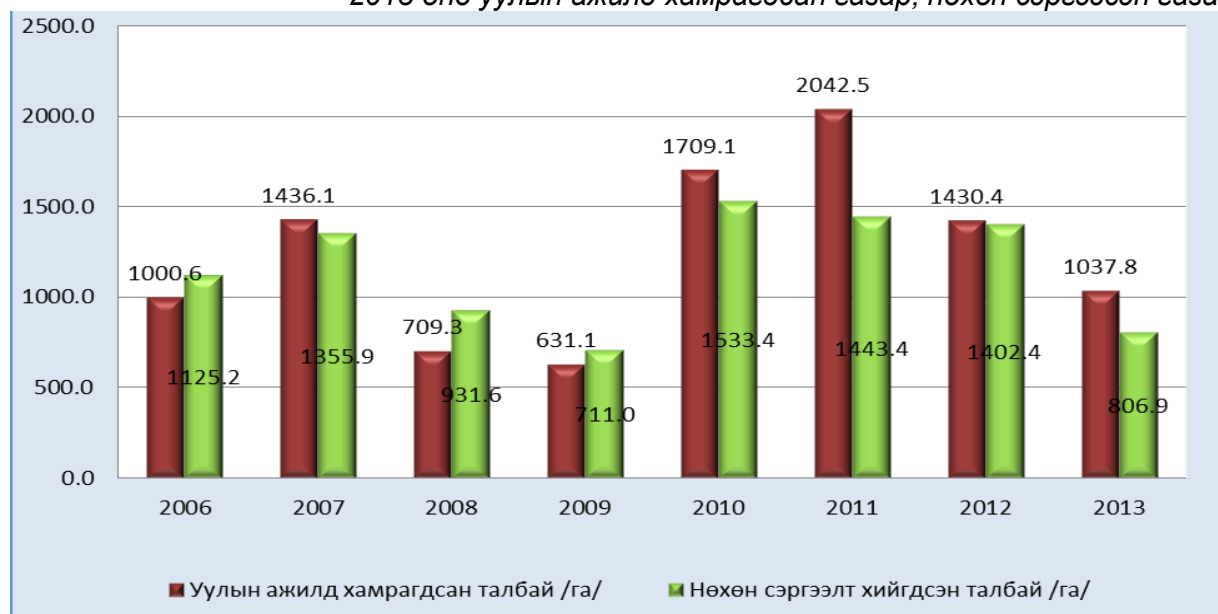
Монгол орны байгалийн бүс бүслүүрийн өвөрмөц онцлогт тохируулан боловсруулсан “Экологийн бүс нутгийн үнэлгээний аргачлал”-ыг ШУА-ийн Биологийн хүрээлэнгийн Эрдмийн зөвлөлийн 2014 оны 05 дугаар сарын 27-ны

өдрийн хуралдаанаар хэлэлцүүлж батлуулсан. Тус аргачлалын дагуу баруун болон төвийн бүс нутагт ашигт малтмалын хайгуулын тусгай зөвшөөрөл олгохыг хориглох, байгалийн үнэ цэнэтэй газрыг тогтоох шинжлэх ухааны үндэслэлийг Де Нэйче Консерванси байгууллага боловсруулсан. Монгол орны баруун болон төвийн экологийн бүс нутгийн үнэлгээ хийхэд шаардлагатай экосистемийн ангиллын зураг, амьтны зүйлийн амьдрах орчны загваруудын мэдээллийг тус яамны ОУТХГНКХ-ийн мэдээллийн санд нэгтгэсэн.

Уул уурхайн зориулалтаар 2013 онд эвдэгдсэн газрын хэмжээ 392,6 га талбайгаар, нөхөн сэргээлт хийсэн газрын хэмжээ 42,5 %-иар буурсан байна /Зураг 47/.

Зураг 47

2013 онд уулын ажилд хамрагдсан газар, нөхөн сэргээсэн газар

Тайлбар: Ашигт малтмалын тухай хуулийн 48.1.2-д заасны дагуу дүн мэдээ жил бүрийн 2 дугаар сарын 15-ны өдрөөс хойш нэгтгэгдэх боломжтой болдог тул 2013 оны мэдээг тайлагнаж байна.

Байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээлтийн баталгааны тусгай дансны гүйлгээнд хяналт тавих журам”, “Байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөө боловсруулах, хянан батлах, тайлагнах журам”-ыг Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн сайдын 2014 оны 01 дүгээр сарын 06-ны өдрийн А-04 дүгээр тушаалаар батлагдан хэрэгжиж байна.

Нөхөн сэргээлтийн баталгааны тусгай дансанд 2014 оны 12 дугаар сарын 30-ны байдлаар 9.1 тэрбум төгрөгийг аж ахуйн нэгжүүд байршуулсан байна /Хүснэгт 17/.

Хүснэгт 17

Байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээлтийн баталгааны тусгай дансны орлого /тэрбум төгрөгөөр/

	2008 он	2009 он	2010 он	2011 он	2012 он	2013 он	2014 он
Нөхөн сэргээлтийн баталгааны тусгай дансны орлого	1,19	1,58	2,52	3,74	5,75	7,30	9,1

Уул уурхайн салбарын хувьд хөрөнгө оруулалтын тогтвортой орчныг бүрдүүлж, байгаль орчинд сөрөг нөлөөлөл багатай, дэвшилтэт техник, технологи, инновацийг дэмжих замаар ашигт малтмалын хайгуул, олборлолт, боловсруулалтын чанарыг дээшлүүлэх, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, олон улсын зах зээлд өрсөлдөх чадварыг бэхжүүлэх эрх зүйн таатай орчныг бүрдүүлэх зоилготой ажиллаж байна.

Улсын нийт нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл бүхий талбайн эзлэх хувь 2009 оноос хойш жил ирэх тутам буурсан нь “Гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай” хууль хэрэгжсэнтэй холбоотой.

Уул уурхайн аж ахуйн нэгжүүд үйл ажиллагаагаа зогсоож байгаа тул 2012 онтой харьцуулбал техникийн нөхөн сэргээлт хийсэн талбайн хэмжээ 644.8 га-аар багассан боловч биологийн нөхөн сэргээлт хийсэн талбайн хэмжээ өмнөх онуудын түвшинд байна.

2.4. Улсын тусгай хамгаалалтай газар нутгийн сүлжээнд гарсан өөрчлөлт

Монгол орны хэмжээнд 2012 оны байдлаар 19 аймаг, нийслэлийн 166 сумын нутгийг хамарсан 27.2 сая га талбай бүхий 99 газрыг улсын тусгай хамгаалалттай газарт хамруулаад байгаа нь нийт газар нутгийг 17.4%-ийг эзэлж байсан ба түүнээс хойш тусгай хамгаалалттай нутаг дэвсгэрийн эзлэх хувь нэмэгдээгүй байна /

Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн сүлжээний өөрчлөлт*

	2008 он	2009 он	2010 он	2011 он	2012 он	2013 он	2014 он
Нийт талбай /га-аар/	21,892,781	22,543,181	22,749,970	25,687,317	27,199,233	27,199,233	27,199,233
Нийт газар нутагт эзлэх хувь хэмжээ	14.0%	14.4%	14.6%	16.4%	17.4%	17.4%	17.4%

2014 онд нийт 8 аймгийн 12 сумын нутаг дэвсгэрт хамаарах 2.1 сая га талбай бүхий 6 газрыг улсын тусгай хамгаалалттай газрын сүлжээнд зохих ангиллуудаар хамруулахаар судалгааны ажил хийж, үндэслэл боловсруулж хэлэлцүүлэхэд бэлэн болгосон.

Улсын тусгай хамгаалалттай нутгийг хуулиар тогтоосон 4 ангиллаар авч үзвэл:

- Дархан цаазат 14 газар 12,411,057 га талбай, 7,9%,
- Байгалийн цогцолборт 29 газар 11,885,235 га талбай, 7,6%,
- Байгалийн нөөц 30 газар 2,774,579 га талбай, 1,77%
- Дурсгалт 14 газар 128, 312 га талбайн 0,08%-г тус тус эзэлж байна.

2014 оны байдлаар улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн 30 Хамгаалалтын захиргаанд 6,4 тэрбум төгрөгийн төсөвтэйгөөр нийт 613 хүн ажиллаж байна /Хүснэгт 19/. Эдгээрийг 2013 онтой харьцуулбал төсөв 16,2%, ажилчдын тоо 9,6% тус тус нэмэгдсэн байна.

Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн менежментийн зарим шалгуур үзүүлэлтийн өөрчлөлт

Шалгуур үзүүлэлт	2008 он	2009 он	2010 он	2011 он	2012 он	2013 он	2014 он
Хамгаалалтын захиргааны тоо	23	24	24	25	27	30	30
Мэргэжилтний тоо	128	132	132	135	151	156	137
Байгаль хамгаалагчдын тоо	246	260	267	272	322	325	386
Жилийн нийт төсөв /сая.төг/	х	2,005.8	2,146.4	2,683.4	4,520.0	5,374.0	6,347.4

Тусгай хамгаалалттай газар нутагт 2015 оны эхний сарын байдлаар аялал жуулчлалын зориулалтаар газар ашиглах зөвшөөрөл авсан 834 иргэн, аж ахуйн нэгж байгууллага байна /Хүснэгт 20/.

Аялал жуулчлалын газруудын байрлал

№	ТХГН-ын нэр	Тоо
1.	Богдхан уулын ДЦГ	474
2.	Горхи Тэрэлжийн БЦГ	236
3.	Хөвсгөл нуурын БЦГ	62
4.	Орхоны хөндийн БЦГ	28
5.	Хөгнө Тарнын БЦГ	15
6.	Хангайн нурууны БЦГ	7
7.	Говь гурван сайханы БЦГ	5
8.	Тэнгис Шишгэдийн БЦГ	5
9.	Хяргас нуурын БЦГ	2
	Нийт	834

Хүснэгт 21
ТХГН-т ирсэн аялал, жуулядын тоо

Он	2011	2013	2014
Дотоод	196048	180446	257181
Гадаад	50749	45277	74090

- 2014 онд тусгай хамгаалалттай газар нутагт нэвтэрсэн аялагчид өмнөх оныхоос дунджаар 33,5% -ийн өсөлттэй гарсан байна. Үүнээс нэвтрэх тасалбараар 299.424.300 төгрөгийг улсын төсөвт төвлөрүүлсэн байна.
- Хэдий тусгай хамгаалалттай газарт аялал жуулчлал эрчимтэй хөгжиж байгаа харагдаж байвч үүнийг дагаад гарах үр нөлөөллийг бууруулах үүднээс батлагдсан маршрутаар аялах, аялал жуулчлалын дэд бүтцийг хөгжүүлэх, отоглох хоноглох цэгийг тохижуулах шаардлага нэн тэргүүнд тулгамдаж байна.

Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийг хамгаалах, ялангуяа нийслэл орчмын УТХГН-ийн хамгаалалтын дэглэмийг сахих талаар авч хэрэгжүүлж буй ажлын үр дүн хангалтгүй байна.

Нийслэл орчмын Дархан цаазат газарт газрыг ашиглах эрхээ бусдад шилжүүлдэг, газар ашиглалтын зориулалтыг өөрчлөн амины орон сууц барих, суурьших, суурьшлын бүс болгох явдал байна. Цаашид хамгаалалтын захиргаа бүр үйл ажиллагааны менежментийн төлөвлөгөөг батлуулж мөрдөж ажиллах, нийслэл орчмын Дархан цаазат болон Байгалийн цогцолборт газруудад Байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагаас ТХГН-ийн Хамгаалалтын захиргаанаас санал авалгүй дур мэдэн газар олголт хийдэг байдлыг таслан зогсоох, зориулалт өөрчилж үйл ажиллагаа явуулсан аж ахуйн нэгж байгууллагуудад экологийн хохирол тооцох ажлын зохион байгуулах хэрэгтэй байна.

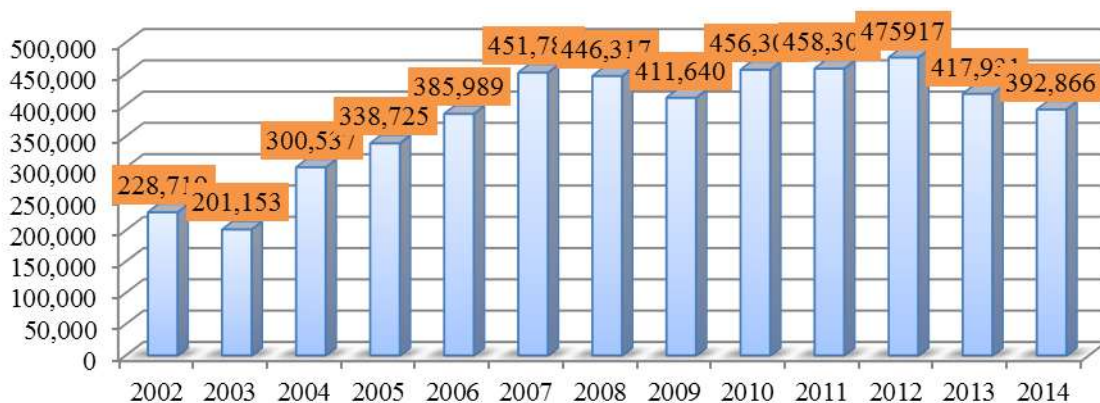
2.5 Аялал жуулчлалын салбарын ерөнхий төлөв байдал

Монгол Улсын хувьд аялал жуулчлал нь хөдөө аж ахуй (ДНБ-ний 25 орчим хувь), уул уурхай (ДНБ-ний 20 орчим хувь)-н дараа орох эдийн засгийн гурав дахь чухал салбар болж байна.

Жуулчны тоо, аяллын зорилго, аяллын замнал, аяллын бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөлөл:

Жилд дунджаар 400 мянга орчим гадаадын жуулчид манай оронд аялдаг бөгөөд жуулчдын энэхүү өсөлтийг дагаад аялал жуулчлалын салбараас байгаль, хүрээлэн буй орчинд нөлөөлөх эерэг ба сөрөг нөлөөллүүд цаашид нэмэгдэх хандлагатай байна. /Зураг 49/.

Зураг 49
Монголд аялсан жуулчдын тоо 2002 - 2014

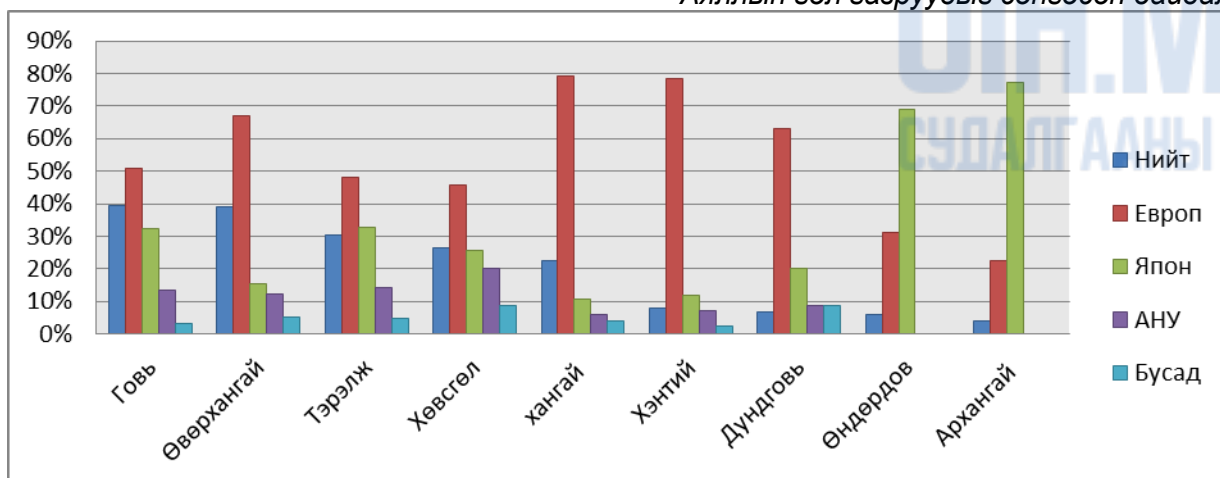

Монголд ирж байгаа жуулчдыг аяллын зорилгоор ангилж үзэхэд 20 гаруй хувь нь аяллын компаниудын санал болгосон хөтөлбөрийн дагуу ирсэн бөгөөд эдгээрийн дийлэнх нь манай орны унаган байгаль, нүүдэлчдийн уламжлалт соёл, их хаадын түүх, шашин мөргөлийн замыг сонирхогчид зонхилж байна. /Хүснэгт 22/.

Хүснэгт 22
Жуулчдын аялсан үндсэн шалтгаан /хувиар/

Монголд зочлох шалтгаан	1998	2004	2005	2012
Үзэсгэлэнт байгаль	66	69	78	61
Зэрлэг ан амьтан	31	25	23	9
Монголын уламжлалт соёл	51	46	60	43
Монголын болон Чингис хааны түүх	27	21	21	11
Адал явдалт аялал	24	26	32	12
Загасчлах			3	2
Ан агнуур	2	1	1	
Тусгай сонирхол	10	9	1	6
Бусад	12	12	1	12

Зураг 50
Аяллын гол газруудыг сонгосон байдал

Сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсад дотоодын аялал жуулчлал хурдацтай хөгжиж байгаа бөгөөд 2014 оны байдлаар нийт 330 гаруй мянган аялагчид ТХГНУ-т аялсны 257 мянга орчим нь дотоодын, 74 мянга орчим нь гадаадын жуулчид байна.

Дээрх жуулчдын дийлэнх нь Хан Хэнтий, Хөвсгөл, Говь гурван сайхан, Орхоны хөндий, Горхи Тэрэлжийн тусгай хамгаалалттай нутгуудаар аялжээ.

Судалгаанаас авч үзвэл, Өмнөговь, Дундговь, Дорноговь, Төв, Өвөрхангай, Хөвсгөл, Архангай зэрэг аймгууд жуулчны тоогоор тэргүүлж буй /

Хүснэгт 23/ бөгөөд энэ хандлага ойрын жилүүдэд хэвээр хадгалагдана хэмээн таамаглаж байна.

Хүснэгт 23
Зах зээлд эзлэх хувь /аймгаар/

№	Аймаг	Давхацсан дүнгээр /%/	Давхцаагүй дүн /%/
1	Архангай	20	6.8
2	Баян-Өлгий	7	2.4
3	Баянхонгор	12	4.1
4	Булган	7	2.4
5	Говь – Алтай	5	1.7
6	Говьсүмбэр	2	0.7
7	Дархан	2	0.7
8	Дорноговь	30	10.2
9	Дорнод	7	2.4
10	Дундговь	42	14.3
11	Завхан	2	0.7
12	Орхон – Уул	2	0.7
13	Өвөрхангай	23	7.8
14	Өмнөговь	60	20.4
15	Сүхбаатар	3	1.0
16	Сэлэнгэ	5	1.7
17	Төв	27	9.2
18	Увс	3	1.0
19	Ховд	4	1.4
20	Хөвсгөл	22	7.5
21	Хэнтий	9	3.1

Жуулчны байр сууцын үйлчилгээний байгаль орчинд нөлөөлөх байдал

Хөдөө орон нутагт аялал жуулчлалын салбарын дэд бүтэц буюу байршуулах хэрэгслийн хүчин чадал, үйлчилгээний чанар хангалттай бус байна /Хүснэгт 24/.

Аялал жуулчлалын салбар нь ойролцоогоор 24.500 ажлын байрыг шууд (хөдөлмөрийн зах зээлийн 3 хувь), 81000 ажлын байрыг шууд бусаар (нийт ажиллагсдын 7.1 орчим хувь) бий болгож байна.

Аялагчдын дийлэнх нь ТХГН-ийг зорин аялдгаас гадна дунджаар 3–5 хоногийн хугацаатай аялдаг байна. Аялах явцдаа жуулчны бааз, хувийн майхан, нөхөрлөлийн гэрүүд, дэн буудлуудаар хоноглодог бөгөөд давхардсан дүнгээр дийлэнх хувийг жуулчны бааз болон орон нутгийн нөхөрлөлийн гэрүүдийг ашигладаг байна.

Хөдөө орон нутаг дахь аялал жуулчлалын байршуулах хэрэгслийн хүчин чадал

Аймгуудын аялал жуулчлалын дэд бүтэц										
Аймаг	Зочид буудал	Жуулчны бааз	Дэн буудал	Малчны гэр	Анчны отог	Motel	Рашаан сувилал	hunter's зуслан	Сувилал	Хүчин чадал /Орны тоо/
Архангай	6	23	30	24			2	-	2	1,804
Баян - Өлгий	7	8	-	3	2		3	2	3	800-1,000
Баянхонгор	6	2	1				2		2	300
Булган	30	19	11		4	1	24	4	24	2,000<
Говь - Алтай	3	4	31		1		1	1	1	629
Говьсүмбэр	11	-	-					-	-	149
Дорноговь	32	5	-				3	-	3	500-550
Дорнод	9	4	1					-	-	300-350
Дундговь	4	12	1				1	-	1	670
Завхан	14							-	-	1,050
Орхон	45	-	-				11	-	11	676
Өвөрхангай	16	28	35	18	2		5	2	5	1,500
Өмнөговь	13	22	2	18	2		5	2	5	1,978
Ховд	11	5	2	11	3	2	2	3	2	300
Увс	4	4	2	6	2		2	2	2	100-150
Хөвсгөл	23	50	25		4	3	2	4	2	1,508
Сэлэнгэ	18	16	36		2		2	2	2	2,000
Сүхбаатар	8	5	-				2	-	2	235
Хэнтий	31	12	-					-	-	

Орон нутгийн иргэдээс буюу нөхөрлөлүүдээс морь унуулах, сүү, цагаан идээ худалдаж авах үйлчилгээг түлхүү авдаг болох нь дараах хүснэгтээс харагдаж байна /Хүснэгт 25/.

Орон нутгийн нөхөрлөлүүдээс жуулчдын авах үйлчилгээ

Үйлчилгээний төрөл	Хариулт	
	Тоогоор	Хувиар
Морь унах	406	38,2%
Сарлаг унах	25	2,4%
Хоол хийлгэх	241	22,7%
Сүү, цагаан идээ худалдаж авах	288	27,1%
Мал худалдаж авах	76	7,1%
Бусад	27	2,5%
Нийт	1063	100,0%

Өнөөдөр манай орон жуулчдын хөлд төдийлөн дарагдаагүй ч аялал жуулчлалын гол бүс нутаг болох Горхи-Тэрэлж, Хөвсгөл нуур, Орхоны хөндий, Говийн их бага дархан газрууд, Говь гурван сайхан, Хөгнө ханы байгалийн цогцолбор газруудад аялал жуулчлалын гол урсгал чиглэж, экологийн тэнцвэрт байдалд анхаарах шаардлага тулгарч байна. Ялангуяа нийслэлээс холгүй орших Горхи-Тэрэлжийн байгалийн цогцолборт газарт аялал жуулчлалын байгууллагуудад нарийн төлөвлөлттэй газар олгоогүй, аялал жуулчлалын орчин нь суурьшлын бүстэй хамт байгаа нь байгалийн тэнцвэрт байдлыг алдагдуулахад хүргэж байна.

Тухайлбал: эмх замбараагүй байрласан олон жуулчны бааз амралтын газруудын цэвэр усан хангамж, хог хаягдлыг зайлуулах, бохирыг цэвэрлэх систем зэрэг асуудалд ихээхэн хүндрэлд учраад байгаагийн зэрэгцээ аялагчид олон тооны салаа шороон замууд үүсгэж, хөрсний талхлалтыг нэмэгдүүлж байна.

Мөн аялал жуулчлалын улиралд эдгээр жуулчны баазуудад сүү, цагаан идээ, мах бэлтгэн нийлүүлэх, гадаад дотоодын зочин гийчдэд морь, тэмээ унуулах зэрэг нэмэлт орлого олох зорилго бүхий орон нутгийн айл өрхийн суурьшил ихээр нэмэгдсээр байна. Энэ нь хэдийгээр орон нутаг, айл өрхийн орлогыг нэмэгдүүлэх, салбарын хөгжил, нутгийн иргэдэд түшиглэсэн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэхэд ач холбогдолтой боловч, нөгөө талаас бэлчээрийн даац алдагдаж, хөрсийг эвдрэлд ороход хүргэх гол нөхцөл болж байна.

Манай улсад үйл ажиллагаа явуулж буй ихэнх жуулчны баазууд нь төвийн бохирын системээс алслагдсан газар нутагт байрладаг тул байгаль орчинд ээлтэй технологиор цэвэрлэх байгууламжаа шийдвэрлэх нь нэн тулгамдаж буй асуудлуудын нэг болоод байна.

Өнөөдрийн байдлаар жуулчны баазууд бохир усыг цэвэрлэхэд дараах 3 аргыг хэрэглэж байна. Үүнд:

1. Биоректорын ажиллагаанд тулгуурлан цэвэрлэх
2. Биофилтер буюу Биошүүлтүүр ашиглан цэвэрлэх
3. Байгалийн аргаар цэвэрлэх

Жуулчны баазаас ялгаатай нь зочид буудлуудын ихэнх хувь нь хот суурин газар байрлаж, төвийн цэвэр бохир усны шугамд холбогдсон байдаг.

Зочид буудал, амралтын газрууд нь бусад үйлчилгээний төрлүүдтэй харьцуулахад 7 хоногийн 24 цагийн турш хоол унд, угаалга цэвэрлэгээний үйлчилгээ үзүүлж, гэрэлтүүлэг, халаалт, хөргөлтөд маш их хэмжээний эрчим хүчийг зарцуулдаг, ус их зарцуулдаг, бохир ус, хог хаягдал их гаргадаг онцлог үйлчилгээний төрөл юм.

Зочид буудлаас гарч буй хог хаягдлыг ялгах, дахин боловсруулах, зочид буудлын цахилгаан, эрчим хүчний ашиггүй хэрэглээг багасгах зэрэг тулгамдаж буй асуудлуудыг нэн даруй шийдвэрлэх шаардлагатай байна.

Дээр дурдсан асуудлуудыг шийдвэрлэн, аялал жуулчлалаас хүрээлэн буй орчинд нөлөөлөх сөрөг нөлөөллийг багасгах ажлын хүрээнд “Амралтын газар, жуулчны бааз, гэр буудалд тавих ерөнхий шаардлага” /MNS 6043:2009/ стандартыг батлуулж, мөрдүүлэн ажиллаж байна.

2.6 Усны нөөц, горимын өөрчлөлт, ус ашиглалт, усны нөөцийн нэгдсэн менежмент

2.6.1 Гол мөрөн

Монгол орны ус, цаг уур, орчны хяналт-шинжилгээний сүлжээний хүрээнд ус судлалын 150, үүнээс гол мөрний 132, нуурын 18 харуулд, булгийн ундаргын ажиглалтыг 15 газарт тус тус хийж байна. Усны планктон, бентос амьтан, ургамлын сорьцыг 106 харуулд, усны химийн шинжилгээний сорьцыг 177 цэгт авч шинжилж байна.

Монгол орны усны нийт нөөц сүүлийн 40 жилд хийсэн судалгааны дүнгээр 608,000 сая.м³ ба үүнд 34,600 сая.м³ гол, мөрөн, 500,000 сая.м³ нуур, 62,900 сая.м³ мөнх цас, мөсөн гол, 10,800 сая.м³ газрын доорх усны нөөц тус тус багтана. Усны нөөцийн тархалт жигд бус, чанар, найрлага нь оршин байгаа газар

нутаг, байгалийн бүс, бүслүүр, агуулж байгаа чулуулгийн тогтоц, найрлагаасаа хамаарч ихээхэн өөр өөр байдаг.

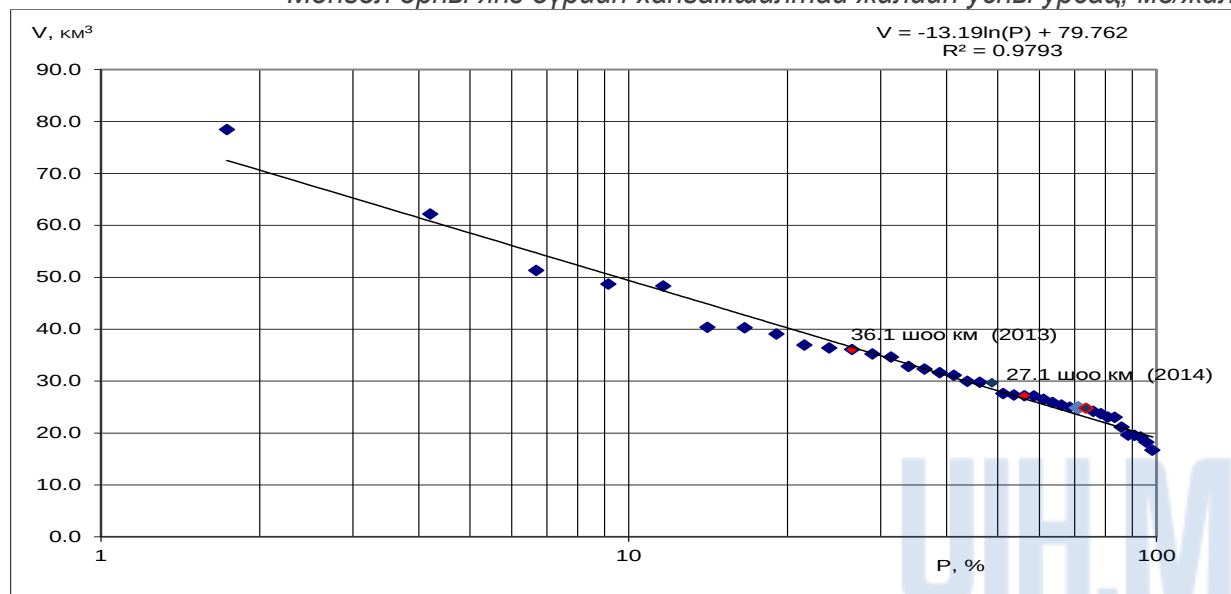
Гол мөрний урсацын дийлэнхийг бүрэлдүүлэгч хийгээд байгалийн бүс бүслүүрийг төлөөлөгч Сэлэнгэ, Орхон, Хэрлэн, Онон, Булган, Ховд, Байдраг, Халх гол зэрэг томоохон голуудын жилийн урсацыг 5, 50, 75 хувийн хангамшилтай жилд Монгол оронд бүрэлдэх нийт урсацтай уялдуулан жил жилийн нийт урсацын хөдлөл зүйг УЦУОШХ-ээс хэмжилт, ажиглалт хийн нэгтгэн боловсруулж байна.

Монгол орны гол мөрний нийлбэр урсац 1978 оноос хойш аажим нэмэгдсээр 1993 оронд 78.4 км^3 хүрч хамгийн элбэг устай байсан бол үүнээс хойш аажим буурсаар 2000 онд бага устай буюу $19 \text{ км}^3/\text{жил}$, 2001 онд түүнээс 7 орчим $\text{м}^3/\text{жил}$ ахиу устай, 2002 онд хамгийн бага устай, харин 2003 онд дундаж урсацтай, 2004-2012 онд 1.5-7 жилд 1 удаа тохиох магадлалтай бага урсацтай, харин 2013 он элбэгдүү устай жил байсан.

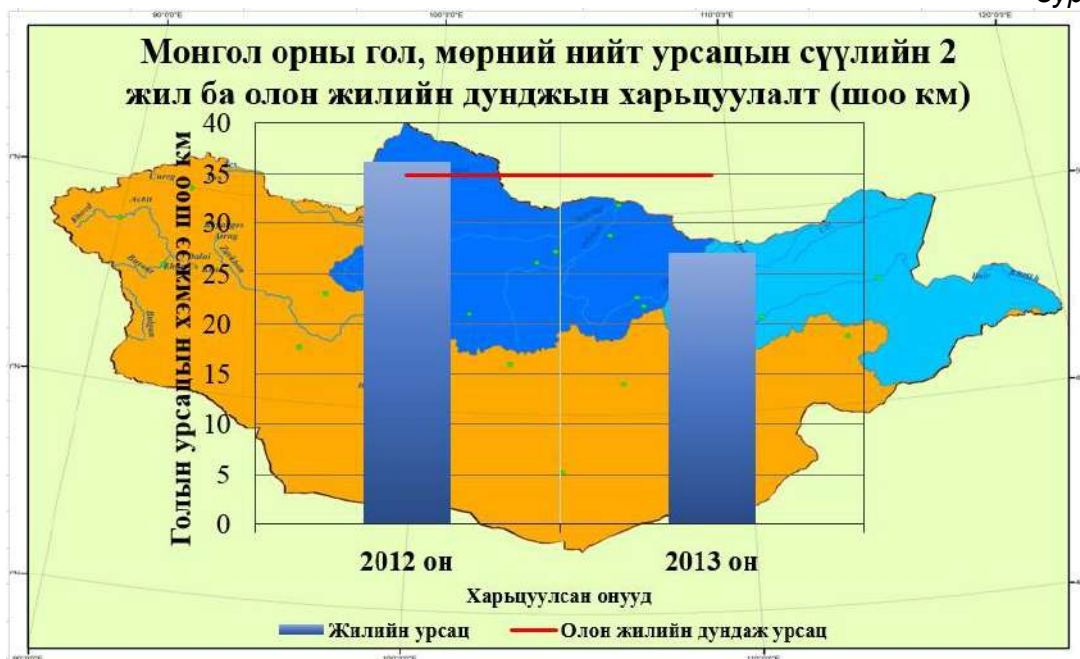
Манай орны гол мөрний нийлбэр урсац 5 хувийн хангамшилтай элбэг устай жилд 69.5 м^3 , 75 хувийн хангамшилтай бага устай жилд 23 м^3 хүрч хэлбэлзэж байна /Зураг 51/.

Зураг 51

Монгол орны янз бүрийн хангамшилтай жилийн усны урсац, $\text{м}^3/\text{жил}$

Гол мөрний нийт урсац 2013 онд 28.0 хувийн хангамшилтай, олон жилийн дундажаас элбэгдүү урсацтай байв /Зураг 52/. 2013 онд манай орны нутаг дэвсгэр дээр 36.1 м^3 урсац бүрдсэн нь гол мөрний олон жилийн дундаж урсацаас 4.3%-иар буюу 1.5 м^3 ахиу устай байв. Харин 2014 онд манай орны нутаг дэвсгэр дээр 27.1 м^3 урсац бүрдсэн нь гол мөрний олон жилийн дундаж урсацаас 9.0%-иар буюу 7.5 м^3 бага устай байв.

Монгол орны эрс тэс уур амьсгалын нөхцөлд татруу устай жилийн давтагдал нэлээд өндөр байна. Ган, зудын давтагдлын талаарх 1740-1940 оны мэдээгээр, 72 жилд нь ган, 110 жилд нь зуд болж байсан тухай түүхийн баримт байна. 1996 оноос 2011 он хүртэл 16 жил үргэлжилсэн бага устай үед олон гол горхи тасарч, Говийн Орог, Таацын Цагаан, Адгийн Цагаан, Хаяа, Улаан нуур ширгэж, Улаан цутгалангийн хүрхрээ тасарч байв. Судалгаанаас үзэхэд 2012 оноос улаагтай үе эхэлсэн /

Зураг 53/.

Монгол орны гол, мөрний усны урсацын хэлбэлзэл, м³/жил

Усны тооллогыг 2004 онд батлагдсан Усны тухай хуулиар улсын төсвөөс санхүүжүүлэн улсын хэмжээгээр 4 жил тутамд хийдэг байсан бөгөөд уг тооллогыг хамгийн сүүлд 2011 онд хийсэн ба 2012 онд шинэчлэн найруулж баталсан Усны тухай хуулиар тооллогыг Усны сав газрын захиргаад орон нутагтай хамтран жил тутам хийдэг боллоо.

Жил бүрийн гадаргын усны тоо бүртгэлийн мэдээг гаргахдаа тухайн жилийнхээ 12 дугаар сарын 31-ний өдрөөр дуусгавар болгон орон нутгаас авч, дараа жилийнх нь 1 дүгээр улиралд багтаан боловсруулж, дүн мэдээг эцэслэн гаргаж мэдээлдэг бөгөөд энэхүү тайланд энэхүү шалтгааны улмаас 2014 оны гадаргын усны нөөцийн эцсийн дүн мэдээг оруулах боломжгүй байсан болно.

2011 онд хийсэн тооллогын дүнг 2013, 2014 онуудад хийсэн тооллогын дүнтэй харьцуулж гаргав /Зураг 54,55/.

Зураг 54
Гол, горхины тооллогын нийт дүн

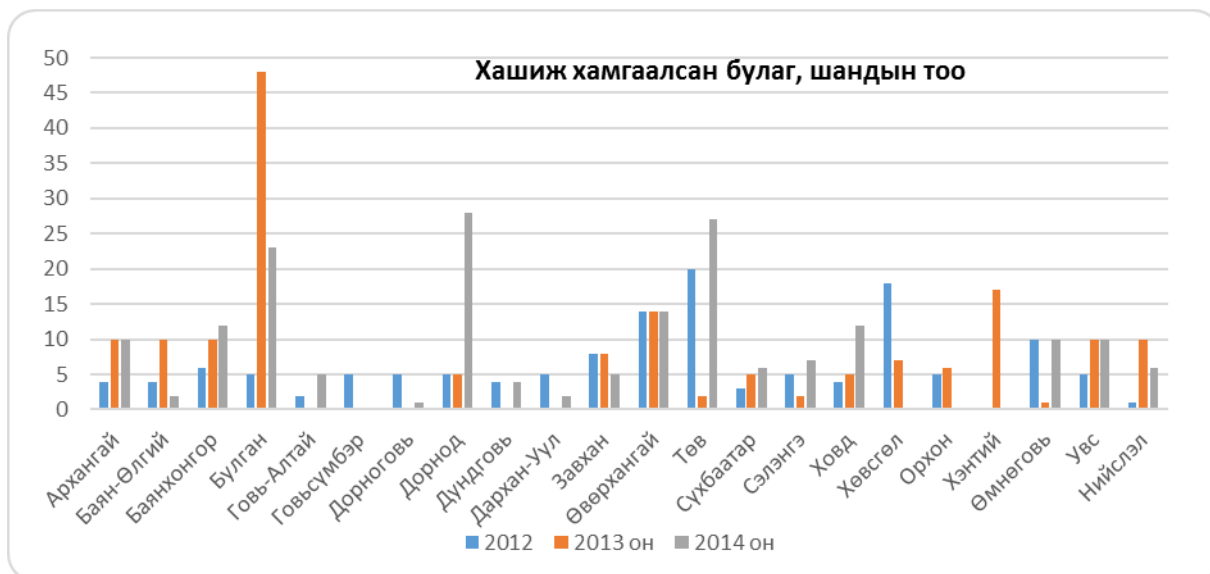
Зураг 55
Булаг шандын тооллогын нийт дүн

Аймаг, нийслэлийн Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн газруудаас ирүүлсэн усны тооллогын мэдээг нэгтгэхэд, 2013 онд нийт 6,131 гол, горхи тоологдсоноос 5,737 нь устай, 2014 онд нийт 5,800 гол, горхи тоологдсоноос 5,413 нь устай байсан байна. Харин булаг шандын хувьд 2013 онд нийт 11,061 тоологдсоноос 10,052 устай, 2014 онд нийт 11,061 булаг шанд тоологдсоноос 9,718 нь устай байсан байна. Эдгээр нь 2011 оны улсын усны тоо бүртгэлийн дүнгээс буурсан мэт харагдаж байгаа боловч 2012 онд шинэчлэн найруулсан Усны тухай хуулиар усны тоо бүртгэлийг зохион байгуулах чиг үүрэг Усны сав газрын захиргаад шилжсэн, дүн мэдээнд хамрагдаж буй цаг хугацаа нь сав газрын захиргаад шинээр байгуулагдсан 2013, 2014 онуудтай давхацсаны улмаас зарим нутаг дэвсгэрт усны тоо бүртгэлийн ажил бүрэн хийгдээгүй зэрэг шалтгаантай холбоотой.

Нийт нутаг дэвсгэрт 2013, 2014 онуудад орсон хур тунадасны хэмжээ нэмэгдэж, гадаргын усны нөөц олон жилийн дундажаас 4.3 хувиар өсч, гол, горхи, булаг шандны тоо нь нэмэгдсэн байна. Тухайлбал, Туул голын сав газарт 2013 онд явуулсан усны тоо бүртгэлийн дүн мэдээг 2011 оныхтой харьцуулж үзэхэд 278 байсан гол горхи 288, 411 байсан булаг шанд 444, 16 байсан рашаан 36, 92 байсан нуур тойром 95 болж нэмэгдсэн байна. Улсын хэмжээнд 2013 онд 186 булаг шандыг хашиж хамгаалсан бол 2014 онд 243 булаг шанд, нийт 650 булаг шандын эхийг нь хашиж хамгаалан, тохижуулсан байна //Зураг 56/.

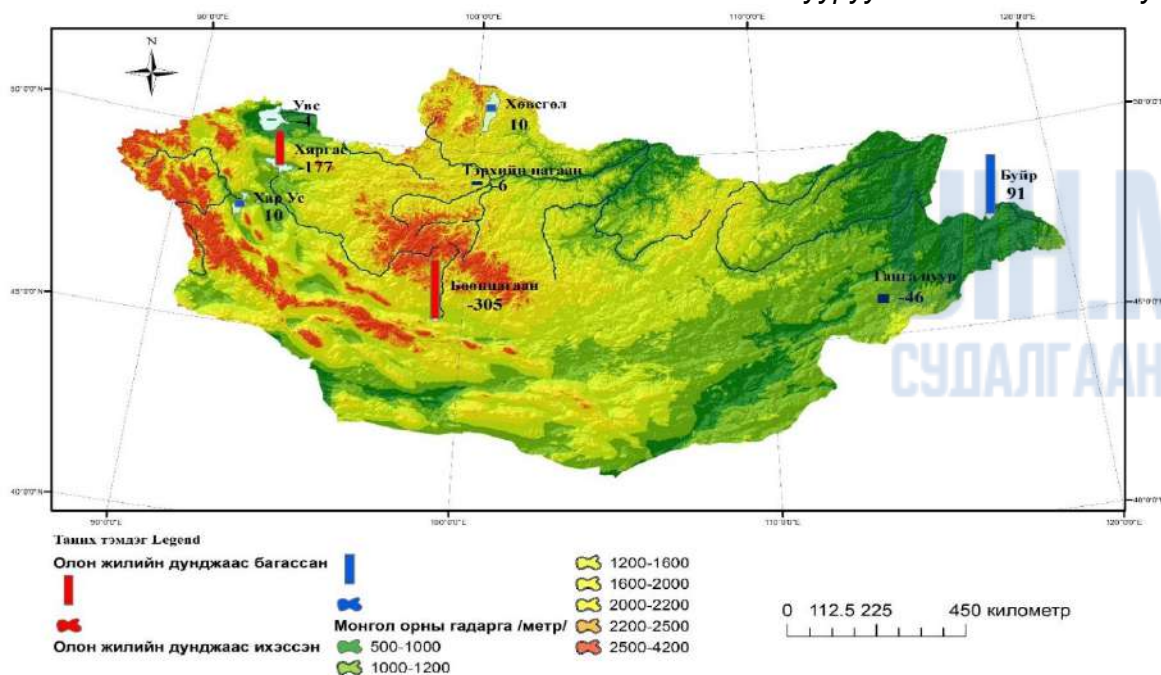
2012-2014 онуудад орон нутагт хашиж хамгаалсан булаг, шандын тоо

2.6.2. Нуур

Монгол орны том, томоохон ихэнх нууруудын усны түвшин сүүлийн 1996-2011 оны 16 жилд буурах явцтай байв. Харин 2013, 2014 онд Хөвсгөл, Хар-Ус зэрэг их нууруудын усны түвшин олон жилийн дундажаас ахиу, Увс нуурынх дундажийн орчим ба түүнээс ялимгүй бага (-4 см) байна. Ойт хээрийн Тэрхийн Цагаан нуурын усны түвшин олон жилийн дундажийн орчим ба түүнээс 6 см бага, хээрийн бүсийн Өгий нуурынх олон жилийн дундажийн орчимд, Буйр нуурынх олон жилийн дундажаас 91 см их байна. Харин бусад том, томоохон, дунд зэргийн нууруудын түвшин төдийлөн нэмэгдээгүй бөгөөд ялимгүй буурсан байна /Зураг 57/.

Зураг 57
Нууруудын олон жилийн дундаж

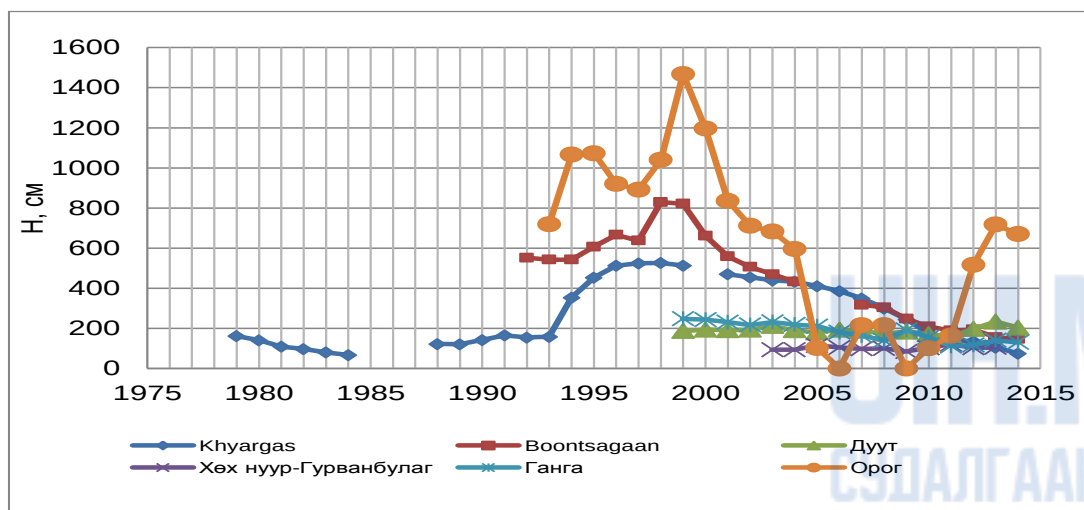
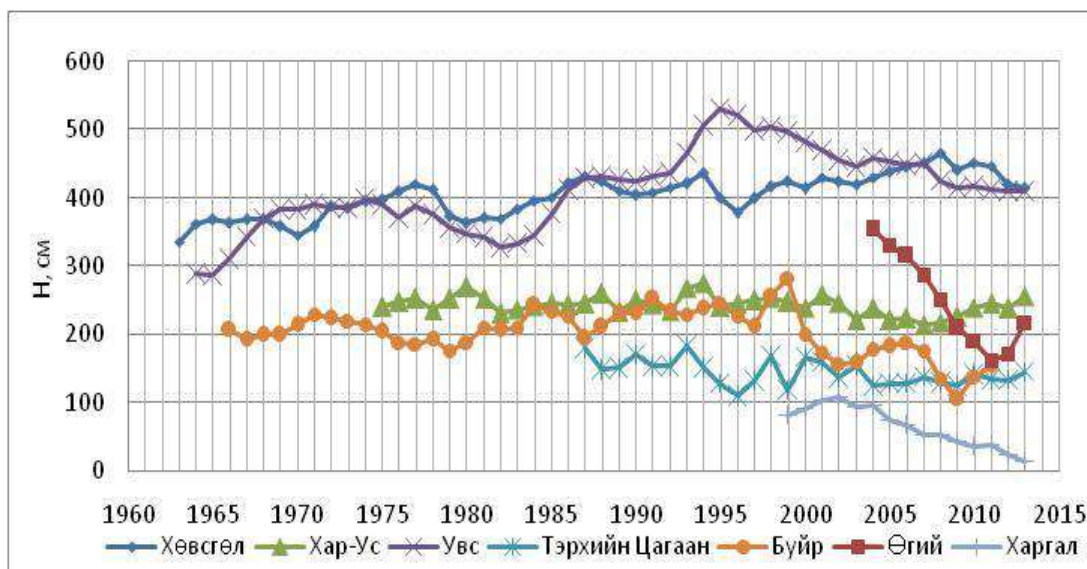

Говийн бүсийн Хяргас нуурын усны түвшин олон жилийн дундажаас 162-192 см, Бөөнцагаан нуурынх 301-310 см, Ганга нуурынх 44-48 см тус тус бага болж, 1980-аад оны дунд үед ажиглагдаж байсан хамгийн бага түвшинд хүрсэн

байна. Иймд голын хөндий, татмын нууруудад тухайн голоос ус дөхүүлэх, экосистемийг сэргээх арга хэмжээ авах, усны хуримтлал бүрдүүлэх, Тайшир, Дөргөний УЦС-аас Хар, Дөргөн, Хяргас нуур, Чоно харайх, Завхан, Тээл, Хомын хоолойн усны горим нөөцөд үзүүлэх нөлөөллийн судалгааг хийх шаардлагатай байна.

Зураг 58

Нуурын усны түвшний хэлбэлзэл (эх сурвалж: УЦУХ, Ус судлалын сектор)

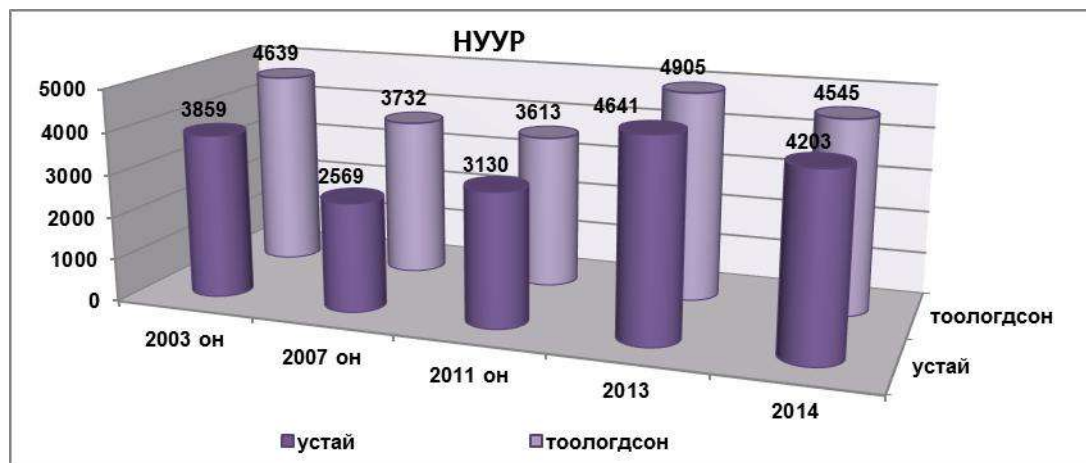

Энэхүү усны түвшний явцыг даган нууруудын усны тэнцлийн элементүүдийн явц харилцан адилгүй байна. Хар-Ус нуурын усны тэнцлийн элементүүдийн явц, хандлага тогтвортой, өөрчлөлт багатай, Увс болон Хөвсгөл нуурын усны ууршил сүүлийн жилүүдэд ялимгүй нэмэгдэх хандлагыг дагаж усны түвшин нь ялимгүй буурах, харин тал хээр, говийн бүсийн нууруудын усны ууршил нэмэгдэж байгаагаас шалтгаалан, усны түвшин 2013, 2014 онд хамгийн бага ба багавтар хэвээр байна.

Аймаг, нийслэлийн Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн газруудаас ирүүлсэн нуурын тооллогын дүнгээс үзэхэд 2013 онд нийт 4,905 нуур тоологдсоноос 4,641

нуур устай тоологдсон, 2014 онд нийт 4,545 нуур тоологдсоноос 4,203 нуур устай тоологдсон байна. 2013, 2014 онуудын нуурын тооллогын дүнг 2011 оны дүнтэй харьцуулахад нууруудын ус сэргэсэн байдал харагдаж байна /Зураг 59/.

Зураг 59
Нуурын тооллогын дүн

2.6.3. Мөстөл, мөсөн гол

Агаар, сансрын болон газрын хэмжилтийн материалыг нэгтгэн дүн шинжилгээ хийж үзвэл Монгол орны орчин үеийн мөстөл, мөсөн голын усны нөөц 62.9 м3, талбай 659 км2, тооны хувьд 262 байна. Тэдгээрийн ихэнх нь Монгол Алтай нурууны Таван Богдод орших ба түүнээс өмнө тийш багасаж цөөрнө. Хөвсгөлийн уулсын Мөнх Сарьдаг, Хангай нурууны Отгонтэнгэр уулын оройд бага хэмжээний хур цас оршино. Монгол Алтай нуруунд манай оронд хамгийн томд тооцогдох Потанин, Александр, Гранегийн хөндийн мөсөн голууд тэнд бий.

Монгол орны мөстлийн орчин үеийн хувьсал өөрчлөлтийг дүгнэж үзэхэд хааяагүй нэлээд ухарч дээш огшсон байдал илэрнэ. Үүнийг мөстлийн гаралтай хонхор, хотгорын үлдэц нуур, гол горхины дэнж, зарим мөстлийн татарлын ул мөр, үзүүрийн өөрчлөлтийг хэмжсэн дүн гэрчилж байна. Мөсөн голын массын орон зай, цаг хугацааны хувьсал өөрчлөлтөд үнэлгээ өгөх зорилгоор 1985 оны дэлгэрэнгүй хураангуйлалтай зургаар тодорхойлсон мөстлийн талбайг 1946-1952 оны зургийнхтай харьцуулж үзэхэд, мөстлийн талбай 6%-иар буурчээ. Энэ нь бүс нутгийн уур амьсгалын дулаарах явц, хандлагатай тохирч байна.

Сүүлийн жилүүдэд Хархираа, Түргэн, Цамбагарав, Таванбогд уулсын мөстөлд хагас суурин судалгаа хийж байна. Эдгээр мөстлийн талбай 1940-өөд онд зохиогдсон М1:100000 топо зурагт 50.13, 43.02, 105.1 ба 88.88 км2 байсан бол LANDSAT7 дагуулын мэдээгээр, 2002 он хүртэлх хугацаанд мөстлийн талбай дундажаар 30 гаруй хувиар, үүний дотор Хархираа, Түргэн уулын мөстлийн талбай 37.5 ба 21.4 тус тус хувиар, харин Цамбагарав уулын мөстлийн талбай 1992 онд 13.4, 2000 онд 28.8, 2002 онд 31.9 тус тус хувиар 1940-өөд оны үеийнхээс багасжээ.

Мөстөл, мөсөн голоос эх авсан гол мөрний урсац, тэдгээрээр тэжээгдэх нууруудын усны түвшин нэмэгдэж байна. Тухайлбал, Хархираа, Түргэн голын урсацын мөстөл, улирлын цасны тэжээлийн хэмжээ сүүлийн жилүүдэд 8 %-иар нэмэгдэж, дендрохронологийн мэдээгээр, Увс нуурын усны түвшинг 1570-аад

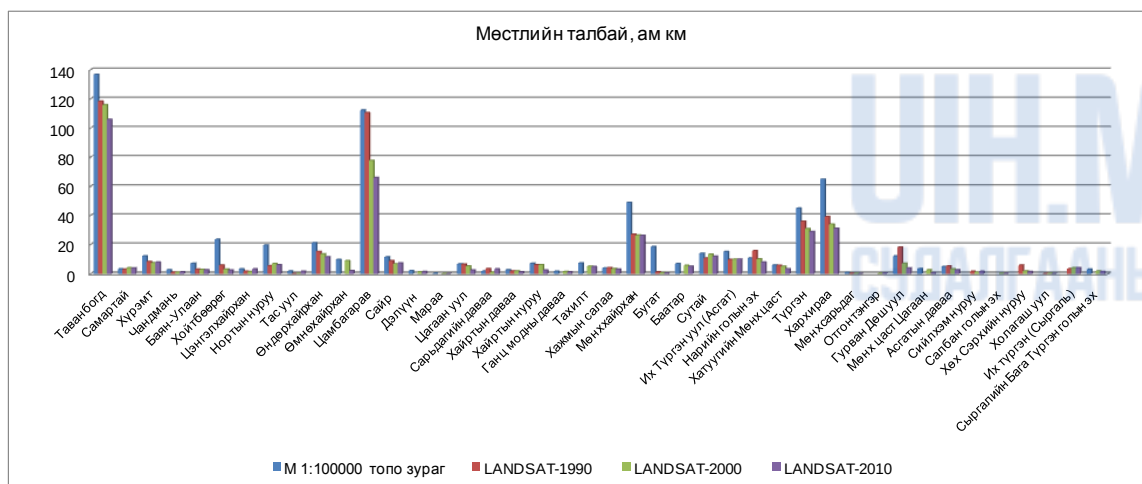
хойш сэргээн тооцож үзэхэд, хамгийн их түвшин нь сүүлийн арван жилд ажиглагдаж байна.

Монгол орны мөстөл, мөсөн голын талбай 1940-өөд онд 535 орчим, 1990 онд 470 орчим, 2000 онд 438, 2010 онд 386 тус тус км² байжээ. Мөстлийн талбай 1940-өөд оноос 1990 он хүртэл 12.3%, 1990-2000 онд 9.8%, 2000-2010 онд 11.7%, сүүлийн 70 орчим жилд нийтдээ 27.8%-иар багасчээ. Мөстөл, мөсөн голын хайлалт 1990 он хүртэл харьцангуй бага, түүнээс хойш эрчимжиж, сүүлийн 10 жилд хамгийн их байна.

Том буюу 106 км² талбайтай мөстлийн массив Таванбогд уулс орчимд, 66 км² талбайтай томоохон массив Цамбагарав, 31.2, 29, 26.3 тус тус км² талбайтай дундавар массив Хархираа, Түргэн, Мөнххайрхан уулсад, 11.61, 11.95, 10.08 тус тус км² талбайтай дунд хэмжээний массив Өндөрхайрхан, Сутай, Их Түргэн (Асгат) уулсад, 7.98, 6.14, 7.44, 5.1, 7.99 км² талбайтай багавтар массив Хүрэмт, Нортон нуруу, Сайр, Баатар, Нарийн голын эхний уулсад, 3-5 км² талбайтай бага массив Самартай, Цэнгэлхайрхан, Сарьдагийн даваа, Тахилт, Хажмын салаа, Хатуугийн Мөнх цаст, Гурван Дөш уул, Их түргэн (Сыргаль) уулсад, 1-3 км² талбайтай жижиг массив Чандмань, Баян-Улаан, Хойтбөөрөг, Тас уул, Өмнөхайрхан, Дэлүүн, Цагаан уул, Хайртын даваа, Хайртын нуруу, Ганц модны даваа, Асгатын даваа, Сийлхэм нуруу, Хөх Сэрхийн нуруу, Сыргалийн Бага Түргэн голын эх, 1 км²-ээс бага талбайтай маш жижиг мөстлийн массив Мараа, Бугат, Мөнх цаст Цагаан, Отгонтэнгэр, Салбан голын эх, Мөнхсарьдаг (Хөвсгөл), Холагаш уулсад тархжээ.

Мөстлийн хайлалт хавтгай оройн мөстөл зонхилох Цамбагарав зэрэг уулсад хамгийн их, хөндийн мөсөн гол, өлгүү, хажуугийн болон шовх оройн мөстлийн цогцолбор бүхий Таванбогд, Хархираа, Түргэн зэрэг уулс, хажуугийн мөстөл зонхилох уулсад харьцангуй их, хунхын мөстөл бүхий Мөнххайрхан уулсад харьцангуй бага байна /Зураг 60/.

Зураг 60
Мөстлийн массивын талбайн динамик

Мөстлийн массив бүхий уулсын хажуу, гол, горхины хөндийн чиглэл дагуу ус хагалбарын шугамаар хязгаарлагдан мөстөл, мөсөн гол бүр хуримтлал, шилжилт болон хайлалтын бүсээс тогтоно. Тиймээс дээр дурдсан 42 уулсад тархсан мөстлийн массив 2000 оны байдлаар 580 орчим мөстөл, мөсөн голоос бүрдэж байна. Энд 10 км²-ээс дээш талбайтай Потанин, Александрын мөсөн гол зэрэг 4

том мөстөл, 5-10 км² талбайтай 8 томоохон мөстөл, 3-5 км² талбайтай 16 том, 1-3 км² талбайтай 75 дунд, 1 км²-ээс бага талбайтай 477 бага, жижиг, маш жижиг мөстөл бий. Монгол орны нийт 580 мөстөл, мөсөн голын эзэлхүүнийг нарийвчлан үнэлэхэд 2000 оны байдлаар 21.57 м³ мөс буюу нийт 19.4 м³ орчим усны нөөц агуулагдаж, тэдгээрийн дундаж зузаан 31.3 м байна.

Ус цаг уур, орчны хүрээлэнгийн Ус судлалын сектор мөстлийн масс баланс, усны горим, цаг уурын ажиглалтыг 2003 оноос Потанины мөсөн голд, 2004 оноос Цамбагарав уулын Улаан-Амны Урд мөстөл, 2008 оноос Мөнххайрхан, 2013 оноос Түргэн уулын Өмнө Түргэн голын эхний мөстөлд тус тус хийж байна.

Мөстөл судлалын Ховд өртөөг 2009, Таванбогд өртөөг 2013, Увс нуур судлалын өртөөний хүрээнд мөн 2013 онд Түргэн уулын Өмнө Түргэн голын эхний мөстөлд ажиглалтын сүлжээг байгуулав.

Түргэн уулын Өмнө Түргэн голын эхний мөстлийн ажиглалтын сүлжээг БОНХЯ-нд хэрэгжиж байгаа “Экосистемд түшиглэн дасан зохицох арга хэмжээг уур амьсгалын өөрчлөлтөд өндөр эрсдэлтэй голуудын сав газарт хэрэгжүүлэх нь”МОН/12/301 төслийн санхүүжилтээр байгуулсан болно.

Потанины мөсөн голд хайлалтын нийлбэр 2004-2011 онд 2977-2998 м өндөрт 29.44-33.72 м, 3033-3057 м өндөрт 25.34-28.06 м, 3116-3123 м өндөрт 21.68-25.37 м, 3234-3247 м өндөрт 19.54-23.00 м, 3339-3366 м өндөрт 13.05-19.24 м байна. Цамбагарав уулын Улаан амны эхний Урд хавтгай оройн мөстлийн хайлалтын нийлбэр 2005-2011 онд 3607 м өндөрт 10.94 м, 3621 м өндөрт 9.28 м, 3700 м өндөрт 9.17 м, 3732 м өндөрт 7.89 м, 3771 м өндөрт 5.41 м, 3814 м өндөрт 5.35 м байна.

2.6.4. Газрын доорх усны нөөцийн төлөв байдал

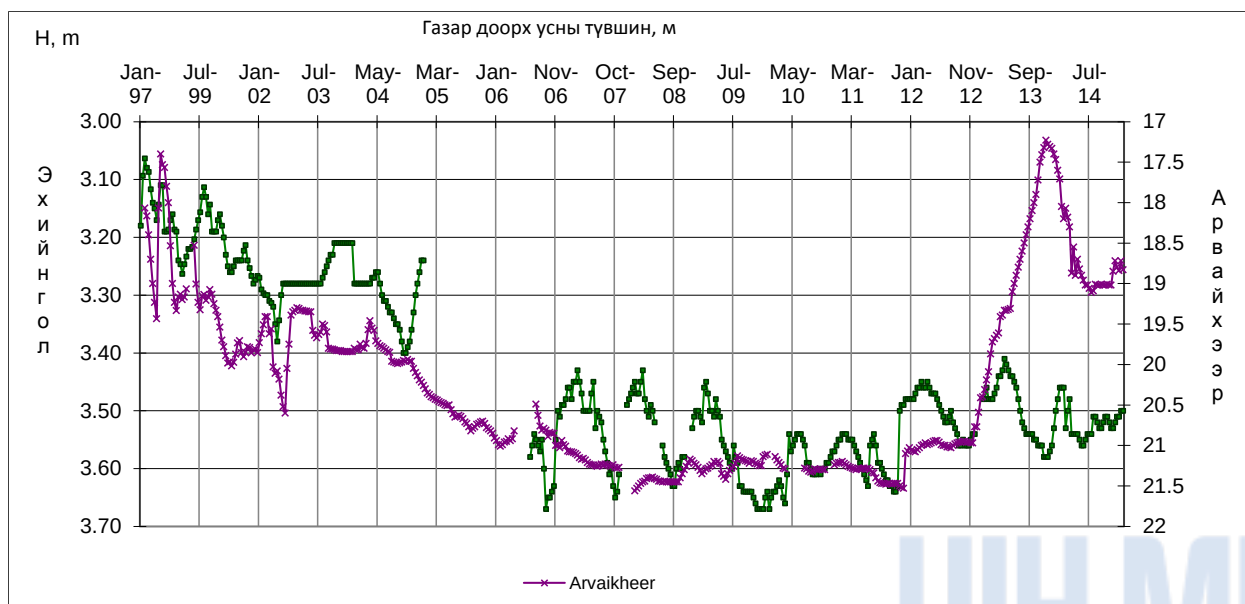
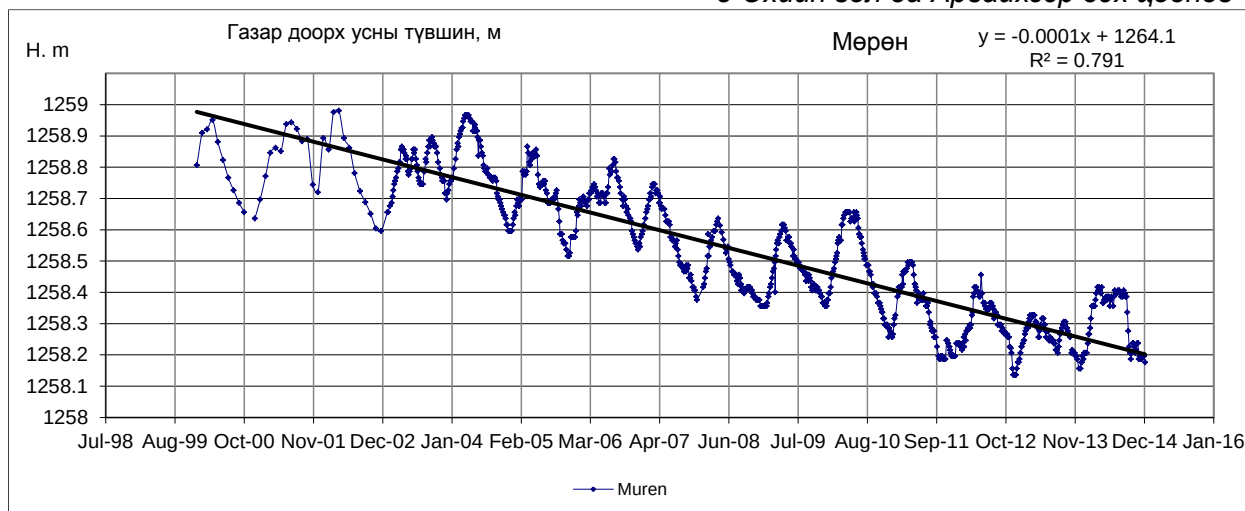
Монгол орны газрын доорх усны нөөц харилцан адилгүй, тархсан байдаг. Усны хэрэглээний 85 хувийг газрын доорх усаар хангаж байна.

Монгол орны ус, цаг уур, орчны хяналт-шинжилгээний сүлжээний хүрээнд газрын доорх усны түвшин, температурын ажиглалтыг 38 цооногт хийж байна.

2012 онд шинэчлэн баталсан Усны тухай хуулиар усны хайгуул, судалгаа хийлгэх ажлыг БОНХЯ-нд хариуцуулсан бөгөөд 2013-2014 онуудад усны мэргэжлийн байгууллагуудаар улсын болон өөрийнх нь хөрөнгөөр газрын доорх усны хайгуул судалгаа хийлгэн, нөөцийг нь тогтоолгож, Усны нөөцийн зөвлөлөөр нөөцийг нь баталгаажуулж байна.

Гол мөрний урсац сэргэж байгаа ч газрын доорх усны түвшний бууралт үргэлжилж байна. Говь, хээр, хангайн бүсийн, тухайлбал, Хөвсгөл аймгийн Мөрөн, Өвөрхангай аймгийн Арвайхээр, Баянхонгор аймгийн Эхийн голын цооногт 1997-2014 онд ажигласан газар доорх усны түвшний явцыг авч үзвэл усны түвшний бууралт Эхийн голд харьцангуй суларч 0.36 м, Арвайхээрт хамгийн их буюу 2.3 м, Мөрөнд 2000-2012 оны хооронд 0.63 м тус тус буурч байсан бол 2013, 2014 онд Мөрөнд үргэлжлэн буурч, Эхийн голд тогтворжиж, Арвайхээрт нэмэгдсэн байна /Зураг 61/.

Зураг 61
Газар доорх усны түвшний явц /а-Хөвсгөл аймгийн Мөрөн,
б-Эхийн гол ба Арвайхээр дэх цооног

2013-2014 онуудад газрын доорх усны нөөц тогтоох эрэл хайгуул, судалгааны ажлыг 36 объектод явуулж, нийт 14,757 л/сек буюу 127,500.48 м³/хон газрын доорх усны нөөцийг тогтоосон /Хүснэгт 26/.

Хүснэгт 26

Газрын доорх усны нөөцийн хайгуулын дүнд 2013-2014 онуудад тогтоогдож, батлагдсан нөөц*

№	Усны хайгуулын ажлын төрөл	Он	Тоо Объект	Хөрөнгө оруулалтын хэлбэр	Нийт тогтоосон нөөц	Баталгаажсан эсэх
А. Улсын хөрөнгө оруулалтаар хийгдсэн усны нөөц тогтоох хайгуул, судалгааны ажил						
1	Төв суурины болон шинэ суурьшлын бүсийн ус хангамжийн эх үүсвэрийн газрын доорх усны нөөц тогтоох хайгуул, судалгааны ажил	2013	6	Улсын төсвийн Хөрөнгөөр	166.9 л/с буюу 14,424.4 м3/хон	Баталгаажсан
		2014	1			Тайлан хэлэлцэхэд бэлэн болсон
2	Сумын төвийн ус хангамжийн эх үүсвэрийг тогтоох газрын доорх усны хайгуул, судалгааны ажил	2013	2	Улсын төсвийн Хөрөнгөөр	8.14 л/с буюу 703.3 м³/хон	Баталгаажсан
		2014	2			38.6 л/с буюу 3,335 м³/хон
Б. Компани, аж ахуйн нэгжийн хөрөнгө оруулалтаар хийгдсэн усны нөөц тогтоох хайгуул, судалгааны ажил						
1	Уул уурхайн техникийн усны эх үүсвэрийг тогтоох газрын доорх усны хайгуулын ажил	2013 он	12	Компанийн хөрөнгөөр	303.16 л/с 26,193.0 м³/хон	Баталгаажсан
2		2014он	13			958.9 л/с 82,848.9 м³/хон
	НИЙТ		36		14,757 л/с 127,500.48 м³/хон	

* БОНХЯ-ны Усны нөөцийн Зөвлөлөөр хэлэлцэж баталсан мэдээлэл. 2013, 2014 онуудын 12 дугаар сарын байдлаар авав.

2013 онд аж ахуйн нэгж байгууллагын үйл ажиллагаанд ашиглаж болох боломжит нөөцийн 147, 2014 онд 168 дүгнэлтийг гаргаж, усны нөөцийн ашиглаж болох боломжит дээд хязгаарыг тогтоосон /Зураг 64, Хүснэгт 27/.

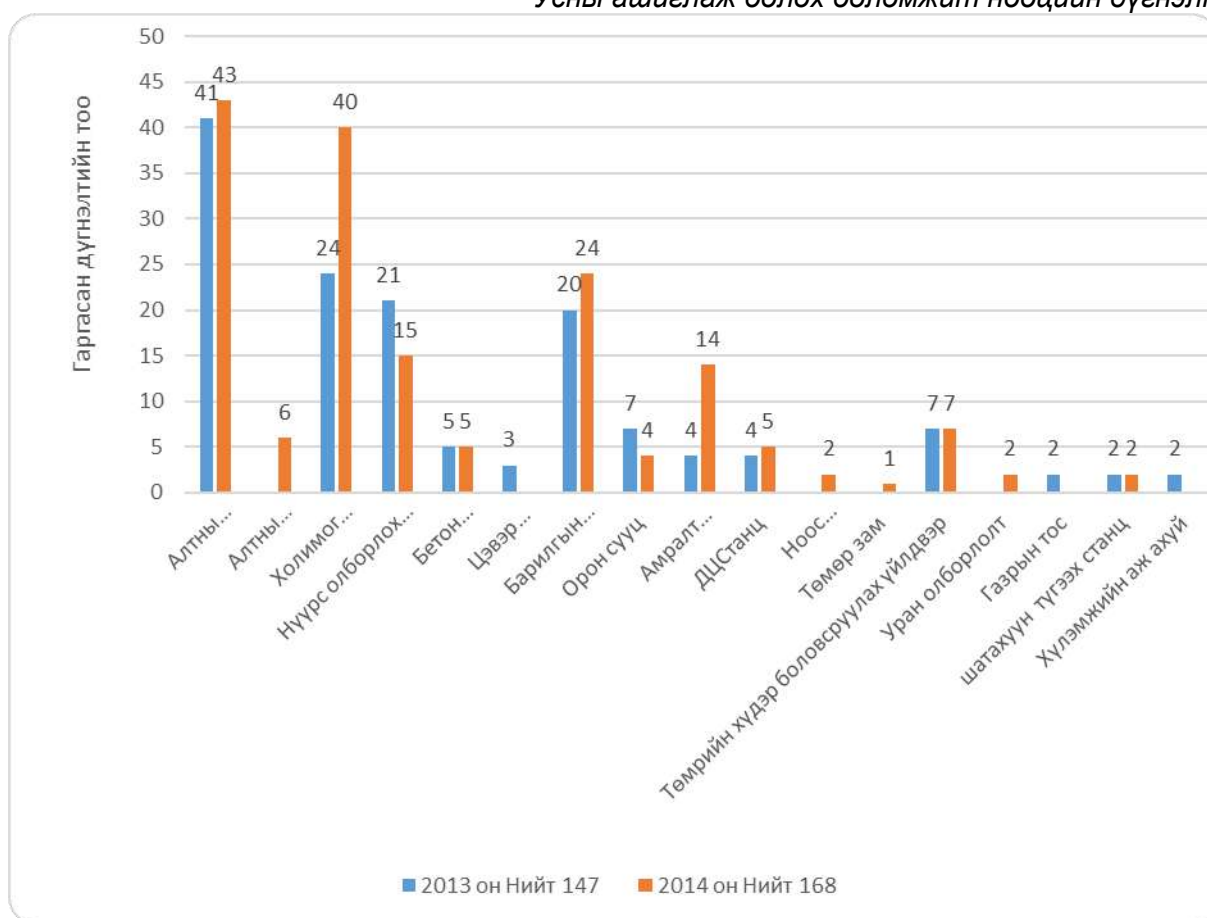
Хүснэгт 27

Газрын доорх усны ашиглаж болох боломжит нөөцийн дүгнэлт*

Он	Нийт ашиглах боломжит нөөцийн дүгнэлт гаргуулахаар тооцсон нөөц л/с	Газрын доорх усны нөөцөөс ашиглаж болох боломжит усны нөөц (л/с)	Газрын доорх усны нөөцөөс ашиглах боломжгүй усны нөөц (л/с)
2013	490.0	241.2	248.8
2014	548.62	285.83	262.79
Нийт	1,038.62	527.03	511.59

* БОНХАЖЯ-ны 2013,2014 оны усны ашиглаж болох боломжит нөөцийн дүгнэлт

Усны ашиглаж болох боломжит нөөцийн дүгнэлт

Уул уурхайн усны ашиглалтад газрын доорх усыг хэмнэлттэй үр ашигтай ашиглах зорилгоор эргэлтийн болон хаягдлын далан байгуулан усны 70-80%-ийг эргүүлэн ашиглах, 20-30%-д нөхөн сэлбэлтийн ус, эсвэл мөн шүүрэлтийн усыг ашиглах шаардлага тавьсны дүнд газрын доорх усны нөөцийг 78.0 сая.м³-ээр хэмнэсэн. Газрын доорх усны нөөцөөс 527.03 л/с хэмжээний нөөцийг аж ахуйн нэгж, байгууллагуудад ашиглуулах дүгнэлт гаргасан болно.

2013-2014 онуудад төв суурины ус хангамжийн эх үүсвэрүүд болон уул уурхайн томоохон компаниудын усны эх үүсвэрүүдэд газрын доорх усны горимын өөрчлөлтийг хянах зориулалттай 19 цооног байгуулсан байна /Хүснэгт 28/. Монгол орны хэмжээнд аймаг болон сумын төвүүдийн ус хангамжийн төвлөрсөн эх үүсвэрт ашиглагдаж буй газрын доорх усны ордын дэвсгэр талбайд горимын ажиглалт явуулж, газрын доорх усны түвшин болон чанар, найрлагын орон зай, цаг хугацааны өөрчлөлтийг судлан тогтоох боломжийг бүрдүүлэх зорилгоор хяналт-шинжилгээ хийхээр 2013 онд нийт 12 цооног өрөмдөн тоноглож, хамгаалалтын барилга байгууламж барьжээ /Хүснэгт 26/

Төв, суурины ус хангамжийн эх үүсвэрүүдэд газрын доорх усны хяналт-шинжилгээний цооногууд*

№	Аймаг, сумын нэр	Гаргасан тоо	Он	Хөрөнгийн эх үүсвэр	Тайлбар
1	Өвөрхангай аймгийн Бат-Өлзий, Хархорин сумд	4	2013	Улсын төсөв	Усны хяналт-шинжилгээний цооног гаргах тендерийн ажил хийгдэж дууссан. Багаж, тоног төхөөрөмж суурилуулах ажил 2015 онд хийгдэнэ.
2	Завхан аймгийн Тосонцэнгэл	2			
3	Орхон аймгийн Баян-Өндөр	2			
4	Төв аймгийн Зуунмод хот	2			
5	Хэнтий аймгийн Чингис хот	2			
Бүгд		12			

* БОНХЯ-ны улсын төсвийн хөрөнгөөр хийгдсэн газрын доорх усны хяналт-шинжилгээний ажлын тайланг 2013 оны байдлаар авав.

2013 онд “Оюу толгой”, “Энержи ресурс”, “Бороо гоулд” зэрэг уул уурхайн томоохон компаниуд өөрсдийн хөрөнгөөр хяналт-шинжилгээний 514 цооногийг байгуулан, хэмжилт хийж 2013 оноос хойш үр дүнгийн тайлангаа улирал бүр БОНХЯ-нд ирүүлж байна /Хүснэгт 29/.

Томоохон компани аж ахуйн нэгжүүдийн эх үүсвэрүүдэд газрын доорх усны горимын хяналт-шинжилгээний цэгүүд*/2014 оны байдлаар/

№	Аж ахуйн нэгжүүд	Горимын ажиглалтын цэгүүдийн төрөл					Нийт цэгүүд
		Эх үүсвэрт	Хаягдлын сан, шүүрэлт	Малчны гар худаг	Усны чанар	Булаг	
1	“Оюу толгой” ХХК	365	9	121		1	496
2	“Энержи ресурс” ХХК “Ухаа худаг”	25					25
3	“Бороо гоулд” ХХК	6	5		5	1	18
4	“Цайрт минерал” ХХК	4			1		5
5	“Арева Монгол Кожи говь” ХХК	146	---	2	17	---	167
6	“Шивээ овоо” ХХК	2	2	---			4
НИЙТ		548	16	123	23	2	712

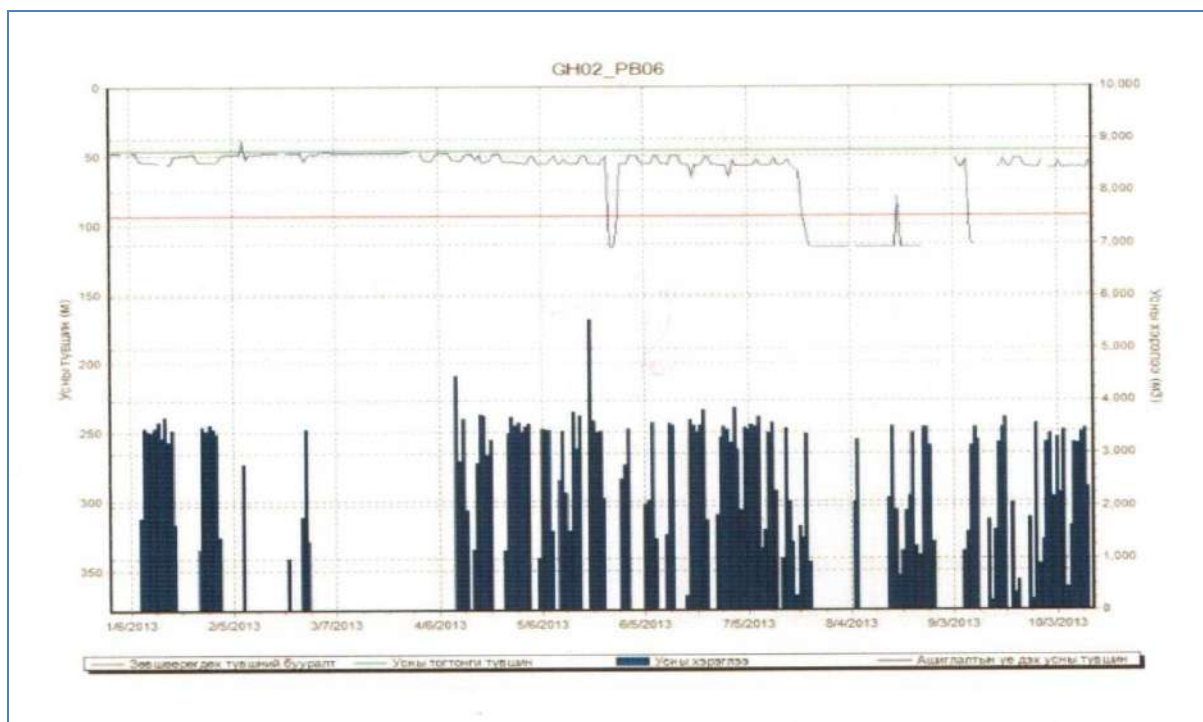
* Аж ахуйн нэгж, компаниудын 2013-2014 оны газрын доорх усны мониторингийн тайлангуудаас

Хяналт-шинжилгээний үр дүнгийн тайланд аж ахуйн нэгж, байгууллагууд усны түвшин хэмжигч суурин багажуудаас авсан мэдээллүүдээ нэгтгэн ирүүлжээ. Эдгээр багажийн мэдээллүүд нь усны олборлолтын хэмжээнээс хамааран усны зөвшөөрөгдөх түвшний бууралт хэрхэн явагдаж байгааг харуулдаг. Газрын доорх усны зөвшөөрөгдөх түвшнээс доошлуулан ус олборлолт явуулбал усны нөөцөд нөлөөлж, хомсдол үүсгэдэг учраас усны нөөцийг хэт шавхан ашигласны нөхөн төлбөр тооцдог. Тиймээс хяналт-шинжилгээний цооногуудад түвшин хэмжигч багажууд суурилуулан байнгын ажиллагаатай сүлжээг байгуулан ажиллаж байгаа бөгөөд цаашид ч сүлжээг өргөжүүлэх хэрэгтэй байна.

“Оюу толгой” ХХК-ийн “Гүний хоолойн орд”-ын хяналт-шинжилгээний цооногт суурилуулсан усны түвшин хэмжигч багажийн бичлэгийг дор харуулав /Зураг 63/.

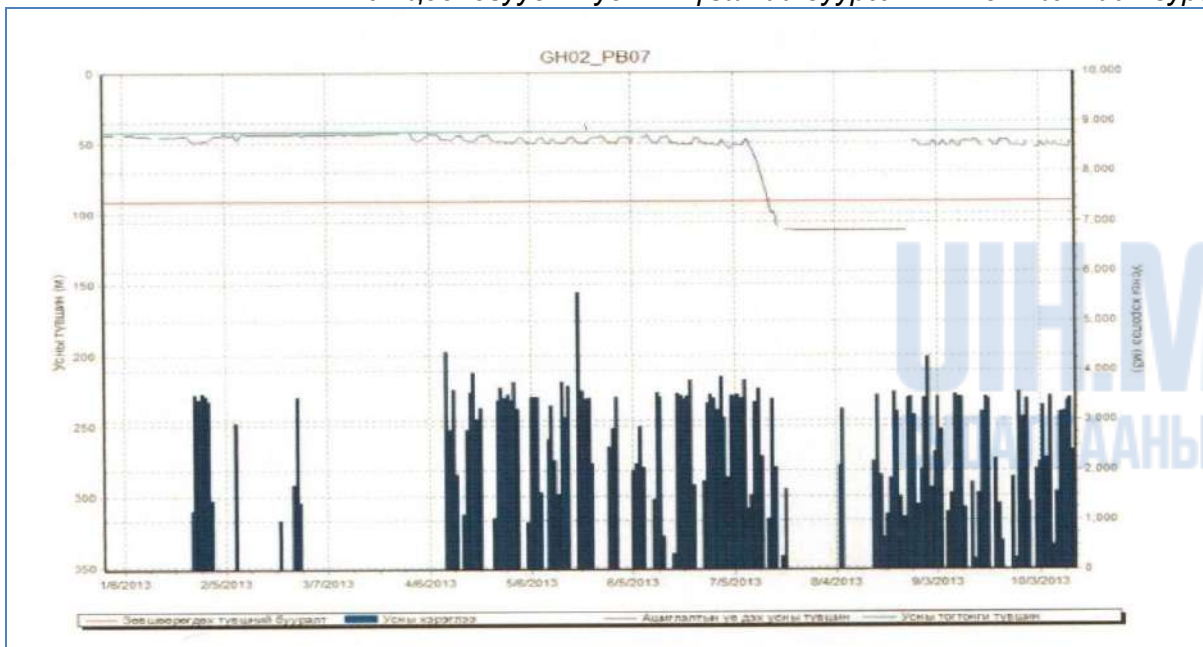
Зураг 63

“Оюу толгой” ХХК-ийн Гүний хоолойн ордын усны эх үүсвэрийн газрын доорх
усны түвшний өөрчлөлтийн зураг /2013-2014 он/

Зураг 64

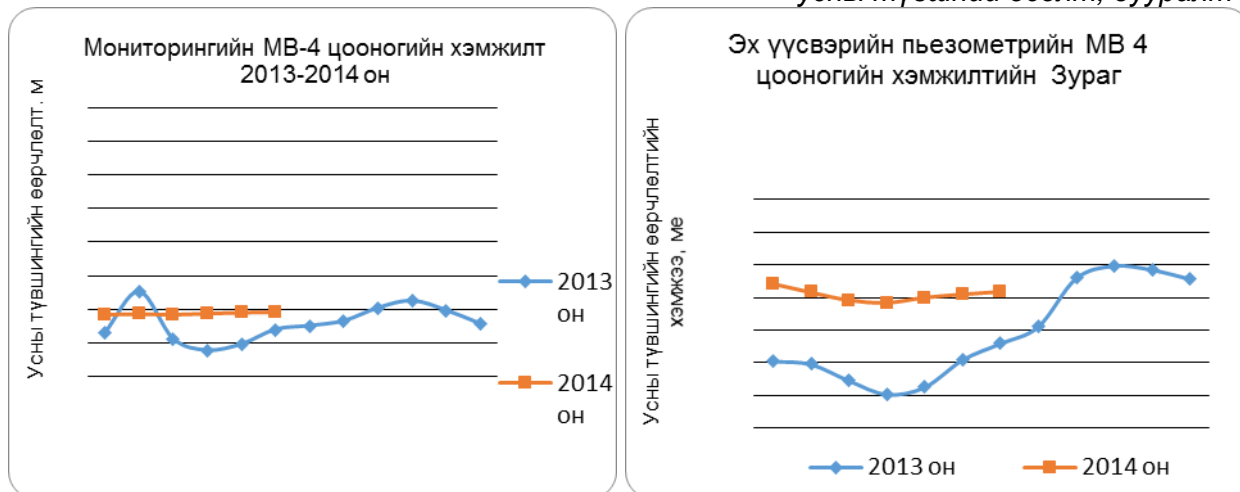
“Оюу толгой” ХХК-ийн Гүний хоолойн ус өргөж байгаа GH02_PB-06, GH02_PB-07 цооногуудын усны түвшний бууралтын хэмжилтийн зураг

Гүний хоолойд газрын доорх усны зөвшөөрөгдөх түвшнийг 2013 онд 85-90 м-ээр тогтоож өгсөн боловч дээрх зургаас харахад зөвшөөрөгдөх түвшнээс 12.5-15.5 м-ээр буурсан үзүүлэлттэй байна. Гүний хоолойн ордоос 5-6 дугаар саруудад 829,687.84 м³ ус олборлоход усны түвшин 12.5-15.5 м-ээр буурсан байгаа нь говийн бүсийн газрын доорх усны нөхөн сэлбэгдэх хугацаа

харьцангуй удаан, түүнчлэн газрын доорх усны тэжээгдлийн гачиг үетэй давхцаж байгаатай холбоотой юм.

Зураг 65
“Бороо гоулд” ХХК-ны мониторингийн цооногийн
усны түвшний өсөлт, бууралт

Дээрх зургийн МВ-4 цооног болон түүний зэргэлдээх пьезометрийн цооногийн түвшин 2013 оны 3 дугаар сарын сүүлч, 4 дүгээр сараас эхлэн газрын доорх усны түвшин 14.5 м-ээр буурсан байна. 5 дугаар сараас эхлэн 10 дугаар сар хүртэл усны түвшин дээшилж, 11 дүгээр сараас эхлэн усны түвшин 11.5 м-ээр буурах хандлага ажиглагдсан. Харин 2014 оны байдлаар усны түвшин харьцангуй тогтмол байсан нь тухайн жилийн ус хэрэглээ бага байсантай холбоотой байна. Тухайлбал, 2013 оны 5 дугаар сард худгаас 110,690 м³ ус татаж ашигласан бол харин 2014 оны 5 дугаар сард даруй 3 дахин бага буюу 37,700 м³ ус ашигласан байна.

2013-2014 онуудад хийгдсэн газрын доорх усны горимын өөрчлөлтийн байдлаар томоохон компаниудын усны эх үүсвэрт ус ашиглалтын байдлаас хамааран газрын доорх усны түвшин буурсан байдал ажиглагдсан. Харин зарим уул уурхайн компаниудын хувьд ус ашиглалтаас хамаарсан газрын доорх усны нөөцөд нөлөөлөх өөрчлөлт гараагүй байна.

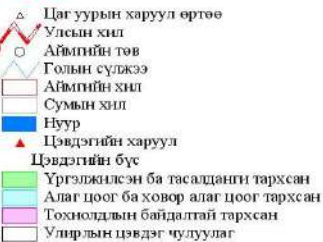
Цаашид уул уурхайн компани, аж ахуйн байгууллагуудын усны эх үүсвэрийг газрын доорх усны улсын болон сав газрын хэмжээнд хяналт-шинжилгээний сүлжээнд хамруулах, сүлжээг өргөтгөн байнгын ажиллагаанд холбох ажлууд үргэлжлэн хийгдэнэ.

2.6.5. Цэвдэг

Мөнх цэвдэг нь уур амьсгалын бүтээгдэхүүн бөгөөд аливаа өөрчлөлтөд өндөр мэдрэмтгий гэдгийг судлаачид тогтоосон. Манай дэлхийн хамгийн хүйтэн - 23.6°C температуртай гэж Антрактик тивд хэмжигдсэн байдаг бол Монгол орны мөнх цэвдгийн температур -3°C - 0°C хооронд хэлбэлзэнэ. Хөвсгөл Цагааннуур сумын төв ба Баянхонгор аймгийн Гурванбулаг сумын төвд тус тус мөнх цэвдгийн температур -3°C байна.

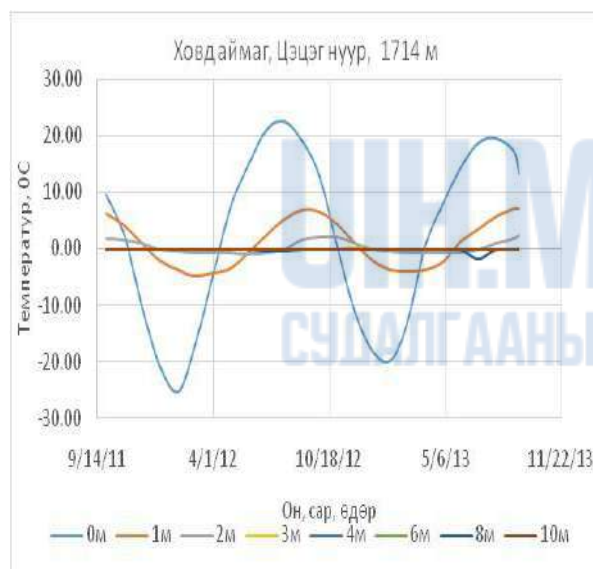
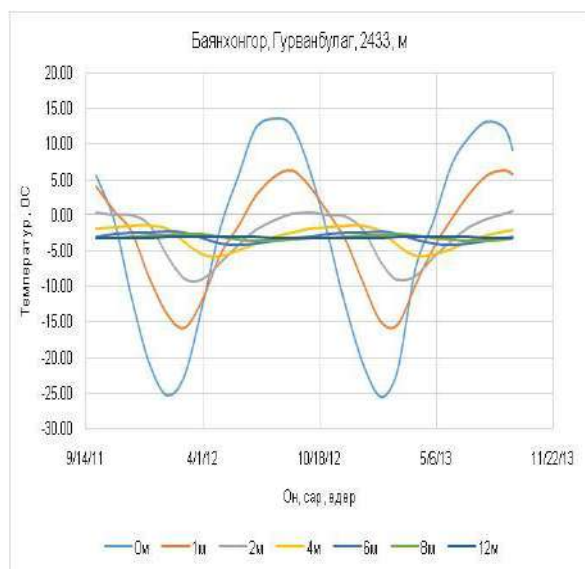
Ус цаг уур, орчны шинжилгээний хүрээнд цэвдгийн байнгын хяналт-шинжилгээг 2010 оноос 13 цэгт, 2013 оноос 17 цэгт нийт, 30 цэгт хийж байна.

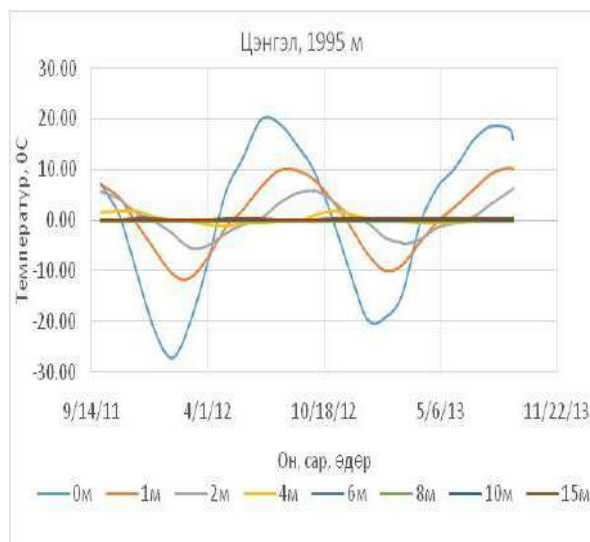
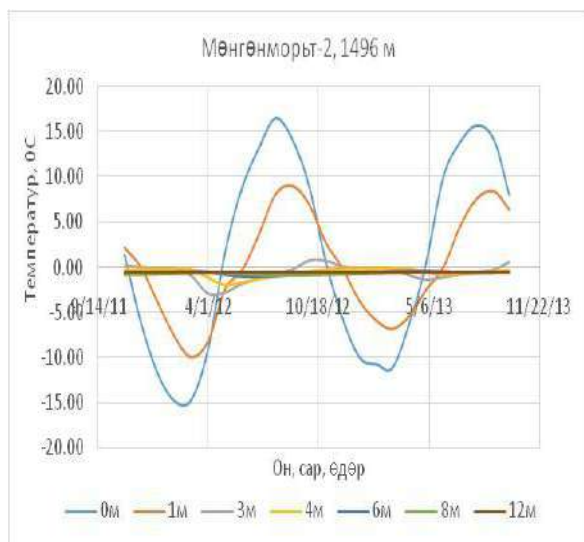
Зураг 66

Цэвдгийн ажиглалтын хугацаа харьцангуй богино боловч Монгол орны янз бүрийн ландшафтын нөхцөлд тархсан цэвдгийн байнгын ажиглалт, газрын янз бүрийн гүний температурын мэдээ бүрдэж байна. Температурын жилийн агууриг гүний дагуу буурна /Зураг 67/.

Зураг 67

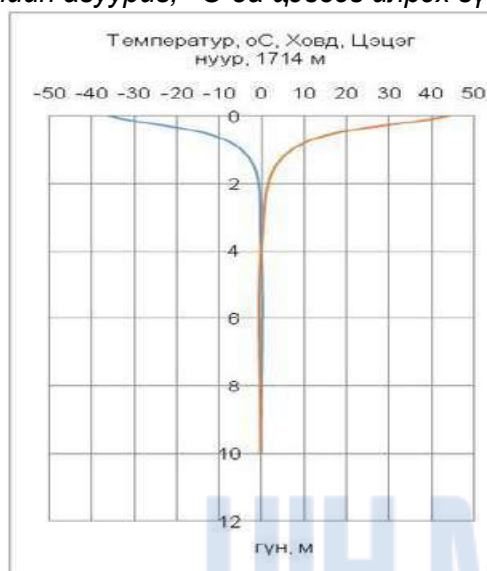
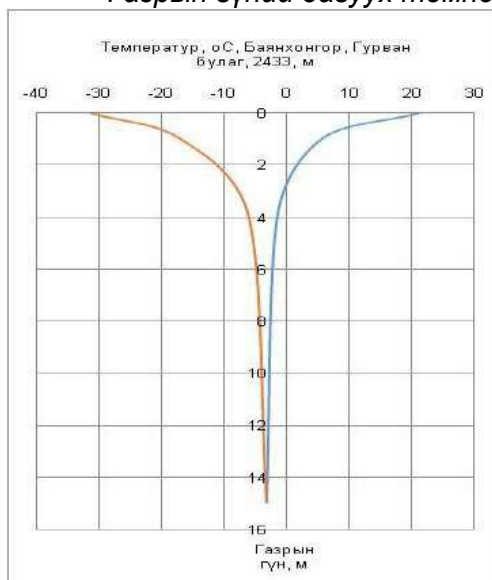

Температурын агуургийн гүний дагуух хуваарилтаар цэвдгийн гүн ба түүний динамикийг тогтоож байна /Зураг 68/.

Зураг 68

Газрын гүний дагуух температурын жилийн агууриг, °C ба цэвдэг илрэх гүн, м

Цэвдгийн судалгаа хийж эхэлсэн 1950-аад оноос хэмжилт хийж эхэлсэн боловч сүүлийн жилүүдэд мөнх цэвдгийн мониторингийн сүлжээний хүрээнд Монгол орныг хамарсан тогтмол хэмжилт хийгдэж байна. Өнөөдөр гадаад дотоодын төсөл хөтөлбөрийн хүрээнд Монгол орны нутаг дэвсгэрийн мөнх цэвдгийн мониторингийн сүлжээг 120 гаруй цооногтойгоор байгуулаад байна. Эдгээр цооногт сүүлийн жилүүдэд тогтмол хэмжилт хийж байгаа ч зарим нэгэн цооног нь 1960-1980-аад оны үеийн нэг удаагийн хэмжилттэй тул тэр үеийн хэмжилтийн үр дүнг сүүлийн үеийн хэмжилттэй харьцуулах замаар сүүлийн 20-30 жилийн өөрчлөлтийг манай эрдэмтэн судлаач нар гаргасан байдаг. Монгол улсын хойд нутгуудаар мөнх цэвдгийн температур өсөх зүй тогтол ажиглагдаж байгаа бол өмнөд нутгуудаар гэсгэлүүн үе илрэх, мөнх цэвдэггүй болох явдал ажиглагдах боллоо.

Хангайн нурууны ар болох Хойд Тэрхийн голын хөндийн мөнх цэвдгийн 10, 15 м-ийн гүний температур сүүлийн 24 жилийн хугацаанд 0.39-0.44°C-аар, Хангайн нурууны өвөр талын Баянхонгор аймгийн Баянбулаг сумын төвийн мөнх цэвдгийн 10 м-ийн гүний температур сүүлийн 30 жилд 0.64°C-ээр тус тус нэмэгджээ. Харин Говь-Алтай аймгийн Эрдэнэ сумын хуучин төвийн ул хөрсний 8м-ийн гүний температурт өөрчлөлт 30 жилд маш бага 0.1°C байгаа бөгөөд сүүлийн үеийн хэмжилтийн үр дүнгээр улирлын гэсэлтийн давхарга 7.8 м-ээс гүн гэж тэмдэглэгдсэн байна. Баян-Өлгий аймгийн Цагааннуур тосгоны төвийн мөнх цэвдгийн 10м гүний температур сүүлийн 23 жилд 0.38°C-ээр нэмэгджээ. Мөн Хэнтий аймгийн Өмнөдэлгэр сумын Айраг сумын дэргэд 1984 оны судалгаагаар, мөнх цэвдэгтэй гэж тэмдэглэгдэж байсан бол 28 жилийн дараах хэмжилтээр мөнх цэвдэггүй болоод зогсохгүй 10 м гүний температур +1,45°C болсон байна.

Монгол орны хойд бүс нутгуудаар мөнх цэвдгийн дулааралт нэлээд ажиглагдсан бол өмнөд бүс нутгаар мөнх цэвдгийн температур нь өсөөд зогсохгүй гэсэж үгүй болсон. Мөн өмнөд бүс нутгаар улирлын гэсэлтийн давхарга нэмэгдэх, гэсгэлүүн үе илрэх зэрэг үзэгдэл ажиглагдах боллоо. Хойд болон уулархаг нутгаар дээрх хугацаанд мөнх цэвдгийн температур 0.4-0.9°C-ээр нэмэгдсэн бол өмнөд бүс нутгаар 0.1°C-ээс хэтрэхгүй нэмэгдсэн нь өмнөд бүс нутгаар мөнх цэвдгийн дулааралт явагдаагүй биш харин хөрсөнд шингэж байгаа дулаан нь түүний температурыг өсгөхөд биш түүнд агуулагдах мөсийг хайлуулахад зарцуулагддагтай холбоотой болно. Харин нэгэнт гэсэж мөнх цэвдэггүй болсон хөрсний температур огцом өсдөг байна. Хэнтий аймгийн Өмнөдэлгэр сумын Айраг нуурын дэргэд 1984 онд 10 м-т -0.1 °C байсан бол 2010 онд энэ гүнд +1.45°C болжээ.

2.6.6. Ус ашиглалт

2012 онд шинэчлэн баталсан Усны тухай хуулийн 28.4-т зааснаар байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага, сав газрын захиргаа, аймаг, нийслэлийн байгаль орчны албад нь ус ашиглуулах дүгнэлтдээ ус ашиглагч иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын тухайн жилд ашиглах усны дээд хэмжээг тогтоон өгч байна.

2014 оны байдлаар байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага буюу БОНХАЖЯ нь хүн амын төвлөрсөн ус хангамжийн усаар хангагч байгууллагад ус ашиглуулах дүгнэлт гарган өгч байгаа ба БОНХЯ хуулиар ус ашиглуулах дүгнэлт гаргах өөрт ногдсон зарим үүргээ “Монгол Ус” ТӨҮГ-т гэрээгээр шилжүүлэн, хяналт тавин ажиллаж байна.

2013, 2014 онд ус ашиглуулах дүгнэлт гаргуулсан ус ашиглагч аж ахуйн нэгж, байгууллагын хэрэглэсэн, ашигласан усны хэмжээг аймаг болон сав газрын хэмжээнд нэгтгэн үзүүлэв /Хүснэгт 29, Хүснэгт 30/.

Хүснэгт 30

Хэрэглэсэн, ашигласан усны хэмжээ, аймаг, нийслэлээр*, м3/жил

№	Аймаг, нийслэл	2013 он	2014 он
1	Архангай	279,417.6	333,895
2	Баянхонгор	984,595.3	1,009,663
3	Баян-Өлгий	-	1,255,511
4	Булган	625,910.0	1,222,734
5	Говь-Алтай	959,411.0	411,638
6	Говьсүмбэр	4,560,612.8	4,466,345
7	Дархан-Уул	865,999.2	6,049,114
8	Дорноговь	669,353.0	1,370,413
9	Дорнод	3,149,292.8	3,308,649

10	Завхан	259,090.8	255,618
11	Өвөрхангай	101,728.8	448,017
12	Өмнөговь	15,334,370.2	20,513,021
13	Орхон	13,287,121	17,114,325
14	Ховд	327,381.6	571,855
15	Хөвсгөл	-	340,684
16	Хэнтий	3,160,693.6	2,458,828
17	Сүхбаатар	453,329.0	855,366
18	Сэлэнгэ	1,739,555.7	4,766,308
19	Увс	154,560	461,955
20	Төв	6,025,790.7	8,609,028
21	Улаанбаатар	18,702,908	21,076,015
Нийт		71,641,121	96,898,982

* БОНХЯ-ны Бодлогын хэрэгжилтийг зохицуулах газрын Усны мониторинг, зохицуулалтын хэлтэс болон "Монгол-Ус" ТӨҮГ-ын 2013, 2014 оны ус ашиглуулах дүгнэлтийн мэдээ

Хүснэгт 31

Хэрэглэсэн, ашигласан усны хэмжээ сав газраар*, м3/жил

№	Монгол орны усны сав газрын нэр	2013 он	2014 он
1	Туул голын сав газар	24,849,784	25,201,134
2	Орхон голын сав газар	315,889.1	3,994,603
3	Умард говийн гүвээт-Халхын дундад талын сав газар	6,246,342	6,820,159
4	Хараа голын	2,699,104	7,893,104
5	Улз голын сав газар	624,235	674,760
6	Галба Өөш Долоодын говийн сав газар	14,075,363	19,369,121
7	Алтайн өвөр говийн сав газар	1,879,777	1,709,534
8	Хэрлэн голын сав газар	3,361,175	8,551,815
9	Бөөнцагаан нуур-Байдраг голын сав газар	942,130.3	633,930
10	Онон голын сав газар	159,105.4	68,456
11	Хяргас нуур Завхан голын сав газар	838,149.8	478,656
12	Онги голын сав газар	306,106.8	260,020
13	Мэнэнгийн талын сав газар	1,574,411	1,502,078
14	Хар нуур Ховд голын сав газар	475,197.5	1,255,511
15	Хүйсийн говь-Цэцэг нуурын сав газар	7,230.5	571,855
16	Сэлэнгэ голын сав газар	13,287,121	16,647,279
17	Орог нуур-Түйн голын сав газар	-	375,733
18	Ерөө голын сав газар	-	80,272
19	Увс нуур-Тэсийн голын сав газар	-	461,148
20	Дэлгэрмөрөн голын сав газар	-	340,684
Нийт		71,641,121	96,898,982

* БОНХЯ-ны Бодлогын хэрэгжилтийг зохицуулах газрын Усны мониторинг, зохицуулалтын хэлтэс болон "Монгол-Ус" ТӨҮГ-ын 2013, 2014 оны ус ашиглуулах дүгнэлтийн мэдээ

2012 онд 97 аж ахуйн нэгж, байгууллага /ихээхэн буюу хоногт 100 м³-ээс их ус ашиглагч/ дүгнэлт гаргуулсан бөгөөд тэдгээрийн ашигласан усны хэмжээ 41.2 сая.м³ байсан бол 2013 онд 131 аж ахуйн нэгж, байгууллага ус ашиглуулах дүгнэлт гаргуулсан ба тэдгээрийн ашигласан усны хэмжээ 71.6 сая.м³ байсан нь 2012 оныхоос 1.74 хувиар, 2014 онд 153 аж ахуйн нэгж, байгууллага ус ашиглуулах дүгнэлт гаргуулсан ба тэдгээрийн ашиглах усны хэмжээ 96.8 сая.м³ байсан нь 2013 оныхоос 1.35 хувиар тус тус өсжээ. /Зураг 69/

2013-2014 онд ус ашиглуулах дүгнэлт гаргуулсан ус ашиглагч аж ахуйн нэгж, байгууллагуудыг үйл ажиллагааны чиглэлээр ангилан /Хүснэгт 32/-д үзүүлэв.

Хүснэгт 32

Ус ашиглуулах дүгнэлт гаргуулсан ус ашиглагчийн мэдээ /салбараар/

Он	ААНБ-ын тоо	Барилга	Зам	Ноос, ноолуур	Хүнс	Уул уурхайн үйлдвэрлэл			Эрчим хүч	Усаар хангагч байгууллага	Рашаан сувилал	Бусад*
						Алт олборлолт	Хайлуур жонш	Нүүрс				
2013	131	3	3	-	2	62	9	18	5	10	-	19
2014	153	3	3	2	1	63	11	16	10	19	5	20

* Газрын тос, холимог металл, цагаан тугалга, шохойн чулуу, зэс, цайр, төмөр, аялал жуулчлал

2014 оны байдлаар, газрын доорх усны нөөцийн ашиглалт нь гадаргын усныхаас 21 дахин илүү байв. Хүн амын болон эдийн засгийн салбаруудын өсөлттэй холбоотойгоор цаашид ч усны хэрэгцээ нэмэгдэх хандлагатай байгаа тул газрын доорх усны нөөц ашиглахыг багасгаж гадаргын усны нөөцөөс түлхүү ашиглахад анхаарах шаардлагатай байна.

2012 онд ус ашиглуулах дүгнэлт гаргуулсан 97 аж ахуйн нэгж, байгууллагын 19, 2013 онд дүгнэлт гаргуулсан 131 ус ашиглагчийн 31, 2014 онд дүгнэлт гаргуулсан 153 ус ашиглагч аж ахуйн нэгж, байгууллагын 69 нь усны тоолуур суурилуулсан байна.

Байгаль орчин ногоон, хөгжлийн сайдын 2013 оны А-156 тушаалаар баталсан "Ус ашиглалт, хэрэглээг тоолууржуулах журам"-ын хэрэгжилтийг хангах зорилгоор ус ашиглуулах дүгнэлт гаргах, дүгнэлтийг хянах явцад баталгаажуулсан усны тоолуур суурилуулж, усны нөөц ашигласны төлбөрийг

тоолуурын заалтаар тооцож байхыг даалган ажиллаж байна /Хүснэгт 33а, Хүснэгт 33б/.

Хүснэгт 33а
Усны эх үүсвэр, тоолууржилтын байдал*, /2013 он/

Ашиглах усны хэмжээ, м³/жил /технологийн хэрэгцээ/		Дүгнэлт гаргуулсан аж ахуйн нэгж, байгууллагын тоо		Тоолуур суурилуулсан аж ахуйн нэгж, байгууллагын тоо
		Гадаргын ус	Газрын доорх ус	
Гадаргын ус	Газрын доорх ус	15	116	31
3,997,372	67,643,749			
Нийт 71,641,121		Нийт 131		

* БОНХЯ-ны Бодлогын хэрэгжилтийг зохицуулах газраас 2013 онд гаргасан ус ашиглуулах дүгнэлтийн мэдээ

Хүснэгт 33 б
Усны эх үүсвэр, тоолууржилтын байдал**, /2014 он/

Ашиглах усны хэмжээ, м³/жил /технологийн хэрэгцээ/		Дүгнэлт гаргуулсан ААНБ-ын тоо		Тоолуур суурилуулсан ААНБ-ын тоо
		Гадаргын ус	Газрын доорхи ус	
Гадаргын ус	Газрын доорх ус	22	131	55
4,419,270	92,479,712			
Нийт 96,898,982		Нийт 153		

** БОНХЯ-ны Бодлогын хэрэгжилтийг зохицуулах газрын Усны мониторинг, зохицуулалтын хэлтэс болон "Монгол-Ус" ТӨҮГ-ын 2014 оны ус ашиглуулах дүгнэлтийн мэдээ

2013-2014 онд ус, рашааны нөөц ашигласны төлбөр төлөлтийн мэдээг аймаг, нийслэлийн хэмжээнд доорх хүснэгтэд үзүүлэв /Хүснэгт 34/.

Хүснэгт 34
Ус, рашааны нөөц ашигласны төлбөр төлөлт

Төлөлт, мянган төгрөгөөр	
2013.11.30-ны байдлаар	2014.12.31-ний байдлаар
31,526,004.3	33,042,689.5

Эх үүсвэр: Татварын ерөнхий газрын мэдээ

2012 онд ус, рашааны нөөц ашигласны төлбөрийн орлогоос улс, орон нутгийн төсөвт 11 тэрбум төгрөг, 2013 онд 31 тэрбум төгрөг, 2014 онд 33 тэрбум төгрөг төвлөрчээ.

Усны нөөц ашигласны төлбөрийн хувь, хэмжээг Байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн тухай хууль болон Засгийн газрын "Усны экологи, эдийн засгийн үнэлгээг шинэчлэн батлах тухай" 2011 оны 302, "Усны нөөц ашигласны төлбөрийн хувь хэмжээг тогтоох, хөнгөлөх тухай" 2013 оны 326, "Тогтоолын хавсралтад өөрчлөлт оруулах тухай" /Ашиглалтын зориулалтыг тооцох итгэлцүүр/ мөн оны 327 дугаар тогтоолуудад үндэслэн усны 29 сав газар тус бүрээр тооцож байна.

Байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн тухай хууль болон Засгийн газрын 2013 оны 326 дугаар тогтоолоор усыг цэвэршүүлэн, эргүүлж ашигласан нөхцөлд ус ашиглагч иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагыг усны нөөц ашигласны төлбөрөөс чөлөөлөх болон хөнгөлөх эдийн засгийн урамшууллын нөхцөлийг бүрдүүлсэн нь усны үрэлгэн хэрэглээг багасгаж, усны нөөцийг хэмнэхэд чухал алхам болж байна.

2.6.7. Монгол орны усны нөөцийн нэгдсэн менежмент

2012 онд шинэчлэн найруулж баталсан Усны тухай хууль болон 2010 онд УИХ-аас баталсан “Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал”-д дэлхийн нийтийн жишгийг даган усны нөөцийг зохистой ашиглах, хамгаалах, нөхөн сэргээх асуудлыг усны сав газраар нь боловсруулж, усны нөөцийг ашигладаг салбар бүрийг хоорондоо уялдаатай, нэгдмэл байдлаар менежмент хийх бодлогыг баримталж байна.

Эрт дээр үеэс усны сав газар нь уулын хяраар хиллэн, унасан хур тунадас болон гол, горхиудын урсгалаар тэжээгддэг, хамгийн сайн эрэмбэлэгдсэн систем болсон байдаг. Иймээс урсацын дээд, дунд, доод хэсгийн хүн ардын амьдрал, нийгэм, эдийн засгийн хөгжил, экосистемийг тогтвортой хадгалах шаардлага гарч байна.

Манай орны хувьд мөрөн, голууд хэдийгээр Хойд мөсөн далайн ай сав, Номхон далайн ай сав, гадагш урсацгүй ай сав гэж томоохон 3 ай савд хуваагддаг ч ихэнх гол мөрний урсац ОХУ болон БНХАУ -руу урсан гардаг. Усны нөөцийн менежментийг зохистой хийхийн тулд манай орны нутаг дэвсгэрийг усны 29 сав газарт хуваасан /Зураг 70/.

Зураг 70

Монгол орны усны сав газрын хувиарлалт

Усны тухай хуулийн 10 дугаар зүйлийн 10.1.2, “Сав газрын захиргааны талаар авах арга хэмжээний тухай” Засгийн газрын 2012 оны 254 дүгээр тогтоолыг тус тус үндэслэн усны “Сав газрын захиргаад”-ыг 2012 оноос эхлэн байгуулсан бөгөөд 2014 оны байдлаар, 29 сав газрын захиргаадыг байгуулжээ.

Мөн Усны тухай хуульд улсын хэмжээнд болон сав газар бүр “Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө”-тэй байхаар заасан байдаг ба Улсын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөөг Засгийн газраас 2013 оны 389 дүгээр тогтоолоор баталсан. Хар нуур-Ховд голын, Онон голын Туул голын, Орхон голын, Хяргас нуур-Завхан голын, Улз голын, Идэр голын сав газрууд

усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөөгөө батлуулан хэрэгжүүлж байна. Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн зорилго нь нийгэм, эдийн засгийн салбаруудын хөгжлийн зорилтод хүрэхэд шаардагдах усыг урт удаан хугацаанд тогтвортой хангаж, улсын аюулгүй байдлын нэг гол цөм болох усны аюулгүй байдлыг хангах явдал юм. Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн хүрээнд дан ганц устай холбоотой асуудлуудыг шийдвэрлэх бус Монгол Улсын хөгжлийн бодлогод суурилсан хүн, нийгэм, эдийн засгийн салбаруудын хөгжлийг дэмжихийн зэрэгцээ байгаль орчныг хамгаалах, усны асуудлаар салбар дундын зохицуулалт хийх, Засгийн газрын зүгээс эдийн засгийн салбаруудын талаар баримтлах бодлогуудыг дэмжиж хэрэгжүүлэх хэрэгтэй байна.

2.7. Ойн нөөцийн төлөв байдал, ашиглалт, хамгаалалт

2014 оны байдлаар Монгол улсын ойн сан бүхий газар **18321.3** мян.га буюу нийт нутаг дэвсгэрийн **11.71** хувийг эзэлнэ. Үүнээс ойгоор бүрхэгдсэн талбай

12174,8 мянган га буюу ойрхог чанар /Ойгоор бүрхэгдсэн талбайг нийт газар нутагт харьцуулсан хувь 7.78% байна./Хүснэгт 35/

Ойн сангийн өөрчлөлтийг газрын төрлөөр 2010 оны байдалтай харьцуулахад ойгоор бүрхэгдсэн талбай 864.5 мян.га, ойн бус талбай 500.4 мян.га-р буурч, ойгоор бүрхэгдээгүй талбай 1052,3 мян.га-р нэмэгдэж нийт дүнгээрээ 312.6 мян.га талбайгаар хасагджээ.

Энэ нь дараах шалтгаантай холбоотой. Үүнд:

- Ойн сангийн нийт талбай хасагдаж гарч байгаа нь 2009 оноос эхлэн шинээр болон давтан ой зохион байгуулалт хийхдээ зураглалын ажилд Засгийн газрын 2009 оны 25-р тогтоолоор баталсан стандартын дагуу проекцийн шинэчлэл хийгдсэн мөн нарийвчлал сайтай зураг ашиглах болсон зэрэг технологийн шинэчлэлтэй;
- Ойгоор бүрхэгдсэн талбай хасагдаж, ойгоор бүрхэгдээгүй талбай нэмэгдэж гарсан нь ойн түймэр, ойн хөнөөлт шавьжийн олшрол, хууль бус мод бэлтгэлийн үйл ажиллагаатай;
- Ойн бус талбай багасаж гарсан нь ойн сан бүхий газрын шууд тал хээртэй нийлж байгаа том хэмжээний хадлан бэлчээр, цагаан энгэрийг ойн сангийн талбайгаас хассантай тус тус холбоотой.

Хүснэгт 35

Монгол улсын ойн сангийн өөрчлөлт/мянган.га/

Үзүүлэлт		2010 он	2011 он	2012 он	2013 он	2014
Нийт газар нутгийн хэмжээ		156411.6	156411.6	156411.6	156411.6	156411.6
Ойн сангийн нийт талбай		18663.9	18665.5	18592.4	18658.0	18321.3
Ойн талбай		17590.0	17629.6	17677.6	17752.2	17777.8
Ойгоор бүрхэгдсэн		13039.2	12917.2	12552.9	12519.0	12174.7
Үүн ээс	Байгалийн ой	12331.1	12218.7	11726.0	11691.1	11387.9
	Сөөг, торлог	706.2	696.9	824.9	825.9	784.7
	Таримал ой	1.9	1.9	2.0	2.0	2.1
Ойрхог чанар, %		8.34	8.26	8.03	8.00	7.78
Ойгоор бүрхэгдээгүй		4550.8	4712.1	5124.7	5233.2	5603.1
Үүн ээс	Тармаг модод	2987.2	2997.3	3476.7	3500.7	3469.3
	Түймэрт нэрвэгдсэн	1051.5	1184.4	1186.3	1272.3	1703.4
	Мод бэлтгэсэн	240.2	249.1	124.1	124.5	108.7
	Байгалийн аясаар	197.0	169.6	221.3	219.2	163.7

ойжиж байгаа					
ойжуулсан	9.2	9.2	9.2	9.4	10.8
Хөнөөлт шавьжид нэрвэгдсэн	59.8	95.6	95.7	95.7	135.8
Салхи цасанд унасан ой	0.02	0.9	0.9	0.9	0.9
Хатсан заг	6,0	6,0	10.5	10.5	10.5
Ойн бус талбай			914.8	905.8	543.5

*Эх үүсвэр: Ойн судалгаа, хөгжлийн төв

Ойн нөөц: Монгол орны ойн нийт нөөц 1 243 150807 шоо метр бөгөөд үүний 78.6 % нь шинэс, 9.3 % нь хуш, 6,2% нь хус, 4,9 % нь нарс, 1.0% нь бусад мод сөөг эзэлнэ. /Хүснэгт 36, Зураг 71/

Зураг 71

Ойн нөөцийн эзлэх хувь

Хүснэгт 36

Ойн нөөц, модны төрлөөр /шоо метр/

Модны төрөл	2010	2011	2012 он	2013 он	2014
Шинэс	1058469147	1034055452	1035072801	1304719108	977086302
Нарс	66724634	63711811	63711811	63773855	61840630
Хуш	126785786	120805194	120848602	120848602	116132010
Гацуур	3604955	3576572	3592030	3592030	2861600
Жодоо	238800	238800	238800	238800	238800
Хус	86528309	83894596	83954090	81575964	76810692
Улиас	2447268	2322724	2609903	2544170	2175670
Улиангар	1326945	1290829	1290829	1050220	676930
Хайлаас	53076	83780	94290	94290	81110
Бургас	1832679	1923207	3087567	3467286	3431266
Заг	1527121	1527121	1787186	1787186	1786927
Тоорой	-	-	15110	15110	28870
Нийт дүн	1349538720	1313430086	1316303019	1313706621	1243150807

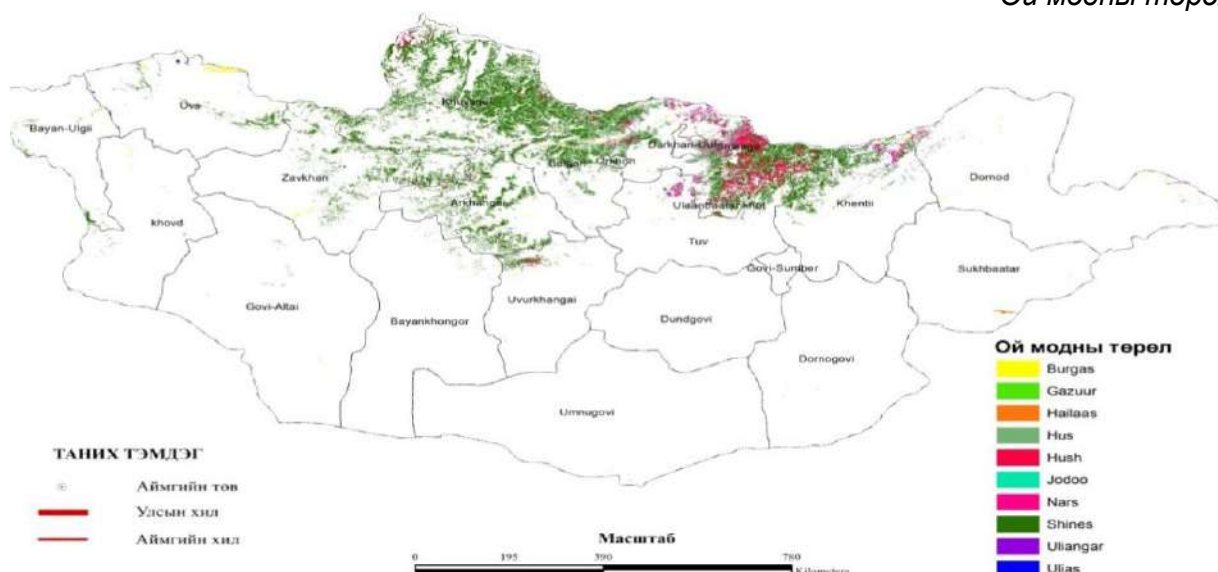
*Эх үүсвэр: Ойн судалгаа, хөгжлийн төв

Монгол орны ойг хамгаалалт, ашиглалтын хэлбэр, экологи-эдийн засгийн ач холбогдлыг нь харгалзан хамгаалалтын, ашиглалтын гэсэн 2 бүсэд хуваана.

Хамгаалалтын бүсийн ойд цармын бүслүүрийн, тусгай хамгаалалттай газрын хот, суурин газрын ногоон бүсийн, хориотой зурвасын, заган ой, баянбүрдийн, 100 га хүртэлх хэмжээний төгөл ой, бут, сөөг, 30 хэмээс дээш налуу газрын ой хамаарах бөгөөд нийт ойн сангийн 79,4% буюу 14 543 508 га, ашиглалтын бүсийн ойд хамгаалалтын бүсийн ойгоос бусад газрын ой хамаарах ба нийт ойн сангийн 20,6% буюу 3 777 802 га талбайг тус тус хамаарна /Зураг 72/.

Зураг 72

Ой модны төрөл

Өнөөгийн байдлаар 1839,2 мян.га талбайг ойн түймэр болон хөнөөлт шавьжид нэрвэгдэж дахин сэргэн ургах чадваргүй болсон ой, 108,7 мян.га талбайг мод бэлтгэсэн, 0,9 мян.га талбайг байгалийн гамшиг гэнэтийн салхи шуурганд нэрвэгдсэн ой эзэлж, ойн талбайн 66.24 %, нөөцийн 74.08% нь болц гүйцсэн хөгшин ой байна.

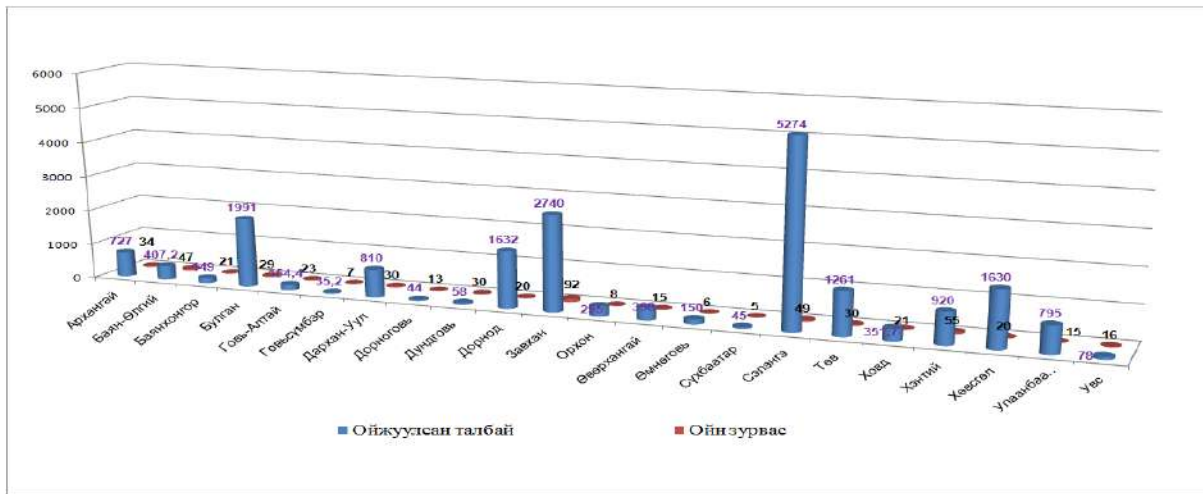
Ой нөхөн сэргээлт, ойжуулалт: Улсын хэмжээгээр 2014 онд 6289 га талбайд ойг нөхөн сэргээх ажлыг зохион байгуулснаас ойжуулалтын ажлыг 5850 га, ойн зурвасыг 399 га, байгалийн сэргэн ургалтад туслах ажлыг 40 га талбайд тус тус гүйцэтгэжээ. /Хүснэгт 37/.

Хүснэгт 37

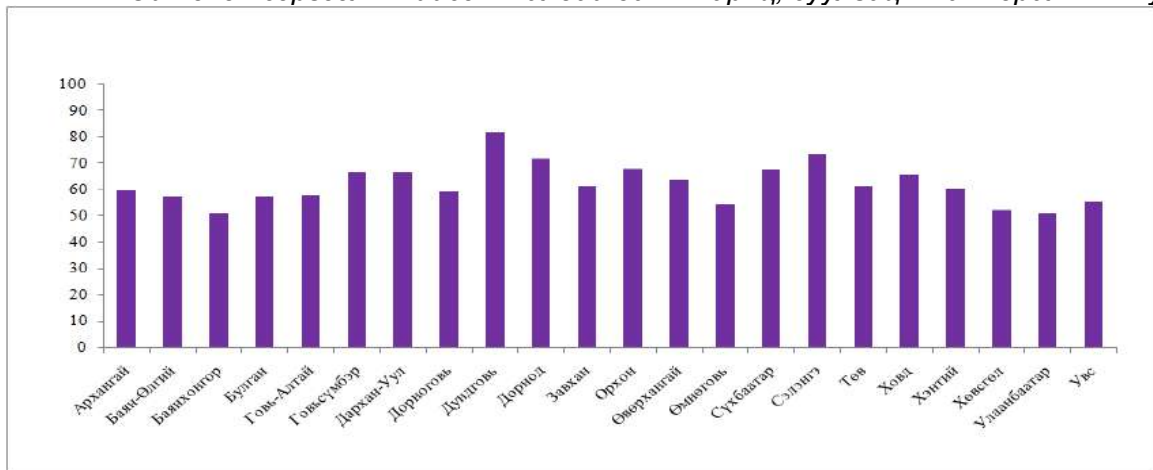
2010-2014 онд гүйцэтгэсэн ойн нөхөн сэргээх ажил

Арга хэмжээ		2010 он	2011 он	2012 он	2013 он	2014 он
үрийн аж ахуй	үр бэлтгэх талбай, га	-	20	25	25	50
	үрийн нөөц кг	-	550	322,5	335,6	421,1
ургуулсан тарьц, суулгац		32.6	36.0	32.9	40.1	46,9
Ой нөхөн сэргээлт	ойжуулалт /га/	7619	7989	6417	6403	5850
	ойн зурвас /га/	493	595,5	856	857	399
	БСУТ	1055	2342	1126	810	40

Зураг 73
Ойн нөхөн сэргээлтийн ажил /га-аар/

Зураг 74
Ой нөхөн сэргээлт хийсэн талбай дахь тарьц, суулгацын амьдралтын хувь

Монгол улсын Ерөнхийлөгчийн санаачилгаар улсын чанартай авто зам дагуу “4 зүг 8 зовхис” нэртэй ойн зурвас байгуулах төслийн хүрээнд 2014 онд Улаанбаатар хотоос гарах улсын чанартай авто зам дагуу 4 км газарт шинээр ойн зурвас байгуулан намрын тооллогоор 85-аас дээш хувийн амьдралттай хүлээн авч, 2013-2014 онд нийтдээ 14 км ойн зурвас байгуулаад байна.

Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн “Мод тарих үндэсний өдөр зарлах тухай” 2010 оны 63 дугаар зарлигийн хүрээнд улсын хэмжээнд зохион байгуулсан хавар, намрын мод тарих өдрөөр 2013 онд нийт 198000 иргэн, 11300 аж ахуйн нэгж байгууллага оролцон 1212600 ширхэг модыг тарьсан бол, 2014 онд нийт 150300 иргэн, 7100 аж ахуйн нэгж байгууллага оролцон 1368600 ширхэг мод, сөөгийг тарьж ургуулсан байна /Зураг 74/.

Ойг нөхөн сэргээх ажлын чанар, үр дүнг сайжруулах зорилгоор уур амьсгалын өөрчлөлтөөс шалтгаалан нарс, шинэс модны үрлэлт муудаж тарьц, суулгац хангалтгүй, ойжуулалтын ажлын 1 га-н зардал бага байгаа зэрэг шалтгааныг харгалзан 2013 онд Сангийн сайд Байгаль орчин ногоон хөгжлийн сайдын хамтарсан А-368/312 дугаар тушаалаар ойжуулалтын ажлын 1 га-н

нормативт зардлыг нэмсэн боловч улсын төсвөөс өгөх санхүүжилт нэмэгдээгүй тул 2014 онд ойжуулалтын ажлын хэмжээ буурсан.

Ой зохион байгуулалт: 2013 онд Хэнтий, Төв, Завхан, Дархан-Уул аймгийн ойн санд ой зохион байгуулалтын ажлыг хийж, ойн төлөв байдал, таксацийн үзүүлэлтүүдийг шинэчлэн тогтоож, ойн сангийн талбайг нарийвчлан гаргаж, зураглал хийсэн.

Хүснэгт 38
Ой зохион байгуулалтын ажил

Үзүүлэлт	2010 он	2011 он	2012 он	2013он	2014он
Ой зохион байгуулалтын ажил / мян.га/	1931.2	1935.5	4032.6	4005.6	0
Ойн тооллогын ажил сая.га	-	-	-	-	12,5

2014 онд ой зохион байгуулалтын ажил хийгээгүй бөгөөд Монгол орны ойн хүлэмжийн хийн шингээлт, ялгаруулалтыг олон улсын шаардлагад нийцсэн арга аргачлалаар тодорхойлох зорилгоор ойн сангийн шилмүүст, навчит ой бүхий 12,5 сая га талбайг хамруулан Олон зорилтод ойн тооллогыг явуулсан /Хүснэгт 38/.

Ойн хөнөөлт шавьж, өвчний судалгаа, тэмцлийн ажлын хэмжээ: 2014 онд Ойн хөнөөлт шавьж, өвчний тархалтын судалгааг нийт 2,259,0 мян.га, талбайд явуулж 443,4 мян.га талбайд хөнөөлийн голомт байгааг тогтоосон. Үүнээс голомтыг устгах тэмцлийн ажлыг 97,7 мянган га талбайд хийж гүйцэтгэснээс 70 хувийг биологийн болон байгаль орчинд сөрөг нөлөөгүй аргаар гүйцэтгэсэн байна /Зураг74/.

Хөнөөлийн голомт бүхий талбай өмнөх жилүүдээс өсөж гарсан нь 2013 онд хөнөөл учруулж байсан голлох төрлийн шавьж болох сибирийн хүр эрвээхэй, өрөөсгөл хүр эрвээхэйн хөнөөлийн голомт бүхий талбай 157,8 мян.га байсан ба 2014 оны тэмцлийн ажлын үр дүнд 65,4%-иар буюу 103,4 мян.га болж буурсан боловч Якобсоны төөлүүрч эрвээхэйн хөнөөлийн голомт шинээр 299,6 мян.га-д илэрсний улмаас хөнөөлийн голомт бүхий талбайн хэмжээ 443,4 мян.га болж өссөн.

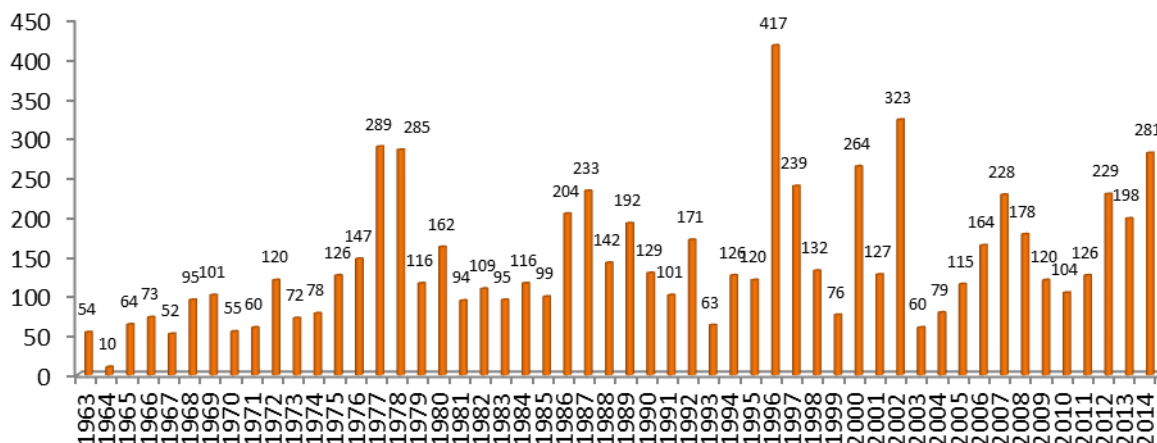
Зураг 75
2010-2014 оны ойн хөнөөлт шавьжийн судалгаа, тэмцлийн ажил явуулсан талбайн хэмжээ, мян.га

Ой, хээрийн түймэр: 1963-2014 онд гарсан ой хээрийн түймрийн давтагдлын зургаас харахад 1977, 1978, 1996, 2000, 2002, 2014 онуудад ой хээрийн түймрийн давтагдал их буюу 250-иас дээш байна /Зураг 76/. Ой, хээрийн түймэр жилд дунджаар 160 удаа тохиолддог бөгөөд 2013-2014 онд дунджаас 28-121-ээр нэмэгджээ.

Зураг 76

Ой, хээрийн түймрийн давтагдал /1963-2014/

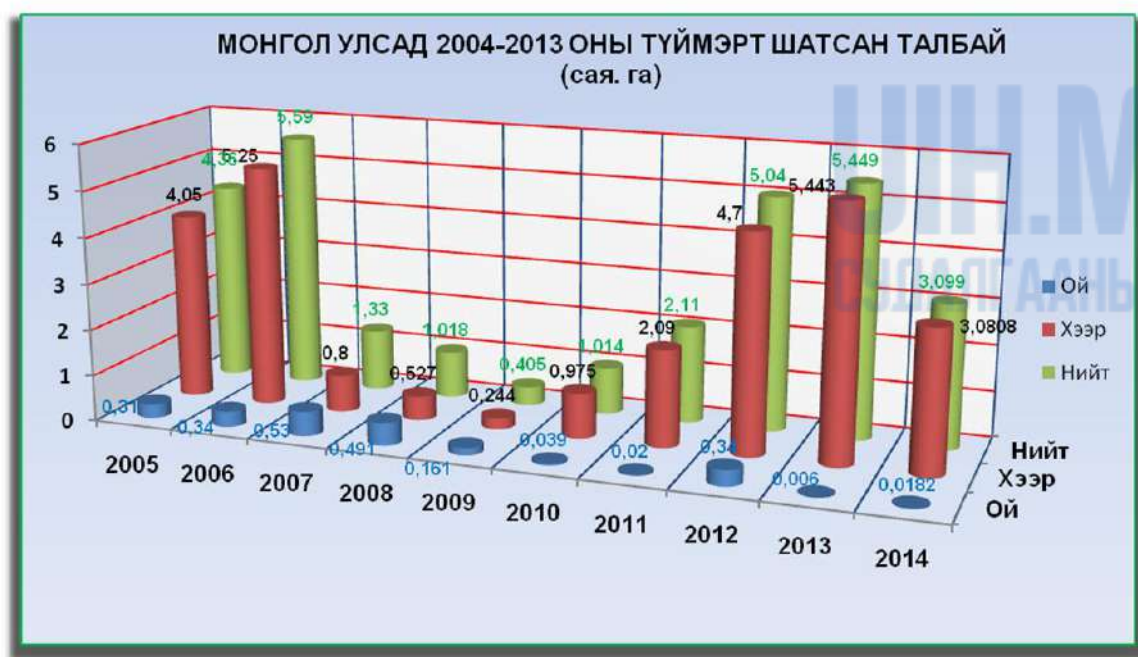

2013-2014 оны түймрийн мэдээллийг 2012 онтой харьцуулахад Улсын хэмжээнд гарсан ой, хээрийн түймрийн нийт тоо 20.6%, ойн түймэрт шатсан талбай 98.2%, түймэр гарсан сумын тоо 24.3%-иар тус тус буурч, хээрийн түймэрт шатсан талбай 7.5 % нэмэгджээ /

Зураг 77, Хүснэгт 39, 40/.

Зураг 77

Ойн түймрийн мэдээлэл мэдээлэл

2014 оны 12 дугаар сарын 25-ны байдлаар 18 аймгийн 101 суманд нийт 280 удаагийн ой, хээрийн түймэр гарч /урьдчилсан байдлаар/ 18275 га ой, 3.080.810 га хээр, нийт 3.099.085 га талбай шатжээ. 2014 онд ОХУ-аас Монгол Улсын хил давж 3 удаа хээрийн түймэр, БНХАУ-аас 1 удаа нийт 4 удаа хил дамнасан түймэр гарчээ.

Хүснэгт 39

Ой хээрийн түймрийн 2011-2014 оны мэдээлэл

№	Түймрийн мэдээ		Хэмжих нэгж	2011он	2012 он	2013 он	2014 он
1	Түймэр гарсан	аймаг	тоо	17	19	19	18
		сум	тоо	76	103	89	101
2	Гарсан түймрийн тоо		Тоо	161	229	198	281
3	Бүгд шатсан талбай		мян. га	2020.0	5050.0	5607,7	3099,1
4	Үүнээс:	ой	мян. га	20.2	340.9	5,8	18,3
		хээр	мян. га	2000.0	4700.0	5601,9	3080,8
5	Нийт хохирол		сая төг	2776.1	83723.8	6557,2	11149,8
6	Үүнээс:	Экологийн	сая төг	2479.4	82000,0	4921,5	10123,9

*ОБЕГ-ын мэдээллээр

Зураг 78

Ой хээрийн түймэрт шатсан талбайн зураг /2013он/

Хиймэл дагуулын мэдээгээр ой хээрийн түймэр илэрсэн нутгийн жагсаалт

№	Аймгийн нэр	Сумын нэр	Сумын тоо
1	Дорнод	Чулуунхороот, Дашбалбар, Баяндун, Булган, Цагаан-Овоо, Сэргэлэн, Чойбалсан, Баянтүмэн, Хөлөнбуйр, Матад, Халхгол, Сүмбэр	12
2	Хэнтий	Дадал, Баянхутаг, Батширээт, Баян-Адарга, Норовлин, Дархан, Баян-Овоо, Галшар, Дэлгэрхаан, Хэрлэн	10
3	Сэлэнгэ	Мандал, Түшиг, Хүдэр, Орхонтуул, Баруунбүрэн, Орхон, Сант	7
4	Сүхбаатар	Асгат, Сүхбаатар, Мөнххаан, Эрдэнэцагаан, Дарьганга	5
5	Төв	Угтаалцайдам, Баянжаргалан, Заамар, Цээл	4
6	Хөвсгөл	Цагаан-Үүр, Эрдэнэбулган, Ренчинлхүмбэ	3
7	Булган	Хутаг-Өндөр	1
8	Орхон	Жаргалант	1
9	Увс	Сагил	1
10	Ховд	Буянт	1
11	Дархан-Уул	Хонгор	1
12	Архангай	Эрдэнэмандал	1
13	Улаанбаатар	Налайх	1
	НИЙТ		48

Монгол улсын Ойн тухай хуулийн хүрээнд Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын яамнаас ой, хээрийн түймрээс урьдчилан сэргийлэх асуудалд онцгой анхаарч холбогдох бодлого, эрхзүйн хүрээнд тодорхой ажлыг зохион байгуулан ажиллав. Үүнд: Ойн тухай хуульд заасны дагуу Монгол орны ой, хээрийн түймрээс урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах чиглэлээр дараах журам, жагсаалтыг шинээр болон шинэчлэн боловсруулж Монгол улсын Засгийн газрын 2013 оны 3 сарын 22 өдрийн 106-р тогтоолоор батлуулан хэрэгжүүлж байна. Үүнд:

- Ой, хээрийн түймрээс учирсан хохирлыг тооцох журам
- Ой, хээрийн түймрээс урьдчилан сэргийлэх журам
- Сум дүүргийн нутаг дэвсгэрт ой, хээрийн түймрээс урьдчилан сэргийлэх, тэмцэхэд зайлшгүй шаардлагатай багаж хэрэгслийн жагсаалт”
- Ой, хээрийн түймрийг унтраах ажилд оролцож буй иргэдийн хувийн хангамжид байх зүйлс, тэдний заавал эзэмших арга техникийн жагсаалт.

Улсын хил болон хил дамнан гарч байгаа ой, хээрийн түймрээс урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах зорилгоор яамны санхүүжилтээр 2013 онд Сэлэнгэ аймгийн Түшиг сумын нутагт 48 км, Алтанбулаг сумын нутагт 49 км, Хэнтий аймгийн Дадал сумын нутагт 53,1 км, 2014 онд Дорнод аймгийн Чулуунхороот, Дашбалбар, Баян дун сумын нутагт 250 км нийт 400 км урт 10 метр өргөнтэй харлуулсан зурвасыг ОХУ-тай хиллэх улсын хилийн дагуу байгууллаа.

Орон нутагт ой, хээрийг түймрээс урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах ойн анги-ойн мэргэжлийн байгууллага-ойн нөхөрлөл гэсэн менежментийн үйл ажиллагааны гурвалсан бүтэц бүрдэж эхэллээ. Тэдгээрийн түймрээс урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах мэргэжлийн болон техникийн чадавх өмнөх 5 жилийнхээс 2-3 дахин нэмэгдэж, тэдний эзэмшлийн талбайд түймрийн гаралт, тархалт 50 хүртэл хувиар буурлаа.

Цаашид уур амьсгалын дулааралтаас хуурайшилт улам нэмэгдэх тул ой хээрийн түймрийн улмаас байгалийн нөөц хомсдох, эдийн засагт маш их хохирол учруулах гол хүчин зүйл болж болзошгүйг онцгой анхаарч холбогдох мэргэжлийн байгууллагуудын оролцоог нэмэгдүүлэн хяналт шалгалт, байнгын мониторинг судалгаа, олон нийтийг соён гэгээрүүлэх ажлыг тогтмол давтамжтайгаар хийх санхүүжилтийн асуудлыг нэн даруй шийдвэрлэх шаардлагатай байна.

Ойн сангийн ашиглалт: Ойг доройтол, хомсдолоос сэргийлж ойн биомассыг нэмэгдүүлэх зорилгоор нойтон модыг аль болох огтлохгүйгээр мод модон материалын хэрэгцээг ойн арчилгаа, цэвэрлэгээнээс гарах модоор хангах зорилгоор үйлдвэрлэлийн ашиглалтаар бэлтгэх модны хэмжээг багасгаж, ойн арчилгаа, цэвэрлэгээгээр бэлтгэх модны хэмжээг нэмэгдүүлэх замаар эрэлт нийлүүлэлтийн харьцааг тэнцвэржүүлж хууль бус мод бэлтгэлийг бууруулах бодлого баримтлан ажиллаж байна /Хүснэгт 40/.

Хүснэгт 40

Ойгоос бэлтгэсэн модны хэмжээ, орон нутгийн төсөвт орсон орлого

Д/д	Он	Нийт бэлтгэсэн модны хэмжээ /м ³ /	Үүнээс			Ойгоос мод бэлтгэсний төлбөрийн орлого /төгрөг/
			Үйлдвэрлэлийн огтлол тоор /м ³ /	Арчилгааны огтлолтоор /м ³ /	Цэвэрлэгээний огтлолт, цэвэрлэгээний ажлаар /м ³ /	
1	2010	671,000.0	-	-	-	1,750,000,000.0
2	2011	751,236.1	77,947.5	36,112.7	637,175.9	2,205,400,000.0
3	2012	874,463.4	58,682.2	33,233.5	782,547.7	3,967,215,000.0
4	2013	787,463.1	42,848.5	43,670.0	700,944.6	2,825,936,079.0
	ДҮН	3,084,162.6	179,478.20	113,016.2	2,120,668.2	10,748,551,079.0

Модны импортыг дэмжих бодлого барьж импортоор оруулж ирэх мод, модон материалыг Гаалийн болон Нэмэгдсэн өртгийн албан татвараас чөлөөлсөн нь ихээхэн үр дүнгээ өгсөн шийдвэр боллоо. Үүний үр дүнд 2013 оны эхний хагас жилд 4,9 мянган шоометр модон зүсмэл материал импортоор орж ирж байсан бол 2014 онд 92,2 мянган шоометр модон зүсмэл материал импортоор орж ирж 87,2 мянган шоометрээр нэмэгдсэн. Энэ нь 20,9 тэрбум төгрөгийн экологи, эдийн засгийн үнэлгээ **бүхий 2180 га ойн нөөцтэй тэнцэх хэмжээ юм.**

Төмөр замын дэрэнд мод ашиглахыг хориглосон шийдвэр гарснаар жил бүр 25,0 мянган шоо метр буюу 225 га ногоон ойг огтлохгүйгээр, хамгаалж үлдээв.

Мөн ойн эрүүл ахуйн орчныг сайжруулах, мод модон материалын хэрэглээг хангах зорилгоор “Ойн цэвэрлэгээ” хөтөлбөрийг батлуулан хэрэгжилтийг ханган ажиллаж байна.

Ойн санг гэрээгээр эзэмшиж буй нөхөрлөлийн үйл ажиллагаа: 2007 онд Ойн тухай хууль шинэчлэгдэж, 2009 онд Засгийн газраас “Ойн санг гэрээгээр эзэмшүүлэх журам”-ыг баталснаар мэргэжлийн байгууллага, олон нийт, иргэдийн оролцоонд түшиглэсэн ойн менежментийг бий болгон, ойн сангийн тодорхой хэсгийг ойн нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж, байгууллагад гэрээгээр эзэмшүүлэх эрх зүйн орчин бүрдсэн юм.

• 2014 оны байдлаар 1179 ойн нөхөрлөл 26862 гишүүнтэй улсын хэмжээнд 3074744 га талбай бүхий ойн сан эзэмшиж байна /Хүснэгт 41/.

Ойн нөхөрлөл, тэдгээрийн гэрээгээр эзэмшиж буй ойн сангийн хэмжээ

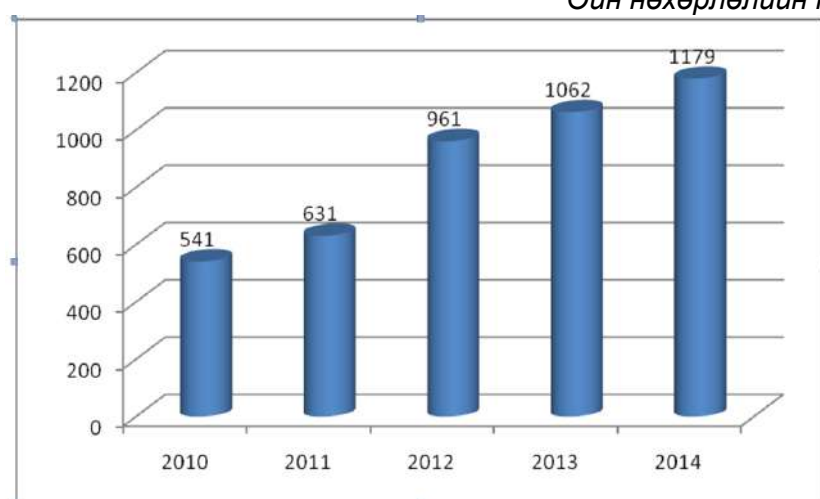
Үзүүлэлт	2011 он	2012 он	2013 он	2014 он
Нөхөрлөлийн тоо	541	631	1062	1179
Гэрээгээр эзэмшиж буй ойн сан /га/	1342644	1854725	2310663	3074744

Өнөөгийн байдлаар улсын хэмжээнд үйл ажиллагаа явуулж байгаа 1179 нөхөрлөл ажиллаж байгаа нь 2010 онтой харьцуулахад 45,8%-иар нэмэгдэж гэрээгээр эзэмшиж байгаа ойн сангийн талбайн хэмжээ 43%-иар өссөн нь нутгийн иргэдийн нөхөрлөл байгуулж ойн санг гэрээгээр эзэмших хүсэл сонирхол ихэссэнтэй холбоотой /

- Зураг 79/.

Зураг 79

Ойн нөхөрлөлийн тоон үзүүлэлт

- Нийт 1179 нөхөрлөлөөс 566 нөхөрлөл ой зохион байгуулалт хийсэн, 566 нөхөрлөл ойн менежментийн төлөвлөгөөгөө батлуулсан, 485 нөхөрлөл нь гэрчилгээтэй байна.

Ойн мэргэжлийн байгууллага: 2012 оны 5 дугаар сарын байдлаар 626 байгууллага ойн мэргэжлийн байгууллагын эрх авсан байсан бол мэргэжлийн байгууллагын техник тоног төхөөрөмж, боловсон хүчний түвшин тогтоох үзлэг явагдаж 2013 онд мэргэжлийн байгууллагын тоо 490 болж буурсан бол 2014 онд 684 болж өссөн дүн гарч байна /

Хүснэгт 42/.

Ойн талаар 2012-2014 онд авч хэрэгжүүлсэн бодлогын томоохон арга хэмжээ:

1. Төрөөс ойн талаар баримтлах бодлогын баримт бичгийг боловсруулж УИХ-д өргөн барилаа.
2. Ойн тухай шинэ хуулийг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай 18 журмыг батлуулан, эрх зүйн таатай орчин бүрдэв.
3. Сум дундын 36 ойн ангийг орон нутагт байгуулж, ойн салбарын мэргэжлийн удирдлагын таатай орчин бүрдүүллээ.

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

Ойн мэргэжлийн байгууллагын эрх авсан аж ахуйн нэгж байгууллагын тоо, чиглэл

д/д	Үйл ажиллагааны чиглэл	2012он	2013 он	2014 он
1	Ойн сангийн тооллого бүртгэл, Ой зохион байгуулалт	19	15	20
2	Ойн хөнөөлт шавьж өвчнөөс хамгаалах, тэдгээртэй тэмцэх	22	18	22
3	Ойд үйлдвэрлэлийн ашиглалт явуулах	20	18	33
4	Ойд арчилгаа, цэвэрлэгээ хийх	291	227	306
5	Ойн дагалт баялаг ашиглах	7	3	11
6	Ойг нөхөн сэргээх, ойжуулах, мод үржүүлэх	266	209	292
	ДҮН	626	490	684

- Ойжуулалтын ажлыг зөвхөн төсвийн хөрөнгөөр хийж ирсэн өнөөгийн бодлогод өөрчлөлт оруулж, хувь, хүн, албан байгууллагын өөрийнх нь хөрөнгө зардлаар хийсэн таримал ойг төр худалдан авах, мөн өөрсдөд нь өмчлүүлэх журмыг 2 сайдын шийдвэрээр батлуулав.
- Ойжуулалт, ойн аж ахуйн арга хэмжээний ажлын зардлын 1 га талбайн нормативыг 2-3,5 дахин нэмэгдүүллээ.
- Ойн Үндэсний чуулганыг зохион байгуулж, Төрөөс ойн талаар баримтлах бодлогын төслийг улс орон даяар танилцуулан хэлэлцүүлэв.
- Хөдөлмөрийн яамны зардлаар 2014-2016 онуудад 1000 ойн мэргэжлийн ажилтан бэлтгэх шийдвэр гаргуулав.
- Зүүнхараа, Мөрөнгийн МСҮТ-д Ойн мэргэжилтэй ажилтан бэлтгэх сургалтын лабораторийн тоног төхөөрөмжөөр хангаж, 4 багшийг өндөр хөгжилтэй оронд сургалтад хамруулав.
- Ойн цэвэрлэгээ хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд эрх зүйн орчин, арга зүйг сайжруулах зорилгоор 2014 оны 5 дугаар сарын 29-ны өдрийн /MNS:6447:2014/ Ойн цэвэрлэгээний болон үндсэн ашиглалтын огтлолт, арчилгаа, цэвэрлэгээ"-нд тавих ерөнхий шаардлага, "Ойн дагалт нөөцийг түүх, хадгалах тээвэрлэх"-д техникийн шаардлага 8, нийтдээ 9 стандартыг боловсруулан батлуулав.

Цаашид хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Монгол орны ойн экологийн тэнцвэрийг хадгалах, нөөцийн хомсдолыг хязгаарлан зогсоох, байгаль экологийн онцгой ач холбогдолтой болон доройтсон газар нутгийг ойжуулах, ойн санг арвижуулах ойн нөөцийг иж бүрэн ашиглахад чиглэсэн ойн тогтвортой менежментийг бий болгохын тулд 2030 он хүртэл "Төрөөс ойн талаар баримтлах бодлого"-ын баримт бичгийг УИХ-р батлуулан хэрэгжилтийг хангаж ажиллах;

Хууль бус мод бэлтгэлтэй тэмцэх ажилд уламжлалт захиргааны аргаас татгалзаж, мод модон материалын эрэлт нийлүүлэлтийн харьцааг тэнцвэржүүлэх, мод орлох бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг дэмжих, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэхэд олон нийтийн оролцоог нэмэгдүүлж, мэдээллийг урамшуулах чиглэлээр эрх зүйн орчныг сайжруулах зэрэг болно.

Мод тарих, ойжуулах ажилд иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, мод тарих мэдлэг, дадал, ухамсарыг сайжруулах зорилгоор энэ оны 4-р сарын 1-нээс эхлэн “Нэг сая мод ургуулах хөдөлгөөн” –ийг улс орон даяар өрнүүлж эхлээд байна.

Аймгийн БОАЖГ, сумын ЗДТГ-аас эрх нь олгогдож томилогдон ажилладаг байгаль хамгаалагчид нь зөвхөн түлээ, хэрэглээний модны эрхийн бичиг бичиж, холбогдох хууль тогтоомжид заасны дагуу түүндээ хяналт тавьж ажилладаггүй, түлээ, хэрэглээний мод бэлтгэх газрыг зааж өгч эхлэл, төгсгөлийн акт үйлддэггүй, бэлтгэсэн талбайг нь цэвэрлэдэггүй дутагдал байсаар байна.

Ойгоос эрхийн бичиг, зөвшөөрөлгүй мод бэлтгэх зөрчил ойгоос модыг явганаар чирэх, үүрэх ойгоос модыг ердийн хөсгөөр зөөх,өөрөө явагч тээврийн хэрэгсэл ашиглан хийх зөрчлүүд нь хамгийн түгээмэл гарч байна.

Аймаг орон нутагт шинээр мод, модон материалын зах, / “Мод, модон материалын төрөлжсөн захын үйлчилгээ. Ерөнхий шаардлага MNS 5162:2002/ стандартыг баримтлахгүй шинээр бий болгох сонирхол ихэссэн, түлээний зах /түлээ борлуулах цэг/ ажиллуулах журмыг аймаг, сумын ЗД-аар батлуулахгүй буюу зохих зөвшөөрөлгүй ажиллуулдаг, орон нутагт ажиллаж байгаа байгаль хамгаалагчдын мэдлэг, чадвар боловсрол хангалтгүй, хяналтыг тогтмол явуулахад ашиглах техник тоног төхөөрөмж хангалтгүй, ойгоос мод түлээ бэлтгэн ашигласны төлбөрийн орлогоос орон нутгийн төсөвт орох төсвийг тухайн жилд бэлтгэх модны хэмжээнээс хэт өндөр тогтоож байгаа нь орон нутагт ойн тухай хууль зөрчих үндсэн нөхцөлийг бий болгож байна.

Аймаг орон нутгийн төсөвт ойгоос хэрэглээний мод, түлээ бэлтгэн ашигласнаас орох төсвийн төлөвлөгөөг боловсруулан батлахдаа Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яамнаас баталсан тухайн жилд бэлтгэх модны хэмжээнд тохирсон орлогыг төлөвлөн аймаг орон нутагт өгч байх, аймаг, сумын ИТХ-аас тухайн жилд бэлтгүүлэхээр хуваарилсан модноос Засаг даргын нөөцөд гэсэн нэрээр үлдээн мэргэжлийн байгууллагын эрхгүй ААН-д олгодог байдлыг таслан зогсоох шаардлагатай.

2.8. Байгалийн ургамлын нөөц, ашиглалт

Дээд ургамал: Монгол орны ургамлын аймагт одоогоор 39 баг, 112 овог, 683 төрөлд хамрах 3127 зүйл ургамал бүртгэгдсэн байна. Эдгээрээс 153 унаган, 458 завсрын унаган ургамал байна.

Монгол Алтайн уулын хээрийн тойрог, Хангайн уулын тайгын тойрог, Монгол дагуурын ойт хээрийн тойрог, Хэнтийн уулын тайгын, Хөвсгөлийн уулын тайгын тойрог зэрэг уулархаг нутгаар 1078-1636 хүртэл ургамлын зүйлээр баялаг. Харин Алашаа говийн тойрог, Алтайн өвөр говийн тойрог, Их нууруудын хотгорын цөлөрхөг хээрийн тойрог, Олон нуурын хөндийн цөлөрхөг хээрийн тойрог зэрэг хуурай гандуу гандуу бүс нутгуудад хамгийн цөөн буюу 272-481 зүйл ургамал бүртгэгджээ.

Бүс нутгуудын ургамлын зүйлийн бүрдлээр ялгаатай байгаа нь нэг талаас амьдрах орчны онцлог боловч нөгөө талаас ургамлын аймгийн судалгаа ижил түвшинд хийгдээгүйтэй холбоотой.

Доод ургамал: Монгол оронд 1994-2014 оны хугацаанд 1574 зүйл замаг, 1030 зүйл хаг, 500 зүйл хөвд, 470-аад зүйлийн дээд мөөг, 113 овог 3035 зүйлийн Шивлээ, Шивэрстэн, Ойм хэлбэртэн, Нүцгэн үртэн, Далд үртэнийг бүртгэснээр, доод ургамлын ангилал зүйн судалгаанд томоохон ахиц гарсан байна.

Байгалийн ургамлын тухай хуулиар 133 зүйл “нэн ховор”, Засгийн газрын 1995 оны 153 дугаар тогтоолоор 355 зүйл “ховор” ургамлын жагсаалтад бүртгээд байна. Монголын ургамлын улаан дансны бүртгэлд нэн ховор 133 зүйл, ховор 15 зүйл ургамлыг олон улсын жишгийн дагуу үнэлгээ хийхэд амьдрах орчинд учруулж байгаа дарамт, хэт ашиглалтын улмаас ургамлын зүйлийн 11% нь устаж байгаа, 26% нь устаж болзошгүй, 37% нь эмзэг буюу байгальд устах эрсдэл өндөр, 15% нь ховордож болзошгүй байгааг тогтоосон.

Устах аюулд орсон нэн ховор, устаж болзошгүй ховор ургамлыг судалгаагаар тогтоож 195 зүйл ургамлыг “Монголын улаан ном”-д бүртгэсэн. Ургамлын тархац нутгийг газрын зурагт тэмдэглэж, генофондыг хуульчлан хамгаалах үндэслэлийг шинэчлэн боловсруулсан байна.

Монгол орны ховор, ашигт, уламжлалт болон анагаах ухааны эмнэлэгт өргөн хэрэглэдэг эм, хүнсний ургамлын тархац нөөцийг тогтоож ургах орчин зүйн онцлогийг судалж, тархцын хүрээ хэвийн болоод тэлж хумигдаж байгаа өнөөгийн байдал, нэгж талбайгаас авах ургац зэргийг тогтоосны үндсэнд Монгол орны ашигт 80 зүйл ургамлын тархац нөөцийн атлас хэвлүүлсэн байна

Байгалийн ургамлын ашиглалт: Засгийн газрын 2012-2016 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөөнд заасан “Эн тэргүүнд хамгаалах шаардлагатай нэн ховор, ховор ургамлыг тарималжуулах ургамлын эд, эс, эрхтэн, үрийн удмын санг хадгалах замаар нөөцийн хомсдолыг зогсоож, байгалийн ургамлыг үйлдвэрлэлийн зориулалтаар гадаадад гаргахыг хориглоно” гэсэн зорилтын дагуу 2012 оноос хойш байгалийн ургамлыг боловсруулж эцсийн бүтээгдэхүүн болгоогүй тохиолдолд үйлдвэрлэлийн зориулалтаар экспортлох хэмжээг эрс бууруулсан.

Байгалийн ургамлыг үйлдвэрлэлийн зориулалтаар 2008-2013 онд нийт 260 тн буюу 2008 онд 11.5, 2009 онд 75.4, 2010 онд 80.5, 2011 онд 91.4, 2012 онд 0.5, 2013 онд 0.6 тн байгалийн ургамлыг гадаадад экспортлох зөвшөөрлийг тус тус олгож, 2014 онд үйлдвэрлэлийн зориулалтаар байгалийн ургамал гадаадад гаргаагүй байна /Хүснэгт 43/.

Хүснэгт 43

Үйлдвэрлэлийн зориулалтаар экспортлосон ургамлын тоо хэмжээ /тн-оор/

Ургамлын нэрс		2008 он	2009 он	2010 он	2011 он	2012 он	2013 он	2014 он
1	Дэрэвгэр жиргэрүү	11,5	58,9	75	15	0	0	-
2	Хээрийн цагаан мөөг	0	3	0,5	1,5	0,5	0,6	-
3	Эгэл бавран	0	6	5	0	0	0	-
4	Хонин арц	0	1,5	0	0	0	0	-
5	Урал чихэр өвс	0	6	0	0	0	0	-
6	Хөх нэрс жимс	0	0	0	70	0	0	-
7	Хусны өмхөн туруудай	0	0	0	4,9	0	0	-
Нийт хэмжээ /тн/		11,5	75,4	80,5	91,4	0,5	0,6	0

Ашигт ургамал: Ашигт болон ховор, ховордсон 260 гаруй зүйл ургамлын тархац, байршил, 60 гаруй зүйл ургамлын нөөцийг тогтоов. Гоёл чимэглэл, хүнс, эмийн эх сурвалж зарим ашигт ургамлын тархац нөөц, биологи-эдийн засгийн үнэлгээг гаргах явцад 15 овог 26 төрөл 60 орчим зүйл ургамлын тархац, 20 зүйл ургамлын нөөцийн судалгаагаар говийн Ганга -*Thymus gobicus*, *Thermopsis lanceolata*, юлдэн Тарваганшийр-*Thermopsis lanceolata*, Байгалийн Гүүн хөх - *Scutellaria baicalensis*, намгийн Сургар- *Ledum palustre* зэрэг ургамал үйлдвэрлэлийн ашиглалтын нөөцгүй болохыг тогтоож эм, хүнсний нэн ашигт 30 зүйл ургамлын мэдээллийн санг баяжуулав. Чихэр өвсний амьдралын их эргэлт буюу нэгэн биеийн бодьгал 130 жил настай, босоо болон хэвтээ урт үндэслэг иштэй болохыг тогтоожээ.

Мансууруулах бодис бүхий ургамал: Манай оронд мансууруулах бодис бүхий таримал олс, хогийн олс, мансууруулагч намуу гэсэн 3 зүйлийн ургамлын тархалтыг тогтоов. Мансууруулах бодис агуулсан ургамлын зүйлүүдээс хогийн олсны хамгийн өргөн тархалттай буюу тариа ногооны хагалсан газар, атаржсан эдэлбэр газарт болон зам дагуу маш өргөн тархаж байгаагийн дээр бэлчээрт ганц зонхилгочтой бүлгэмдлүүд үүсгэж байгаа тохиолдлууд байна. Иймд тариалангийн талбайг ашиглахдаа агробологи, агротехникийн технологийг нарийн чанд баримтлан ажиллаж, хөл газрын болон мансууруулах, сэтгэцэд нөлөөт үйлдэлт бодистой ургамал ургасан тохиолдолд тэдгээрийг устгах, дахин ургах нөхцөлийг арилгах ажлыг эрчимтэй зохион байгуулах шаардлага тулгарч байна.

Байгалийн ургамлыг тарималжуулах явц: Байгалийн ургамлыг хувийн хэвшлээр тарималжуулах бодлогыг хэрэгжүүлж байгаагийн үр дүнд дэрэвгэр жиргэрүү, монгол хунчир, чихэр өвс, байгалийн гүүн хөх зэрэг ховор ургамлыг тарималжуулж байна / Хүснэгт 44/.

ШУА-ийн Ботаникийн цэцэрлэгт 69 овгийн 139 төрлийн 600 орчим зүйл мод, сөөг, өвслөг ургамлыг тарьж туршин, 480 гаруй зүйл, 50 сорт нь цаашид нутагшуулах, тарималжуулах боломжтойг тогтоов. Монгол улсын Улаан номд бүртгэгдсэн, байгалийн ургамлын хуулийн хавсралтад орсон ховор, нэн ховор 43 зүйл, гадаадын 21 сорт ургамлын амьд цуглуулгыг бүрдүүлж, байгалийн ургамлыг хамгаалах олон улсын конвенцийн тодорхой стратеги заалтуудыг хэрэгжүүлэн ажиллаж байна. Ботаникийн цэцэрлэгийн чимэглэлийн ургамлын интродукцийн судалгааны дүнд 9 овгийн 20 төрлийн 45 зүйлийн нийт 3901 ш амьд ургамлын цуглуулга бүрдүүлснээр байгалийн ба гадаадын тарималжуулж, нутагшуулсан ургамлын цуглуулгын бүртгэл, ангиллын нэгдсэн санг бий болгон гоёл чимэглэлийн мод, сөөг, өвслөг ургамлыг ногоон байгууламж, байгаль орчны доройтлыг нөхөн сэргээхэд ашиглах, ховор, ховордсон ургамлыг тарималжуулах судалгаа шинжилгээний ажлыг явуулж байна.

Үндэсний бахархалт цэцэг: Монгол Улсын Засгийн газрын 2014 оны 10

дугаар сарын 25-ний өдрийн 355 дугаар тогтоолоор “Бэрцэцэг”-ийг Монголын үндэсний бахархалт цэцгээр зарлав. Эрт цагаас манай үндэстэн ард түмэн хөх тэнгэрээ дээдэлж ирсэн хөх өнгөний билэгдэлтэй. Иймээс Монголчуудын билэгдэл болсон хөх өнгөтэй. Одоогоор үндэсний бахархалт цэцэгтэй 153 улс оронд Бэр цэцгийг үндэсний цэцгээр зарласан орон байхгүй юм.

Нэн ховор, ховор ургамал тарималжуулсан газар /га-аар/

Аймаг	Аж ахуйн нэгж, компани	Ургамлын төрөл зүйл	Зорилго	Тариалсан талбай, га -аар
Говь-Алтай аймгийн Гуулин тосгоны нутагт	“Экоплант” ХХК	Зээргэнэ, Монгол хунчир, Чихэр өвс	тарималжуулж ашиглах	100 га-д
Дорнод аймгийн Халхгол сумын нутагт	“Бериш” ХХК	дэрэвгэр жиргэрүү	тарималжуулж ашиглах	20 га-д
Сэлэнгэ аймгийн Сайхан суманд	“Батбуудай” ХХК	Дэрэвгэр жиргэрүү	тарималжуулж турших	2 га-д
Баянхонгор аймгийн Баацагаан, Бөмбөгөр суманд	“Бридж групп” ХХК, Японы Кокей компанитай хамтран	Чихэр өвс	тарималжуулж ашиглах	330 метр кв талбайд туршилт
Хэнтий аймгийн Дэлгэрхаан сумын нутаг Хэрлэн-Баян-Улаан	Доктор Х.Жамъяндорж, У.Лигаа нар	Нэн ховор, ховор болон ашигт 500 гаруй зүйл ургамал	үрээр тариалах туршилт	30 га-д
Хэнтий аймгийн Дэлгэрхаан сумын нутаг Хэрлэн-Баян-Улаан	“Хонгор Арал” ХХК	Зээргэнэ, Монгол хунчир, Чихэр өвс, Байгалийн гүүн хөх	тарималжуулж ашиглах	120 га-д
Төв аймгийн Баянцогт суманд	“Бүгд овоо” ХХК	Дэрэвгэр жиргэрүү	тарималжуулж ашиглах	120 га-д
Улаанбаатар хот Хан-Уул дүүрэг	“Монос фарм” ХХК	Нэн ховор, ховор болон ашигт 120 гаруй зүйл ургамал	тарималжуулж ашиглах	20 га-д

Хөдөө орон нутагт ажиллаж буй байцаагч нар нь тухай орон нутагт ургадаг эмийн болон хүнсний ургамлын байршлыг сайн мэдэхгүй болзошгүй зөрчлийн талаар ямар нэгэн судалгаа мэдээлэл байхгүйгээс байгалийн нэн ховор, ховор ургамал хууль бусаар түүж бэлтгэх, худалдан борлуулах зөрчил гарч байна. Хөвсгөл, Хангай, Хэнтийн уулын тойргоос байгалийн ургамлыг их хэмжээгээр түүж бэлтгэн, экологийн цэвэр бүтээгдэхүүн цай үйлдвэрлэн худалдаалж байгаагаас тухайн бүс нутгийн ургамлын тархац нөөц хомсдож байгаа тул үйлдвэрлэлд ашиглах ургамлыг тарималжуулах бодлого бий болгох, цаашлаад Чихэр өвс, Долоогоно, Зээргэнэ, Бамбайн өвс зэрэг ургамлуудыг БНХАУ-аас импортлон эмийн үйлдвэрлэлд ашиглаж байгаа нь тухайн ургамлын тархац-нөөц нь багассантай холбоотой. Нутгийн нэн, ховор ургамлын байршлыг тогтоож, орон нутгийн хамгаалалтад авч, зүй зохистой ашиглах талаар арга хэмжээ авах, ахуйн зориулалтаар түүж бэлтгэх ургамлын зөвшөөрөл олгож хяналт тавих хуулийн заалтыг орон нутагт хэрэгжүүлж хэвших шаардлагатай байна.

2.9. Амьтны аймгийн нөөц, ашиглалт

Эрс тэс уур амьсгалтай Монгол оронд өөр хоорондоо ялгаатай олон янзын экосистемд дасан зохицсон 138 зүйл хөхтөн амьтан, 476 зүйл шувуу, 16 зүйл мөлхөгч, 6 зүйл хоёр нутагтан, 74 зүйл загас, 13 мянга орчим зүйлийн шавьж бүртгэгдээд байна. Монгол орны амьтны аймгийн зүйлийн бүрдлийг 1998 оныхтой харьцуулж үзвэл цагаан амар загас манай орны гол мөрөнд сүүлийн 40 жил бүртгэгдээгүй учраас энэ зүйл загасыг загасны ангиас хассан байна. Харин 52 зүйл шувууг шинээр бүртгэж тэмдэглэсэн байна /Хүснэгт 45/.

Хүснэгт 45

Монгол орны амьтны аймгийн зүйлийн бүрэлдэхүүний өөрчлөлт

№	Ангилал зүйн нэршил	Тоо								Зөрүү
		1998 оны байдлаар				2014 оны байдлаар				
		Баг	Овог	Төрөл	Зүйл	Баг	Овог	Төрөл	Зүйл	
1	Шавьж	-	2	100	13000	-	2	100	13000	
2	Загас	-	11	36	75	-	11	36	74	- 1*
3	Хоёр нутагтан	2	4	-	6	2	4	-	6	
4	Мөлхөгчид	2	7	15	22	2 с.б	6	15	22	
5	Шувуу	17	56	193	434	17	60	203	486	+52**
6	Хөхтөн	8	22	73	138	8	22	73	138	

Тайлбар: *- Сүүлийн 40 жилийн судалгаагаар цагаан амар бүртгэгдээгүй учир зүйлийн жагсаалтаас хассан. Монгол орны загас Баасанжав, 2005

** - Шувуудын зүйлийн тоо нэмэгдсэн шалтгаан нь судалгааны ажлын үр дүнг гадаадын болоод дотоодын судлаач, эрдэмтдээс цуглуулан авч Ховор шувуу бүртгэл үндэсний зөвлөлөөр хэлэлцүүлэн "Орнис Монголика" олон улсын нэр хүнд бүхий эрдэм шинжилгээний бүтээлд хэвлэн нийтэлж байгаагаар холбоотой. Орнис Монголика шувуу судлалын мэргэжлийн сэтгүүл 2011, 2012, 2013, 2014.

Амьтны тухай хуулиар 28 зүйл амьтан "нэн ховор", Засгийн газрын 2012 оны 07 дугаар тогтоолоор 76 зүйл амьтан "ховор" амьтны жагсаалтад бүртгэгдээд байна. Амьтны амьдрах орчинд учруулж байгаа дарамт, ашиглалтын улмаас хөхтөн амьтдын зүйлийн 16% нь бүс нутгийн хэмжээнд устах аюултай, 2% нь устаж байгаа, 11% нь устаж болзошгүй, 3% нь эмзэг буюу байгальд устах эрсдэл өндөр, шувуудын зүйлийн 4% нь тоо толгой буурсан, нэн ховор, ховор ургамлын зүйлийн 11% нь устаж байгаа, 26% нь устаж болзошгүй, 37% нь эмзэг буюу байгальд устах эрсдэл өндөр, 15% нь ховордож болзошгүй байна.

Монгол Улсын Улаан номын гурав дахь хувилбарыг 2013 онд шинэчлэн боловсруулж хэвлүүлэн олон нийтэд түгээсэн. Тус гурав дахь хувилбарт хөхтөн 6, шувуу 18, мөлхөгч 1, дээд ургамал 95, мөөг 6, хаг 5, хөвд 11, замаг 13 зүйл тус тус шинээр нэмэгдэж нийт 110 зүйл амьтан, 192 зүйл ургамал бүртгэгдсэн /

Хүснэгт 46/.

Хүснэгт 46

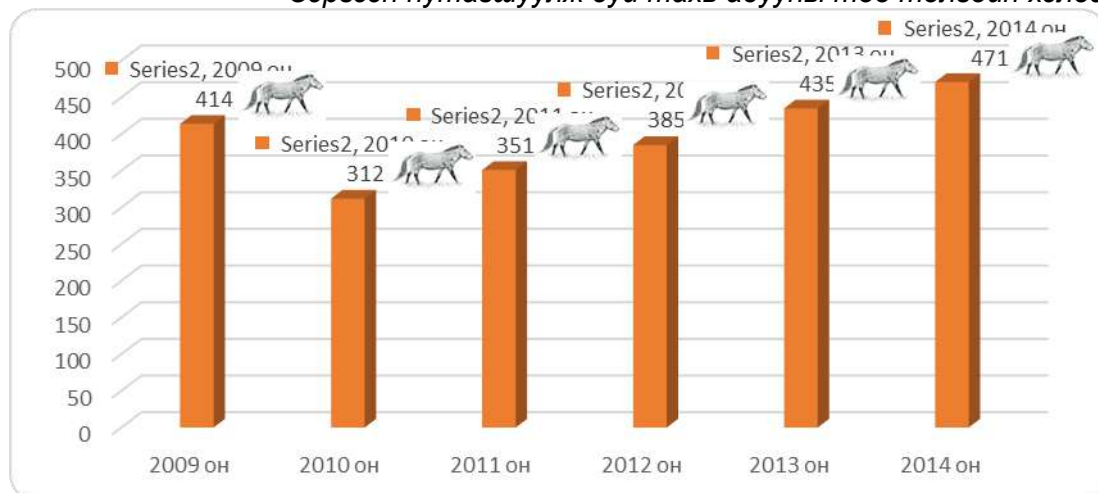
Улаан номд бүртгэгдсэн зүйлийн тоо

	Ангилал зүйн нэршил	1997 оны Улаан ном	2013 оны Улаан ном	Зөрүү
	Амьтны зүйлийн тоо	100	110	+10
	Ургамлын зүйлийн тоо	128	192	+64

Нэн ховор, ховор амьтдаас Тахь адуу, Төв азийн минжийг сэргээн нутагшуулах, Баданга хүдэр, Хавтгай тэмээ, Зэвэг, Хадран, тул загасыг үржүүлэх төслүүдийг хэрэгжүүлж байна. 2013-2014 онд нийт 8 тахь адууг Прага хотын амьтны хүрээлэнгээс тээвэрлэн авчирсан. Сэргээн нутагшуулж буй тахь адууны тоо толгой жилээс жилд өсөн нэмэгдэж байгаа боловч 2009-2010 оны өвөл Алтайн өвөр говьд их хэмжээний цас, цасан шуургатай олон өдөр үргэлжилснээр Хонин усны популяцийн 65% нь хорогдсон байна /Зураг 60/.

Зураг 80

Сэргээн нутагшуулж буй тахь адууны тоо толгойн хэлбэлзэл

Төв Азийн минжийг Ховд, Тэс голуудад сэргээн нутагшуулах ажлыг 1974 оноос эхлэн хэрэгжүүлсэн 2014 оны байдлаар Ховд голд 90-110 орчим, Тэс голд 60-80 орчим минж нутагшиж байна. 2012 онд Туул голд минж нутагшуулах зорилгоор ХБНГУ, ОХУ-аас 47 толгой минж авчран Заан тэрэлжид 16 толгой минжийг шууд тавьсан, 31 толгой минжийг үржүүлгийн төвд 3 жил тэжээж, 2014 онд анхны 3 бүл төл өгсөн.

Мазаалай баавгайг хамгаалах хөтөлбөрийг 2014 онд боловсруулан хэрэгжүүлж байна. Мазаалай баавгайн ангилал зүйн асуудлыг 2014 онд генетикийн дүн шинжилгээгээр тодорхойлж, бие даасан дэд зүйл болохыг тогтоов. Мазаалай баавгайн тоо толгойн тухай тэмдэглэсэн мэдээлэл болон сүүлийн жилүүдэд генетикийн судалгааны мэдээллээр мазаалай баавгайн тоо толгой тогтвортой байна /Хүснэгт 47/.

Хүснэгт 47

Мазаалай баавгайн тоо толгойн хэлбэлзэл

	1960-аад он	1970-аад он	1980-аад он	2001 он	2006 он	2010 он	2014 он
Мазаалай баавгай	15-20	20 гаруй	20-25	25-30	хамгийн багадаа 20	22-31	хамгийн багадаа 28

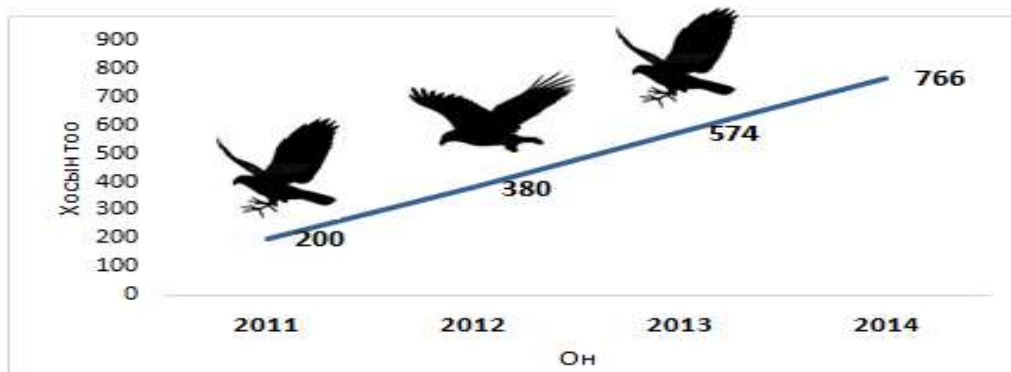
Идлэг шонхорын байгаль дахь үүрлэх боломжийг нэмэгдүүлэх зорилгоор 2010 онд төвийн болон зүүн бүсийн 20 сумын нутагт 5000 ширхэг хиймэл үүрийг төв, зүүн бүсэд байрлуулсан. Эдгээр бүс нутагт идэш тэжээл бологч мэрэгч амьтад болон жижиг шувууд элбэг боловч үүрлэх орчин хомс байдгаас цөөн тооны идлэг шонхор үүрлэх боломжтой байсан. Харин хиймэл үүр байрлуулж өгснөөр илүү олон идлэг шонхор үүрлэж ангаахайгаа бойжуулж нисгэх боломжтой болсон юм.

Жил бүр хиймэл үүрэнд үүрлэх идлэг шонхорын хосын тоо нэмэгдэж 2014 онд 766 хос үүрлэв /Зураг 80/.

Үүнээс үзэхэд хиймэл үүрнүүд Монголын идлэг шонхорын үржлийн популяцийн өсөлтөд чухал хувь нэмэр оруулж байгаа нь тодорхой юм. Жил бүр хиймэл үүрнээс ниссэн идлэг шонхорын ангаахайн тоо жилээс жилд нэмэгдэж байгаа бөгөөд 2014 онд 2323 ангаахай амжилттай бойжсон.

Зураг 81

Хиймэл үүрэн дэх идлэг шонхорын үүрлэлтийн тоо

Өндөр хүчдэлийн шугамын байгууламж нь хээрийн махчин шувуудын үүрлэхэд тохиромжтой биет мөн боловч бүтэц, загвар нь шувуудыг олноор үхэх шалтгаан болж байна. Тухайлбал, 2012 оны судалгаагаар өндөр хүчдэлийн байгууламжид жилд дунджаар 945 шувуу үхэж байгаагаас 160 нь идлэг шонхор байна. Сүхбаатар аймгийн Уулбаян, Мөнххаан сумын хооронд татсан 15 кВ-ийн цахилгаан түгээх 56 км шугамын дагуу 4-р сарын хугацаанд 314

шувуу өндөр хүчдэлд цохиулан хорогдсоноос 61% буюу 191 нь идлэг шонхор байв.

Нүүдлийн зүйлүүдийг хамгаалах олон улсын конвенцийн хавсралтад бүртгэгдсэн шувууны цөөнгүй зүйл өндөр хүчдэлийн байгууламжид хорогдож байна. Ногоон хөгжлийн бодлогыг дэд бүтцийн салбарт нэвтрүүлэх, олон улсын конвенциор хүлээсэн үүргээ биелүүлэх зорилгоор өндөр хүчдэлийн байгууламжийг шувуудад аюулгүй болгох үүрэг бүхий хамтарсан ажлын хэсэг байгуулан яаралтай арга хэмжээ авах шаардлага тулгараад байна.

Байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага 4-8 жил тутамд зарим амьтдын тоо толгойг үнэлэх судалгааны ажлыг нэгдсэн удирдлагаар ханган зохион байгуулж ирлээ. Ан амьтны тоо толгойг 1970-1980 онд хийгдсэн тооллогын дүн мэдээтэй харьцуулбал, 70-50% буурсан боловч 1990-2000 оны дүн мэдээтэй харьцуулбал, 20-40% өссөн хандлага ажиглагдаж байна. Сүүлийн 4 жилд улсын хэмжээнд амьтны нэгдсэн тооллого, үнэлгээ хийгээгүй. Зөвхөн шаардлагатай бүс нутагт зарим амьтны нөөцийг тогтоох ажлыг зохион байгуулсан байна /Хүснэгт 48/.

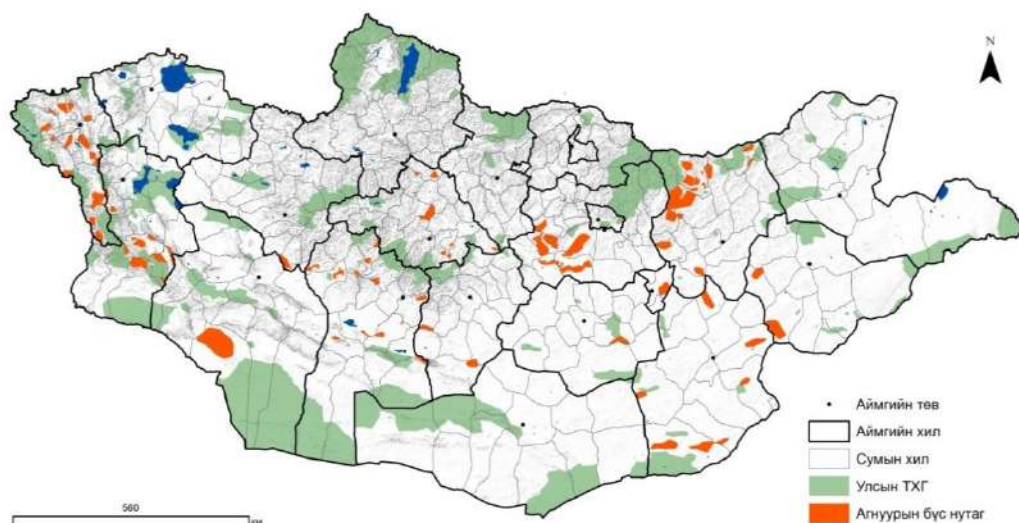
Хүснэгт 48
Зарим амьтдын тоо толгойн үнэлгээ

Ан амьтад	2009 он	2010 он	2012 он	2013 он
Молцог хандгай		16400		
Зэрлэг гахай		35000		
Бор гөрөөс		30000		
Баданга хүдэр		6600		
Халиун буга		18000-22000		
Цагаан зээр	3-6 сая			
Хар сүүлтий	12000			
Хулан адуу	14000			
Аргаль хонь	18000			
Янгир ямаа	25000			
Хавтгай тэмээ			800-1200	
Цаа буга			140-200	
Тэнгис-Шишгэдийн орчмын ойн булга				3400-3600

Агнуурын бүс нутаг: 2012 оноос өмнө хот суурин, тусгай хэрэгцээний газраас бусад буюу нийт газар нутгийн 70 гаруй хувь нь ан амьтан агнаж болдог агнуурын талбар байсан. 2012 онд шинэчлэн баталсан Амьтны тухай хуулийн дагуу ан амьтныг зөвхөн агнуурын бүс нутагт агнахаар зохицуулсан. Агнуурын бүс нутгийн амьтдыг иргэн, хувийн хэвшилд хариуцуулан хамгаалуулах замаар зохистой ашиглах бодлогыг хэрэгжүүлж байна.

2012-2014 онд нийт 15 аймаг ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөөг шинээр боловсруулан хэрэгжүүлж эхэллээ. Үүний үр дүнд 13 аймгийн 49 сумын 62 агнуурын бүс нутгийн хилийн заагийг агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагаар тогтоолгон аймаг, сумын ИТХ-ын холбогдох шийдвэрүүд гарсан байна /Зураг 82/. Өөрөөр хэлбэл Монгол оронд зөвхөн эдгээр агнуурын бүс нутагт л ахуйн болон тусгай зориулалтаар агнуур хийх нөхцөл бүрдлээ.

Зураг 82
Монгол орны агнуурын бүс нутгийн байршил

2012-2014 онд нийт 25 нөхөрлөл, орон нутгийн 7 төрийн бүс байгууллага, 11 аж ахуйн нэгж 62 агнуурын бүс нутгийн менежментийг гэрээгээр хариуцан ажиллаж байна.

Агнуурын бүс нутгийн ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөөний 2014 оны хэрэгжилтийн томоохон арга хэмжээг дурдвал:

1. Говь, хээрийн бүсийн 4 агнуурын бүс нутагт /Хутаг уул, Хатны булаг, Дошин-Их, Бага Алаг-Уулын хан, Өөш манхан/ан амьтанд зориулсан гадаргын уст цэгийг нэмэгдүүлэх зорилгоор цөөрөм-1, хөв-5, нэг булгийг шинээр байгуулсан. Хөв, цөөрмийн дэргэд автомат гэрэл зургийн аппарат байршуулж, үр дүнг гэрэл зургаар баталгаажуулсан байна.

2. Нийт 11 агнуурын бүс нутагт амьтны мониторингийн судалгаа, хяналт шалгалтын ажилд зориулж нөхөрлөлийн идэвхтэн байгаль хамгаалагчдад автомат камер, байршил тодорхойлогч /GPS/, дуран, компьютер, хээрийн хувцас, унтлагын хөнжил, газрын зураг тоног төхөөрөмж, сар бүрийн хяналтад зориулж бензины зардал, урамшуулал зэргийг олгож байна. Одоогоор 11 агнуурын бүс нутагт нөхөрлөлийн гишүүд байнгын болон зарим улиралд амьтны биологийн анхдагч мэдээллийг цуглуулж байна.

3. Хангай болон өндөр уулын бүсийн 14 агнуурын бүс нутагт нийт 6-8 тн орчим хужир мараа тавьсан байна. Цаг агаар хүндэрсэн тохиолдолд тухайн газрын өвсийг амьтанд зориулж тавихаар бэлтгэж нөөцөлсөн байна.

4. 2014 онд нийт 19 агнуурын бүс нутагт агнуур зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагаар нарийвчилсан агнуур зохион байгуулалтын судалгаа хийлгэж ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөөг шинээр боловсрууллаа.

5. Агнуурын 8 бүс нутагт Амьтны тухай хуулийн хэрэгжилт, агнуурын менежментийг сайжруулах чиглэлээр сургалт, сурталчилгааны ажил зохион байгуулсан байна.

Агнуурын бүс нутгийн менежмент хариуцагч аж ахуй нэгж, байгууллага, нөхөрлөл нь гэрээгээр хариуцаж буй агнуурын бүс нутаг дахь амьтны тоо толгойн өөрчлөлтийг жил бүр мэргэжлийн байгууллагаар тогтоолгож байна /Хүснэгт 49/.

Хүснэгт 49

Агнуурын бүс нутаг дахь амьтны тоо толгой /2013, 2014 оны байдлаар/

№	Амьтны нэр	Нийт нөөц	Агнуурын нөөц
1	Аргаль хонь	7276	80-120
2	Янгир ямаа	1635	61
3	Бор гөрөөс	1633	53
4	Халиун буга	978	72
5	Зэрлэг гахай	421	20

Аргал хонины тархацын 52.7% нь 37 агнуурын бүс нутагт, янгир ямааны нийт тархацын 7 % нь 17 агнуурын бүс нутагт, халиун бугын тархацын 3,7% нь 7 агнуурын бүс нутагт, зэрлэг гахайн тархацын 3,5% нь 7 агнуурын бүс нутагт, бор гөрөөсний тархцын 2,6 % нь 9 агнуурын бүс нутагт тус тус хамрагдаад байна.

Агнуурын амьтны зохистой ашиглалт: 2013, 2014 онуудад агнуурын бүс нутгийн менежментийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх зорилгоор Хүснэгт 50 д заасан тоо хэмжээний агнуурын амьтныг тусгай зориулалтаар агнуулсан.

Хүснэгт 50

Тусгай зориулалтын агнуурын амьтдын тоо хэмжээ

Ховор амьтад	2008 он	2009 он	2010 он	2011 он	2012 он	2013 он	2014 он
Угалз	60	60	50	50	50	15	28
Тэх	200	200	200	175	120	32	41
Идлэг шонхор	240	240	240	240	150	30	40

Монгол орны нийт аргаль хонины нөөцийн 42,9% буюу 7800 орчим толгой аргаль хонийг, янгир ямааны нөөцийн 17,9% буюу 6465 орчим янгир ямааг, халиун бугын нөөцийн 10% буюу 1650 орчим халиун бугыг төр-хувийн хэвшлийн түншлэлийн хэлбэрээр агнуурын бүс нутгийн менежментийн хүрээнд хамгаалж, зохистой ашиглах бодлогыг хэрэгжүүлж байна.

Нийт 62 агнуурын бүс нутагт дээрх төр-хувийн хэвшлийн түншлэлийн 4 хэлбэрээр ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөө, түүнийг хэрэгжүүлэх гурвалсан гэрээг орон нутагт байгуулсан боловч үүнээс 26 агнуурын бүс нутаг менежментийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлж эхлээгүй байна.

Ан агнуурын шинэчлэлийн бодлого буюу хамгаалагч нь ашиглагч байх зарчмыг хэрэгжүүлснээр тухайн агнуурын бүс нутгийн амьтныг хамгаалахад хувийн хэвшил хөрөнгө оруулалтын хэмжээ нэмэгдэж байна. Гадаадын анчдад зуучлагч 10 аж ахуйн нэгж, 6 агнуурын бүс нутагт 2013 онд 80 гаруй сая төгрөг, 2014 онд 150 гаруй сая төгрөгийн санхүүгийн дэмжлэг үзүүлсэн байна.

Агнуурын менежментийг орон нутагт шилжүүлсэн бодлогын шинэчлэлийн үр дүнд төр-хувийн хэвшлийн түншлэлийн харилцаанд тулгуурласан амьтны нөөцийг хамгаалах нөхцөл бүрдэж байна.

2012-2014 онд нийт 15 аймаг ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөөг шинээр боловсруулан хэрэгжүүлж эхэллээ /Хүснэгт 51/.

Аймгуудын ан агнуурын менежментийн төлөвлөгөө хийсэн байдал

	Аймгийн нэр	Менежментийн төлөвлөгөө боловсруулсан он	Ерөнхий агнуур зохион байгуулалт хийсэн мэргэжлийн байгууллага	Ерөнхий агнуур зохион байгуулалт хийсэн он
1	Архангай	2013 он	Уламжлалт ан ав ХХК	2013 он
2	Баян-Өлгий	2014 он	Анчдын нийгэмлэг ТББ	2014 он
3	Баянхонгор	2013 он	“Аргаль” агнуур судлалын төв ТББ	2013 он
4	Булган	2013 он	“Амьтан асралт” ХХК	2013 он
5	Дорноговь	2014 он	“Амьтан асралт” ХХК	2012 он
6	Дундговь	2014 он	“Амьтан асралт” ХХК	2013 он
7	Говьсүмбэр	2013 он	Анчдын нийгэмлэг ТББ	2013 он
8	Хэнтий	2013 он	“Си Ти Би” ХХК	2013 он
9	Ховд	2012 он	“Аргаль” агнуур судлалын төв	2013 он
10	Төв	Аймгийн бодлого	Хөхтний экологийн нийгэмлэг	2010 он
11	Өмнөговь	2012 он	“Си Ти Би” ХХК	2012 он
12	Өвөрхангай	2012 он	“Амьтан асралт” ХХК	2012 он
13	Завхан	2013 он	“Амьтан асралт” ХХК	2013 он
14	Сүхбаатар	Боловсруулалтын шатанд	Экологийн үйлчилгээ ХХК	2014 он
15	Сэлэнгэ	Боловсруулалтын шатанд	“Амьтан асралт” ХХК	2014 он
16	Дорнод	Байхгүй		Хийгээгүй
17	Хөвсгөл	Зарим суманд 2013 онд хийгдсэн		Хийгээгүй
18	Увс	2010 онд ан агнуурын бодлогын баримт бичиг боловсруулан баталсан		Хийгээгүй
19	Говь-Алтай	Байхгүй		Хийгээгүй
20	Дархан-Уул	Байхгүй		Хийгээгүй

Хууль бус агнуур: 2009-2013 онд нэн ховор, ховор амьтдаас 10 удаа 106 толгой монгол бөхөн, 3 удаагийн 6 толгой борцгор хотон, 19 толгой халиун буга, 6 толгой хүрэн баавгай, 6 толгой хар сүүлтийг хууль бусаар агнасныг хууль хяналтын байгууллага илрүүлсэн байна. Хууль бус агнуур үйлдсэн хэргийн 80% нь галт зэвсгээр үйлдэгдсэн зөрчил байна.

Энэ хугацаанд 50800 ширхэг тарвага, 702 ширхэг үнэг, 1000 ширхэг хярс, 190 ширхэг буга, согоо, 108 ширхэг монгол бөхөн, 36 ширхэг хүрэн баавгай, 240 ширхэг саарал чонын түүхий эдийг хууль бусаар худалдаалах үе шатанд илрүүлсэн байна.

Хувиргасан амьд организм: Хувиргасан амьд организмтай холбоотой харилцааг зохицуулах чиглэлээр сүүлийн 3 жилд 4 стандарт, 8 гарын авлага боловсруулан батлуулсан. Энэ нь иргэн, аж ахуйн нэгж байгууллагыг хувиргасан амьд организмын хууль бус экспорт, импорт хийхээс урьдчилан сэргийлэв (Хүснэгт 52).

Төв, Сэлэнгэ, Булган, Дархан-Уул аймагт 2014 онд тариалагдсан рапс, овъёос зэрэг 10 зүйл ургамалд хувиргасан амьд организм илрүүлэх, шинжилгээ хийн бүртгэлжүүлж 340,6 га талбайг хяналтад авсан. Нийслэлийн хэмжээнд ан амьтны гаралтай түүхий эдийг ашигладаг иргэн аж ахуйн нэгжүүдийн үйл ажиллагаанд хяналт шалгалтын явцаас үзэхэд тухайн зүйл амьтныг

зөвшөөрөлгүй агнаж, түүхий эдийг нь гарал үүслийн тодорхойлолтгүй худалдсан нийтлэг зөрчил байна.

Хүснэгт 52

Хувиргасан амьд организмыг гарган авах ашиглахтай холбоотой тусгай зөвшөөрлийн талаарх мэдээлэл

№	Хувиргасан амьд организмын нэр	Тусгай зөвшөөрөл авсан аж ахуйн нэгж, байгууллагын нэр	Олгосон огноо	Зориулалт
1	ARSOlux-Биосенсор	Германы Хельмольцийн Хүрээлэн буй орчны судалгааны төв UFZ	2013.05.15 Сунгагдсан 2016.12.31	Битүү системд судалгааны ажил хийх
2	ORE7" ген шилжүүлэн суулгасан шар буурцаг	ХААИС, Солонгосын Чонжугийн Биоматериал судлалын институттэй хамтарсан төсөл	2014.09.16	Битүү системд судалгааны ажил хийх
3	Хортон шавьж, ганд тэсвэртэй шинэс	ШУУ-ийн Монхимо ХХК	2012.04.15	Битүү системд судалгааны ажил хийх

Сумдын Засаг дарга нарт байгалийн нөөц баялгийн ашиглалт, хамгаалалтын талаар тодорхой судалгаа, мэдээлэл байхгүй, нөгөө талаас хуулийн мэдлэг дутмаг, мөн улсын байцаагчдын хяналт шалгалтын үйл ажиллагаанд үнэлэлт дүгнэлт өгч, ажиллах нөхцөл, боломжоор хангаж өгөөгүй, орон нутагт хуулийг сурталчлан таниулах арга хэмжээ хангалтгүй хөдөө орон нутагт ажиллаж буй байцаагч нар нь тухайн орон нутгийн ан амьтны байршил, шилжилт хөдөлгөөнийг сайн мэдэхгүйтэй холбоотой.

Сумын Засаг дарга өөрийн хариуцсан нутагтаа ан амьтны тоо толгой, сүргийн бүтэц, нөхөн үржил, нөөцийг зохистой ашиглах, хамгаалах, өсгөн үржүүлэх үндэслэлийг боловсруулах ажил агнуур зохион байгуулалтыг хийлгэх, амьтны эдэлбэр газрыг тухайн нутагт амьдарч байгаа иргэдэд нөхөрлөлийн хэлбэрээр хариуцуулан хамгаалуулах арга хэмжээ авах, зэрлэг ан амьтны гол байршил нутгийг тогтоох, хууль бус агнуурын тухай мэдээллийн урамшууллын тогтолцоог боловсронгуй болгосноор зөрчлийг бууруулж болно.

2.10. Байгалийн нөөц ашиглалтын төлбөрийн орлогын бүрдүүлэлт

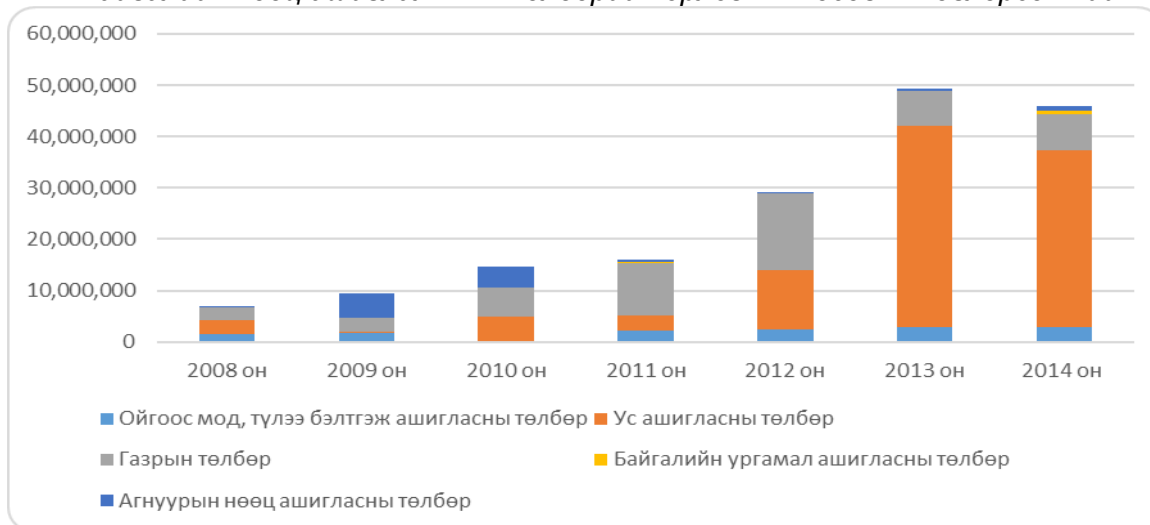
Төсвийн тухай хуульд заасны дагуу 2013 оноос эхлэн байгалийн нөөц ашигласны төлбөр аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн төсөвт 100% төвлөрч байна /Хүснэгт 53, Зураг 82/.

Хүснэгт 53

Байгалийн нөөц ашиглалтын төлбөрийн орлогын бүрдүүлэлт /мян төгрөгөөр/

Он	Ойгоос мод, түлээ бэлтгэж ашигласны төлбөр	Ус ашигласны төлбөр	Газрын төлбөр	Байгалийн ургамал ашигласны төлбөр	Агнуурын нөөц ашигласны төлбөр	Нийт төсөвт төвлөрсөн дүн
2008 он	1,507,464	2,811,510	2,352,658	35,773	114,726	6,822,131
2009 он	1,738,802	339,643	2,673,762	38,381	4,593,158	9,383,746
2010 он	219,738	4,716,838	5,653,201	41,489	4,059,351	14,690,617
2011 он	2,278,897	2,796,757	10,370,888	30,383	474,947	15,951,872
2012 он	2,469,251	11,545,958	14,847,599	50,099	239,908	29,152,815
2013 он	2,880,333	39,188,367	6,700,000	33,052	542,929	49,344,681
2014 он	2,942,500	34,354,300	6,500,000	553,400	920,900	45,271,100

Байгалийн нөөц ашиглалтын төлбөрийн орлогын төсөвт төвлөрсөн нийт дүн

2013 онд байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн орлого нийт 49.3 тэрбум төгрөг аймаг, нийслэл, сумдын дансанд төвлөрчээ. Үүнээс Байгалийн нөөцийн төлбөрийн тухай хууль, холбогдох журмаар хамгийн багадаа 20-25 тэрбум төгрөгийг байгаль хамгаалах, нөхөн сэргээх арга хэмжээнд зарцуулахаар төлөвлөсөн болно. 2014 оны урьдчилсан дүнгээр 45,871,100 тэрбум төгрөг аймаг, нийслэл, сумдын төсөвт төвлөрсөн байна.

Байгаль орчны багц хуулиар аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга нарт байгалийн нөөцийг хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх, тусгай хамгаалалттай газрын хамгааллын менежментийг сайжруулах чиглэлээр 60 гаруй төрлийн чиг үүргийг хүлээлгэсэн байна. Багц хуулиар аймаг, сумын Засаг дарга нарт оногдуулсан чиг үүргийг ерөнхийлөн авч үзвэл, дараах 6 төрлийн менежментийн төлөвлөгөөг боловсруулж, үүнтэй холбоотой арга хэмжээг орон нутагт хэрэгжүүлэхийг хуульчилсан. Үүнд:

1. Сав газрын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө;
2. Аймаг, сум, нөхөрлөлийн ойн менежментийн төлөвлөгөө;
3. Аймгийн болон агнуурын бүс нутгийн агнуурын менежментийн төлөвлөгөө;
4. Хог хаягдлын менежментийн төлөвлөгөө;
5. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн орчны бүс, Байгалийн нөөц газар; Дурсгалт газрын байгаль хамгааллын менежментийн төлөвлөгөө;
6. Бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөө зэрэг болно

Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга нар хуулиар оногдуулсан эдгээр үүргийг орон нутагтаа хэрэгжүүлэхэд шаардагдах зардлыг Байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн тухай хуулийн дагуу байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн орлогын хэсгээс бүрдүүлэх боломж бүрддэг. Байгалийн нөөцийг ашиглаж байгаа тохиолдолд тухайн нөөцийг хамгаалах, байгалийн жамаар нөхөн сэргэх боломжоор байнга хангахгүй бол орон нутгийн төсвийн тодорхой хэсгийг бүрдүүлдэг эх үүсвэр цаашид багасах болно. Гэтэл орон нутагт байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн орлогыг тухайн нөөцийг нэмэгдүүлэх арга хэмжээнд туйлын хангалтгүй зарцуулж байна. Иймд тус хуулийн хэрэгжилтийг хангуулахдаа шилэн дансны тухай хуулийн хэрэгжилтийг хангахад хяналт тавьж ажиллах шаардлагатай байна.

3. Хүрээлэн буй орчны бохирдол, нөлөөлөгч хүчин зүйлс

3.1. Агаарын чанар

Монгол улсын агаарын чанарын хяналт шинжилгээний улсын сүлжээнд томоохон хот суурин газрын агаарын чанарыг тасралтгүй хянан шинжлэх байгаль орчны шинжилгээний лаборатори /БОШЛ/-ийн агаарын чанарын хяналтын харуул /АЧХХ/ 37 цэгт ажиллан агаарын чанарын төлөв байдлын тухай мэдээллээр хангаж байна /Зураг 83/.

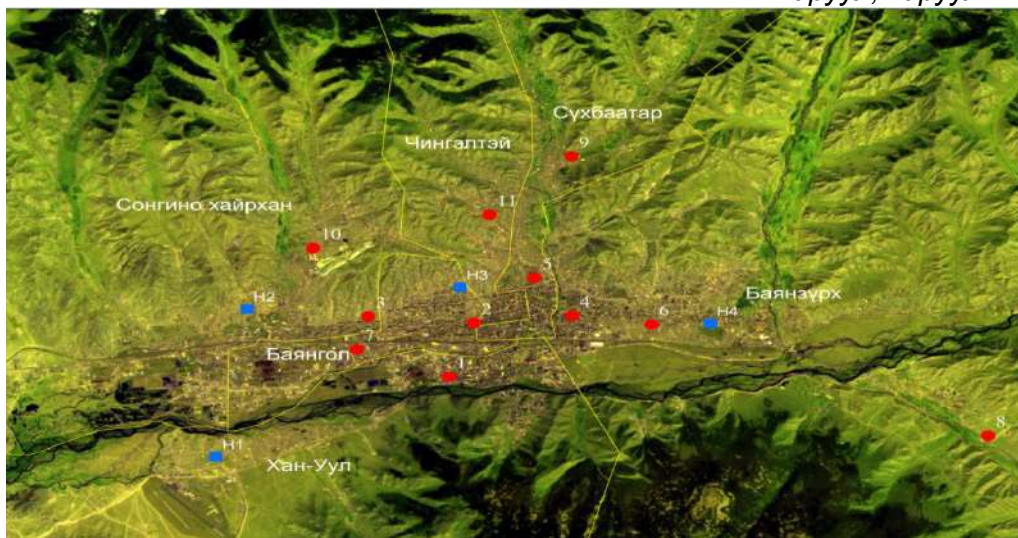
Зураг 84
Агаарын чанарыг хянах улсын сүлжээ

Үүнээс Улаанбаатар хотод агаарын чанарыг хянах 14 харуул ажилладаг ба үүнээс Цаг уур, орчны шинжилгээний газрын харьяа 10 харуул, Нийслэлийн агаарын чанарын албаны харьяа 4 харуул ажиллаж байна. Эдгээр 14 харуулаас автомат ажиллагаатай 10 харуул, гар ажиллагаатай 4 харуул ажиллаж байгаа ба автомат харуулуудад агаар дахь түгээмэл тархалттай 6 төрлийн бохирдуулах бодис (хүхэрлэг хий, азотын ислүүд, нүүрстөрөгчийн дутуу исэл, озон, том болон нарийн ширхэглэгт тоосонцор)-ыг агшин тутамд тасралтгүй, гар ажиллагаатай харуулуудад зөвхөн 2 төрлийн бодис (хүхэрлэг хий, азотын давхар исэл)-ыг 24 цагийн дундаж агууламжаар тус тус тодорхойлж байна.

Эдгээр харуулыг нийслэлийн хүн амын тоо, агаарын бохирдлын эх үүсвэрийн байршил, газар нутгийн онцлог зэргээс хамааруулан байрлуулсан ба гэр хороолол орчим 7, орон сууцын хороолол орчим 2, үйлдвэрлэлийн бүс орчим 2, автозамын дагуу 2, алслагдмал бүс орчим 1 харуул байршуулан хяналт шинжилгээг хийж байна /Зураг 84/.

Улаанбаатар хотын агаарын чанарыг хянах суурин 14 харуулын байршил (Улаан цэгээр- ЦУОШГ-ын харьяа харуул, харуулын дугаар, цэнхэр цэгээр-НАЧА-ын харьяа харуул, харуулын дугаар)

Орон нутгийн агаарын чанарын төлөв байдал: Аймгуудын агаарын бохирдлын эх үүсвэрийн 2013 оны тоо бүртгэлийн нэгдсэн дүн мэдээгээр нийт 278547 айл өрх, 3696 усан халаалтын зуух, 151 технологийн болон тусгай зориулалтын зуух, 79 1000 кВт-аас дээш хүчин чадалтай зуух бүртгэгдсэн ба нийт 3360067 тн нүүрс, 794648 тн мод, 3416 тн хөрзөн, 1300 л бензин, 260 л дизель, 62,3 тн хог хаягдал түлшиндээ хэрэглэсэн байна. Мөн бензин 159917, дизель 70740, хосолсон 1518, газ 1471, цахилгаан хөдөлгүүртэй 3 нийт 233649 авто тээврийн хэрэгсэл бүртгэгдсэн байна.

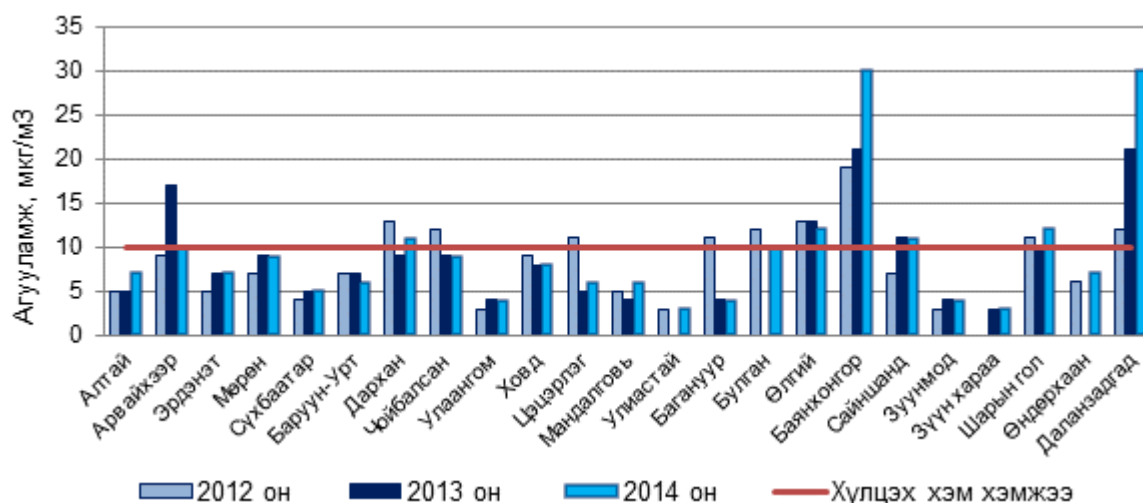
Орон нутагт агаарын чанарыг хянах 24 суурин харуул ажиллаж хүхэрлэг хий, азотын давхар исэл, тоосонцрын хяналт шинжилгээг хийж байгаа ба агаарын чанарын төлөв байдлыг 2012-2014 оноор дараах зургуудад харуулав.

2014 онд хийсэн хяналт шинжилгээний дүнгээр хүхэрлэг хийн жилийн дундаж агууламж $3-31 \text{ мкг/м}^3$ -ийн хязгаарт хэлбэлзэж, Агаарын чанарын стандарт дахь хүлцэх хэм хэмжээ (цаашид АЧС дахь ХХХ гэх)-ээс Баянхонгор, Даланзадгадад тус бүр 3 дахин, Дархан, Өлгий, Сайншанд, Шарын голд 1.1-1.2 дахин их байна.

2014 онд хүхэрлэг хийн жилийн дундаж агууламжийг 2013 онтой харьцуулахад, Арвайхээрт 7 мкг-аар буюу 3%-иар, Өлгийд 1 мкг-аар буюу 8%-иар тус тус бага, Дарханд 3 мкг-аар буюу 33%-иар, Баянхонгор, Даланзадгадад 9 мкг-аар буюу 43%-иар, Шарын-голд 2 мкг-аар буюу 20%-иар их байсан бол Сайншандад өмнөх жилийн түвшинд байна /Зураг 85/.

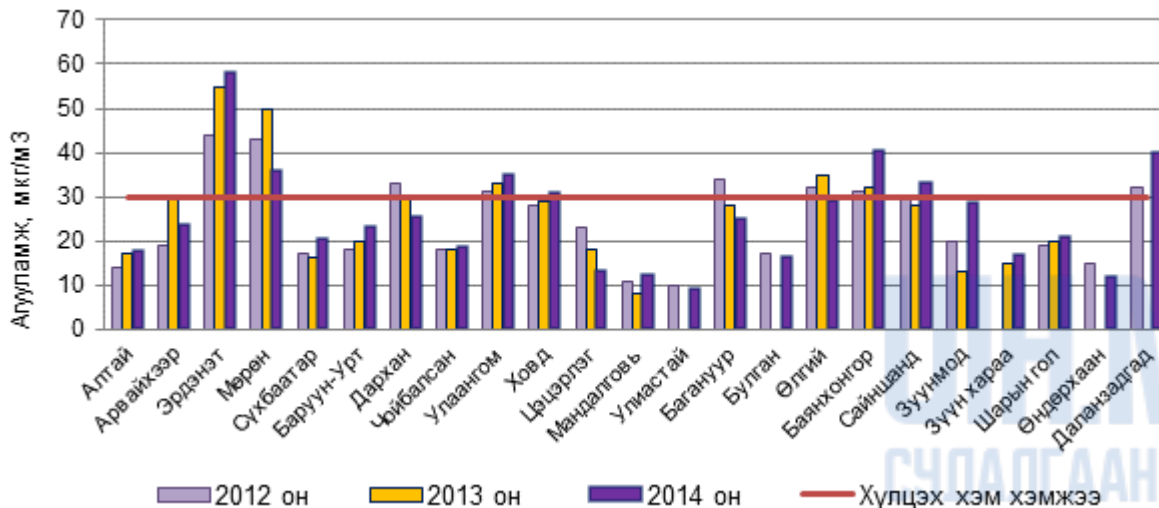
2014 оны дүнгээр агаар дахь азотын давхар ислийн жилийн дундаж агууламж $9-58 \text{ мкг/м}^3$ -ийн хооронд хэлбэлзэж, АЧС дахь ХХХ-тэй харьцуулахад Эрдэнэтэд 1.9 дахин, Мөрөн, Улаангом, Баянхонгор, Сайншанд, Даланзадгадад 1.1-1.4 дахин их байсан байна.

Зураг 86
Орон нутгийн харуулуудын агаар дахь хүхэрлэг хийн
жилийн дундаж агууламж, 2012-2014 он

2014 оны азотын давхар ислийн жилийн дундаж агууламжийг 2013 онтой харьцуулахад Эрдэнэт 3 мкг-аар буюу 5%-иар, Улаангом 2 мкг-аар буюу 6%-иар, Баянхонгор 9 мкг-аар буюу 28%-иар, Сайншанд 5 мкг-аар буюу 18%-иар тус тус их, Мөрөн 14 мкг-аар буюу 28%-иар, Өлгий 6 мкг-аар буюу 17%-иар бага байна /Зураг 86/.

Зураг 87
Орон нутгийн харуулуудын агаар дахь азотын хийн
жилийн дундаж агууламж, 2012-2014 он

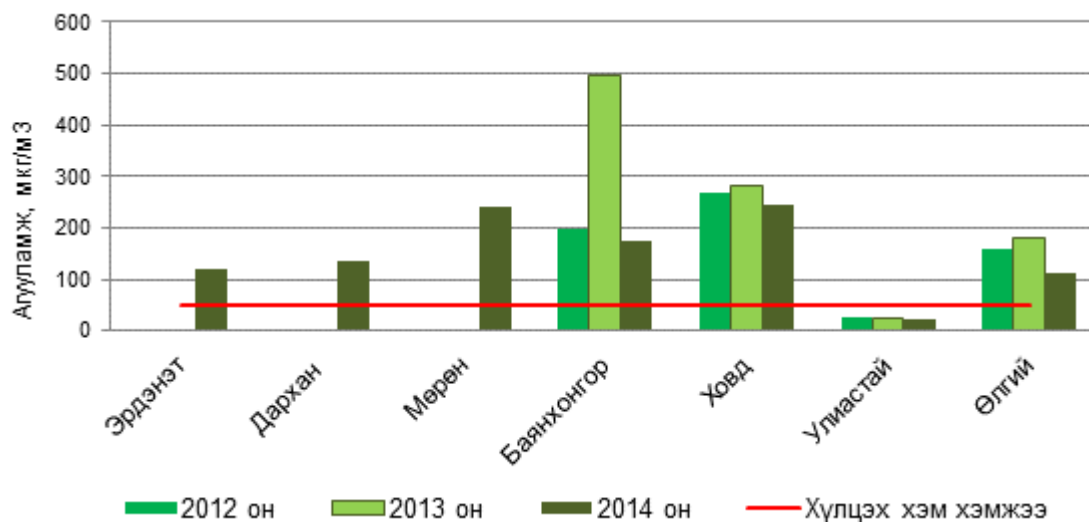
2013 онд том ширхэглэгт тоосонцор (PM10)-ын жилийн дундаж агууламж 23-498 мкг/м³-ийн хооронд хэлбэлзэж АЧС дахь ХХХ-тэй харьцуулахад Баянхонгорт 9.9, Ховдод 5.6, Өлгийд 3.6 дахин тус тус их байсан ба Улиастайд стандартын хэмжээнд байсан байна.

Харин 2014 онд том ширхэглэгт тоосонцрын жилийн дундаж агууламж 22-245 мкг/м³-ийн хооронд хэлбэлзэж, өмнөх онтой харьцуулахад Баянхонгор 323 мкг-аар буюу 65%-иар, Ховд 35 мкг-аар буюу 14%-иар, Өлгий 71 мкг-аар буюу 39%-иар тус тус бага байна.

2014 оны тоосонцрын жилийн дундаж агууламжийг АЧС дахь ХХХ-тэй харьцуулахад Эрдэнэтэд 2.4, Дархан 2.7, Мөрөнд 4.8, Баянхонгорт 3.5, Ховдод 4.9, Өлгийд 2.2, Арвайхээр 5.7 дахин тус тус их байна /Зураг 87/.

Зураг 88

Орон нутгийн зарим харуулуудын агаар дахь тоосонцрын жилийн дундаж агууламж, 2012-2014 он

Орон нутгийн агаарын чанарын хяналт шинжилгээний дүнгээр галлагаатай холбоотой үүсдэг агаар бохирдуулах бодис болох хүхэрлэг хийн жилийн дундаж агууламж 2013, 2014 онд Баянхонгор, Даланзадгадад эрс нэмэгдэж АЧС дахь ХХХ-ээс 3 дахин их агууламжид хүрсэн бол Чойбалсан, Цэцэрлэг, Булганд багасаж стандартын түвшинд хүрсэн байна. Мөн хүхэрлэг хийн жилийн дундаж агууламж 2014 онд Арвайхээрт стандартын хэмжээнд хүртэл багассан байна.

Агаар дахь азотын давхар ислийн агууламж сүүлийн 2 жилд Эрдэнэт, Улаангом, Баянхонгор, Сайншанд, Даланзадгадад тасралтгүй нэмэгдсэн байна. Харин 2014 онд Мөрөн, Өлгийд өмнөх оноос аажим буурах хандлага харагдаж байгаа хэдий ч Мөрөнд АЧС дахь ХХХ-ээс их хэвээр байна.

Тоосонцрын агууламжийг Баянхонгор, Ховд, Улаанбаатар, Өлгийд тасралтгүй хэмжсэн бөгөөд эдгээр аймгуудад 2013 онд жилийн дундаж агууламж өмнөх оноос нэмэгдсэн бол 2014 онд багасаж 2013 онтой харьцуулахад 1.1-2.8 дахин бага байна.

Сүүлийн 2 жилийн төлөв байдлаар Сайншандад 2013 оноос хүхэрлэг хий, 2014 оноос азотын давхар ислийн агууламж ихэсч АЧС дахь ХХХ-ээс давж бохирдол ажиглагдаж эхэлсэн байна.

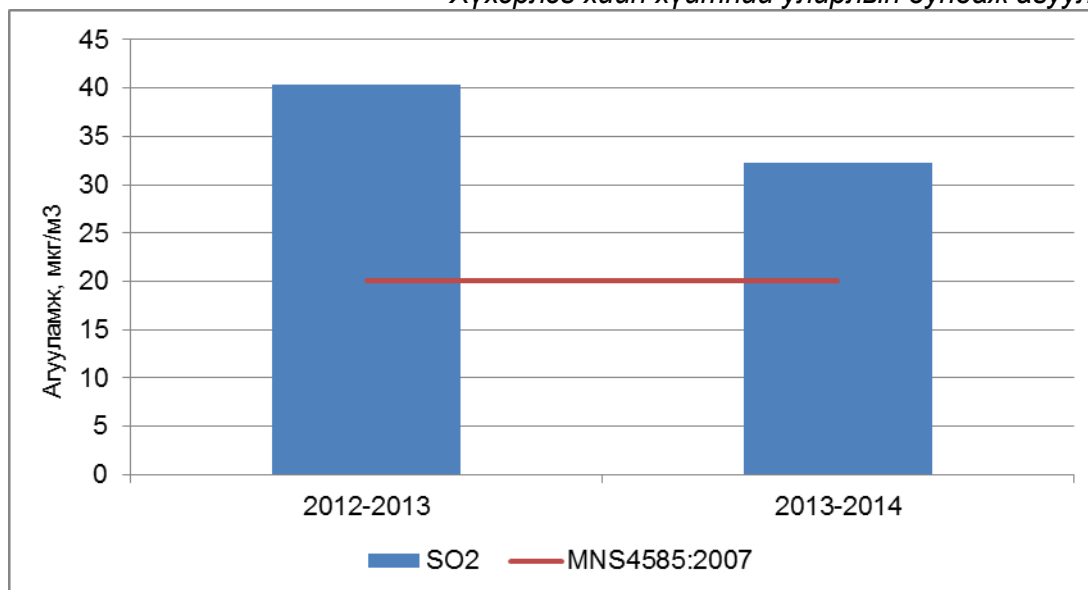
Улаанбаатар хотын агаарын чанар: Агаарын бохирдлын эх үүсвэрийн нэгдсэн тоо бүртгэлээр нийслэлд 2013 онд нийт 177,349 айл өрх, 100 кВт-аас бага хүчин чадалтай зуух 1115, 100 кВт-аас дээш хүчин чадалтай 204 зуух байсан ба 993373 тн нүүрс хэрэглэсэн байна. Мөн хөдөлгүүрийн хувьд 96003 бензин, 276350 дизель, 10839 хосолсон, 5227 газан хөдөлгүүртэй нийт 384,944 авто тээврийн хэрэгсэл бүртгэгдсэн байна.

2013-2014 оны агаар бохирдуулах бодисын хүйтний улирлын дундаж агууламжийг өмнөх оны мөн үетэй харьцуулсан байдлаар Зураг 66-69-д

харууллаа. (Хүйтний улирал гэдэгт тухайн жилийн 10-12 дугаар сар, дараа жилийн 1-4 дүгээр сарыг оруулсан).

Зураг 89

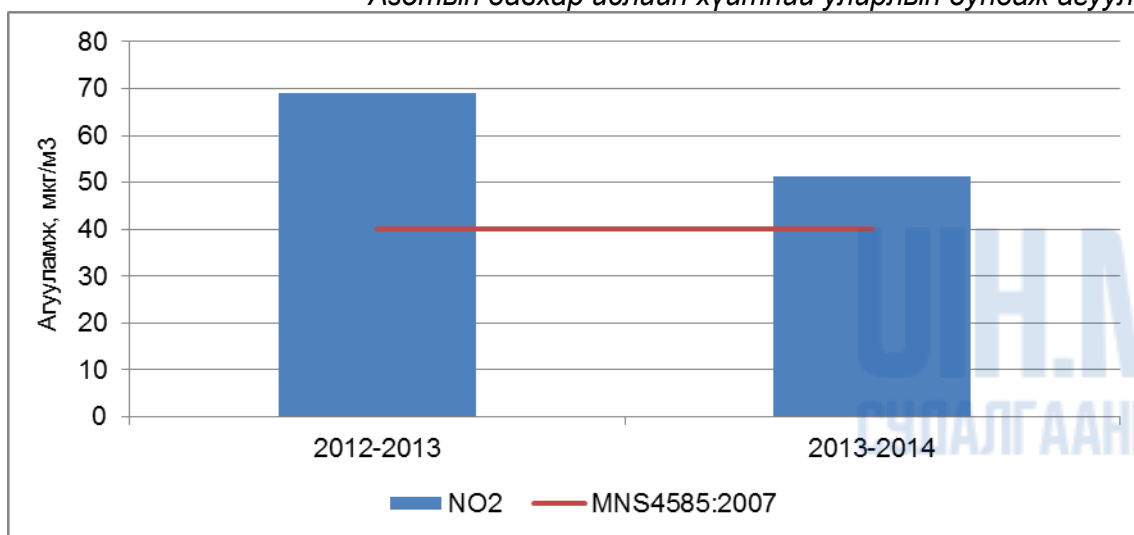
Хүхэрлэг хийн хүйтний улирлын дундаж агууламж

2013 оны 10-12 дугаар сар, 2014 оны 1-4 дүгээр сарын хүхэрлэг хийн дундаж агууламжийг 2012-2013 оны мөн үетэй харьцуулахад, 8 мкг-аар буюу 20%-иар бага байна. Харин хүйтний улирлын дундаж агууламжийг MNS4585:2007 АЧС дахь XXX-тэй харьцуулахад 2012-2013 онд 2,1 дахин, 2013-2014 онд 1,6 дахин их байна. /Зураг 88/

Зураг 90

Азотын давхар ислийн хүйтний улирлын дундаж агууламж

2013 оны 10-12 дугаар сар, 2014 оны 1-4 дүгээр сарын азотын давхар ислийн дундаж агууламжийг 2012-2013 оны мөн үетэй харьцуулахад 18 мкг-аар буюу 26% -иар бага байна. Харин хүйтний улирлын дундаж агууламжийг MNS4585:2007 АЧС дахь XXX-тэй харьцуулахад 2012-2013 онд 1,7 дахин, 2013-2014 онд 1,3 дахин их байна /

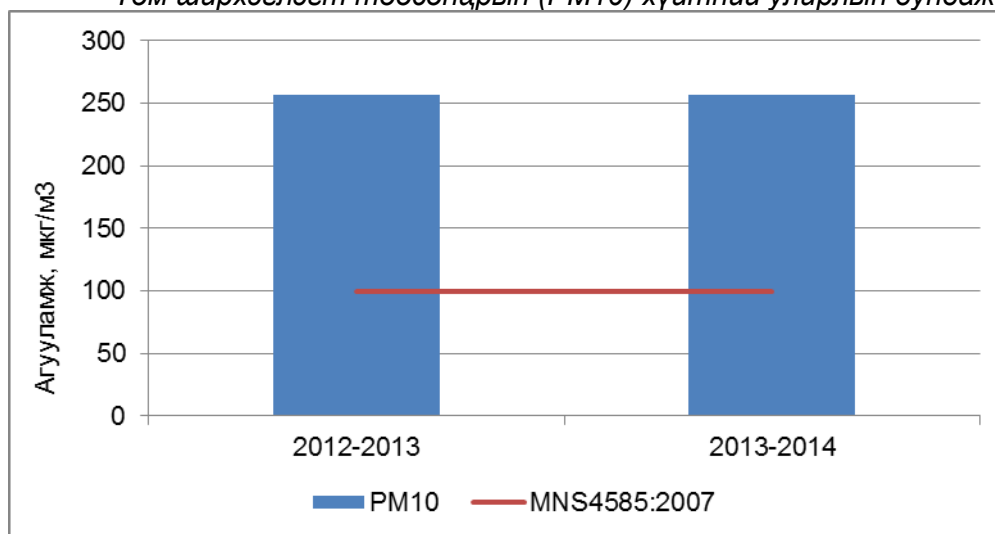
Зураг 91/.

2013 оны 10-12 дугаар сар, 2014 оны 1-4 дүгээр сарын том ширхэглэгт тоосонцрын (PM10) дундаж агууламжийг 2012-2013 оны мөн үетэй харьцуулахад

өөрчлөлтгүй,хүйтний улирлын дундаж агууламжийг MNS4585:2007 АЧС дахь XXX-тэй харьцуулахад, 2012-2014 онд 2,6 дахин их байна. /Зураг 90/.

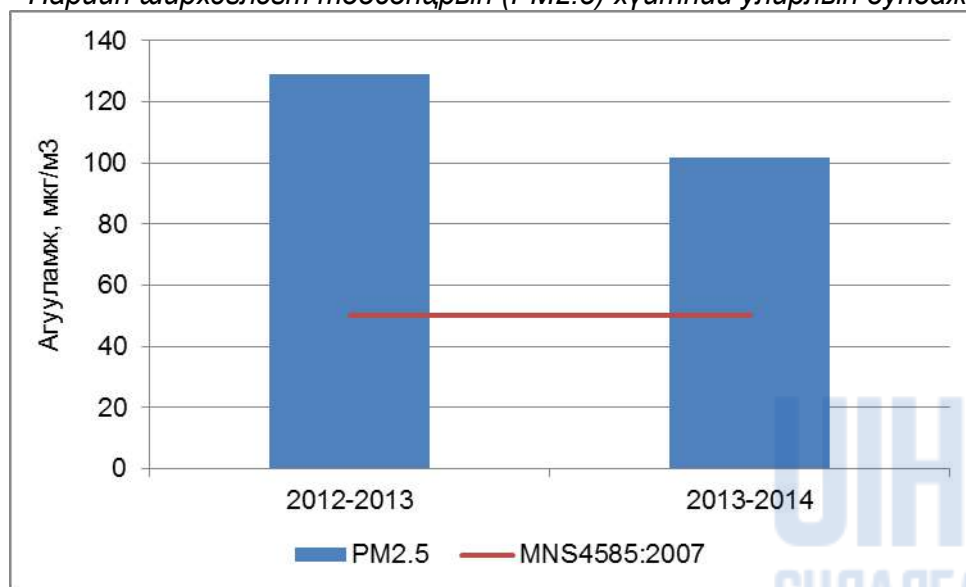
Зураг 91

Том ширхэглэгт тоосонцрын (PM10) хүйтний улирлын дундаж агууламж

Зураг 92

Нарийн ширхэглэгт тоосонцрын (PM2.5) хүйтний улирлын дундаж агууламж

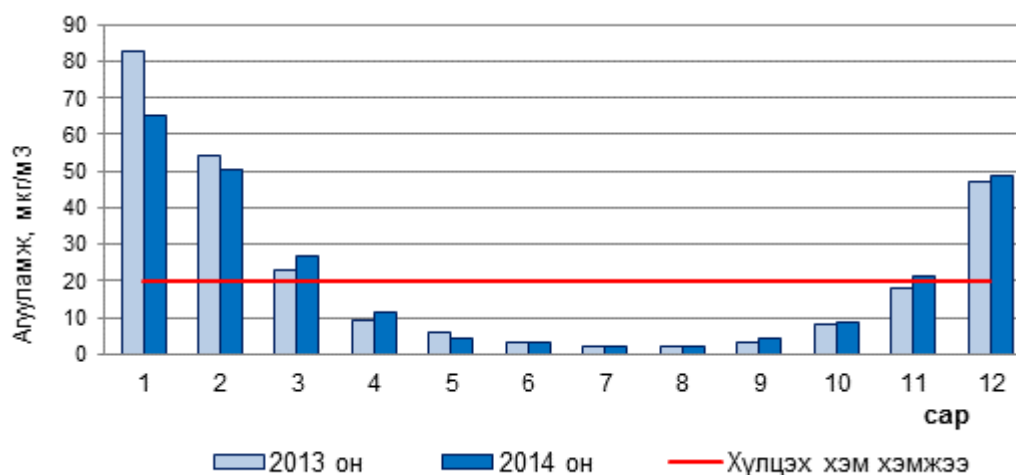
2013 оны 10-12 дугаар сар, 2014 оны 1-4 дүгээр сарын нарийн ширхэглэгт тоосонцрын (PM2.5) сарын дундаж агууламжийг 2012-2013 оны мөн үетэй харьцуулахад 27 мкг/м³ буюу 21%-иар бага байна. Харин MNS4585:2007 стандарт дахь Хүлцэх хэм хэмжээтэй харьцуулахад хүйтний улирлын сарын дундаж агууламж нь 2012-2013 онд 2,5 дахин, 2013-2014 онд 2 дахин их байна /Зураг 91/.

Харин 2014 оны хяналт шинжилгээний жилийн дундаж агууламжийг MNS4585:2007 АЧС дахь XXX-тэй харьцуулахад хүхэрлэг хийн агууламж 21 мкг/м³-д хүрч 2,1 дахин, том ширхэглэгт тоосонцрын агууламж 189 мкг/м³-д хүрч 3,8 дахин, нарийн ширхэглэгт тоосонцрын агууламж 64 мкг/м³-д хүрч 2.6 дахин, азотын давхар ислийн агууламж 38 мкг/м³-д хүрч, 1.3 дахин тус тус их байна.

2013 оны жилийн дундаж агууламжтай харьцуулахад, хүхэрлэг хийн жилийн дундаж агууламж 1 мкг-аар буюу 4%-иар, том ширхэглэгт тоосонцрын агууламж 6 мкг-аар буюу 3%-иар, нарийн ширхэглэгт тоосонцор 20 мкг-аар буюу 24%-иар, азотын давхар ислийн агууламж 18 мкг-аар буюу 32%-иар тус тус бага байна. Агаарын чанарын 2013-2014 оны сарын явцыг Зураг 77-80-д харууллаа.

Зураг 93

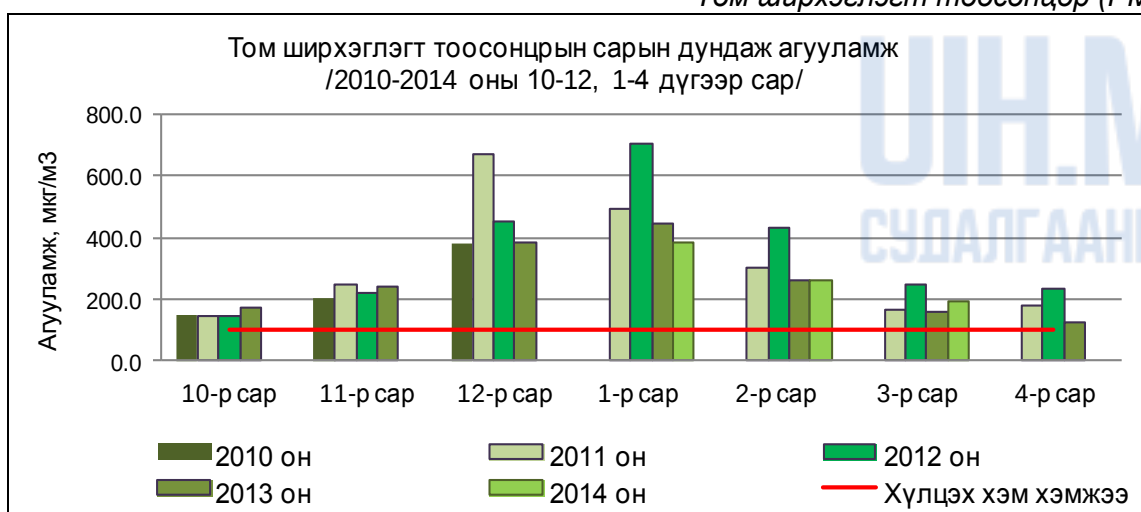
Улаанбаатар хотын агаар дахь хүхэрлэг хийн сарын дундаж агууламж, 2013-2014 он

2013-2014 оны 10-12, 1-3 дугаар сарын хүйтний улирлын агаар дахь том ширхэглэгт тоосонцор (PM10)-ын сарын дундаж агууламжийг өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 2013 оны 10 дугаар сард 22%, 11 дүгээр сард 9%-иар тус тус их байсан бол 12 дугаар сард 15%, 2014 оны 01 дүгээр сард 13%-иар бага байна. Харин 2014 оны 2 дугаар сард том ширхэглэгт тоосонцрын агууламж өмнөх оны мөн үеийн түвшинд байна. 2014 оны 3 дугаар сарын тоосонцрын агууламжийг мөн оны 1 дүгээр сартай харьцуулахад 2 дахин бага байгаа ч өмнөх оны мөн үеэс 24%-иар их байна /Зураг 89/.

Зураг 94

Том ширхэглэгт тоосонцор (PM10)

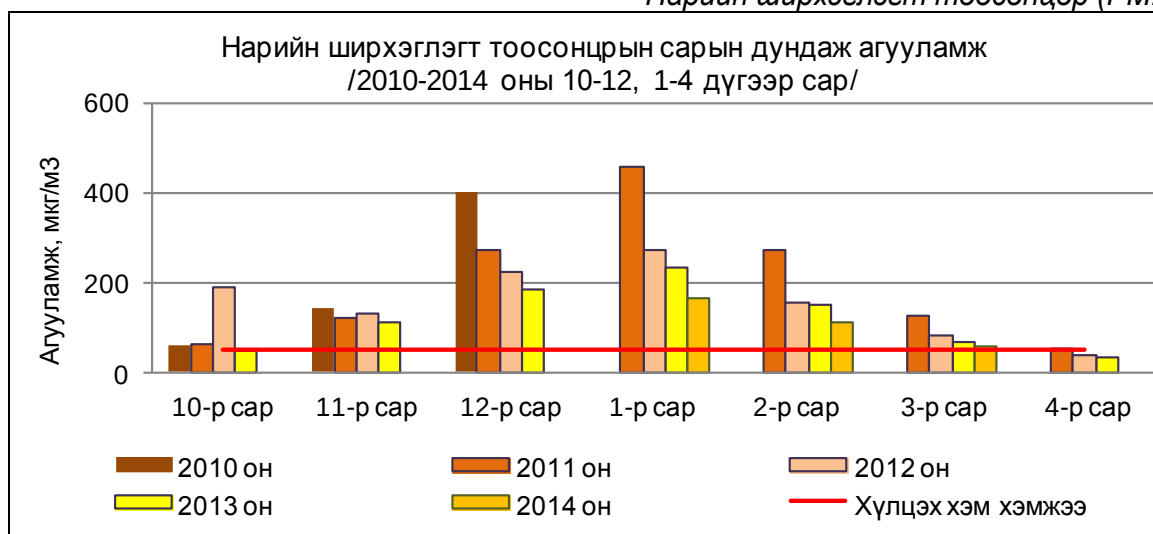

Агаарын чанарын хяналтын 2 цэгийн дүнгээр 2013-2014 оны 10-12, 1-3 дугаар сарын хүйтний улирлын агаар дахь нарийн ширхэглэгт тоосонцор (PM2.5)-ын сарын дундаж агууламжийг өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад, 2013

оны 10, 12 дугаар сард тус бүр 17%, 11 дүгээр сард 15%, 2014 оны 1 дүгээр сард 29%, 2 дугаар сард 27%, 3 дугаар сард 18%-иар бага байна. /Зураг 94/.

Зураг 95

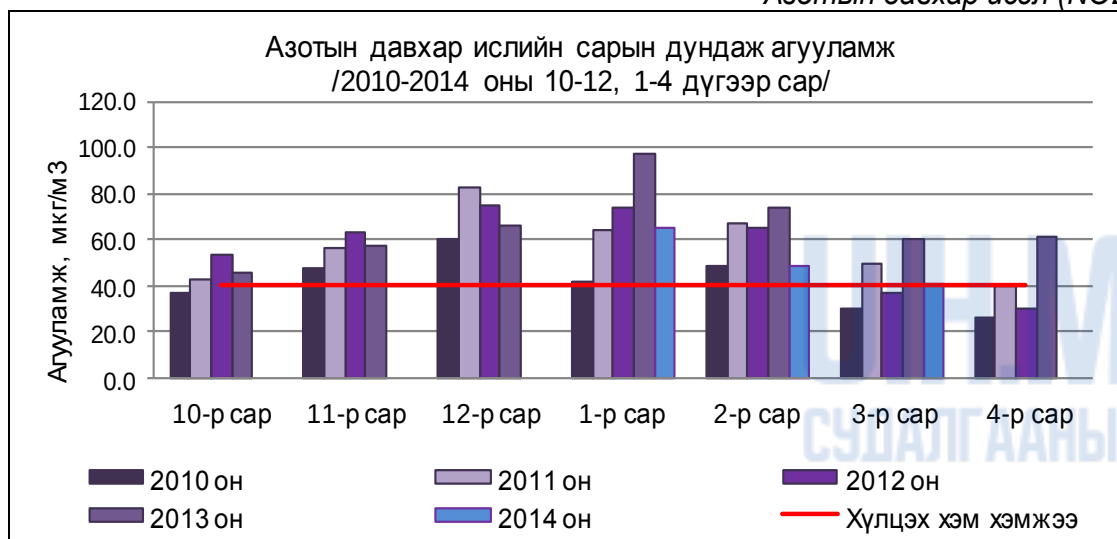
Нарийн ширхэглэгт тоосонцор (PM_{2.5})

Азотын давхар ислийн 2013-2014 оны хүйтний улирлын сарын дундаж агууламжийг өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 2013 оны 10 дугаар сард 13%, 11 дүгээр сард 9%, 12 дугаар сард 12%, 2014 оны 1 дүгээр сард 33 %, 2 дугаар сард 34%, 3 дугаар сард 32%-иар тус тус бага байсан байна /Зураг 95/.

Зураг 96

Азотын давхар исэл (NO₂)

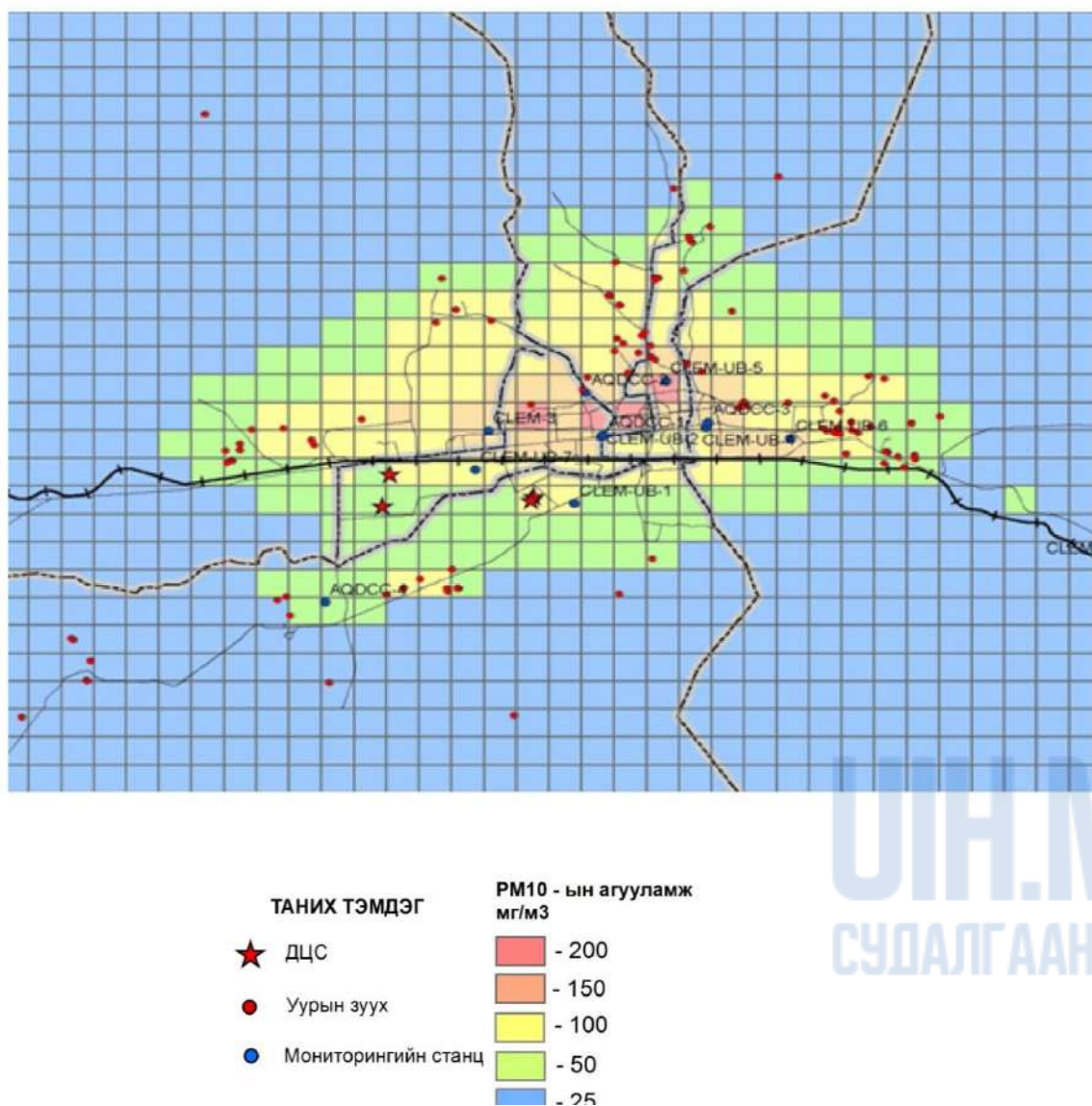

Улаанбаатар хотын агаар бохирдуулах бодисын ялгарлын тархалт: Японы олон улсын техник хамтын ажиллагааны байгууллага (ЖАЙКА)-ын “Улаанбаатар хотын агаарын бохирдлын хяналт чадавхыг бэхжүүлэх” II-р үе шатны төслийн мэргэжилтнүүдтэй хамтран Улаанбаатар хотын агаарын бохирдлын эх үүсвэрийн гол бохирдуулах бодисын ялгарлын хэмжээ, тархалтыг загварчлалын аргаар ойролцоогоор тооцоолон гаргасан болно /Зураг 96-98/.

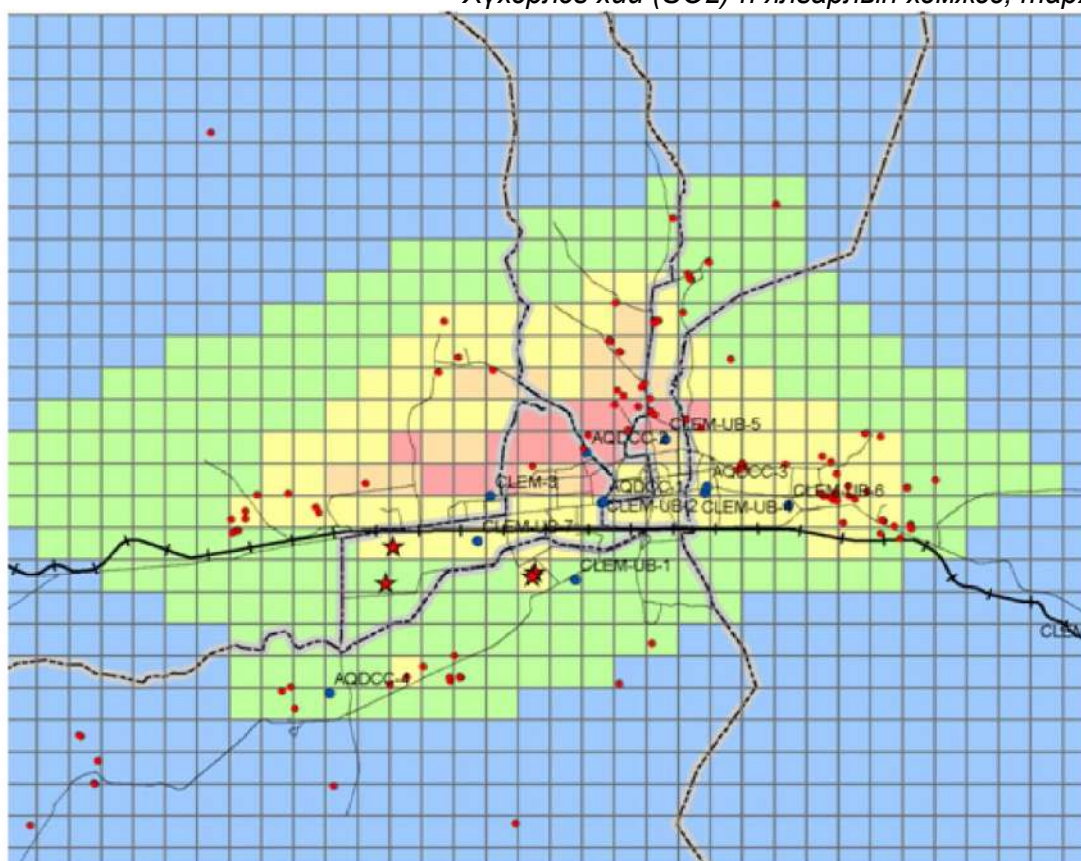
Эдгээр зургаас харахад Улаанбаатар хотын төв хэсэг болон гэр хороолол төвлөрсөн нутаг дэвсгэрийн ихэнх хэсэгт агаар бохирдуулах бодис (PM10, SO₂, NO₂)-ын агууламж агаарын чанарын стандарт дахь жилийн дундаж хүлцэх хэм хэмжээнээс давсан үзүүлэлттэй байна.

Тухайлбал дээрх зургуудын улаан өнгөтэй буюу бохирдол их хэсэгт АЧС дахь ХХХ-ээс том ширхэглэгт тоосонцрын жилийн дундаж агууламж ойролцоогоор 7 дахин их, хүхэрлэг хий, азотын давхар ислийн жилийн дундаж агууламж тус бүр ойролцоогоор 6 дахин их агууламжтай байсан байна.

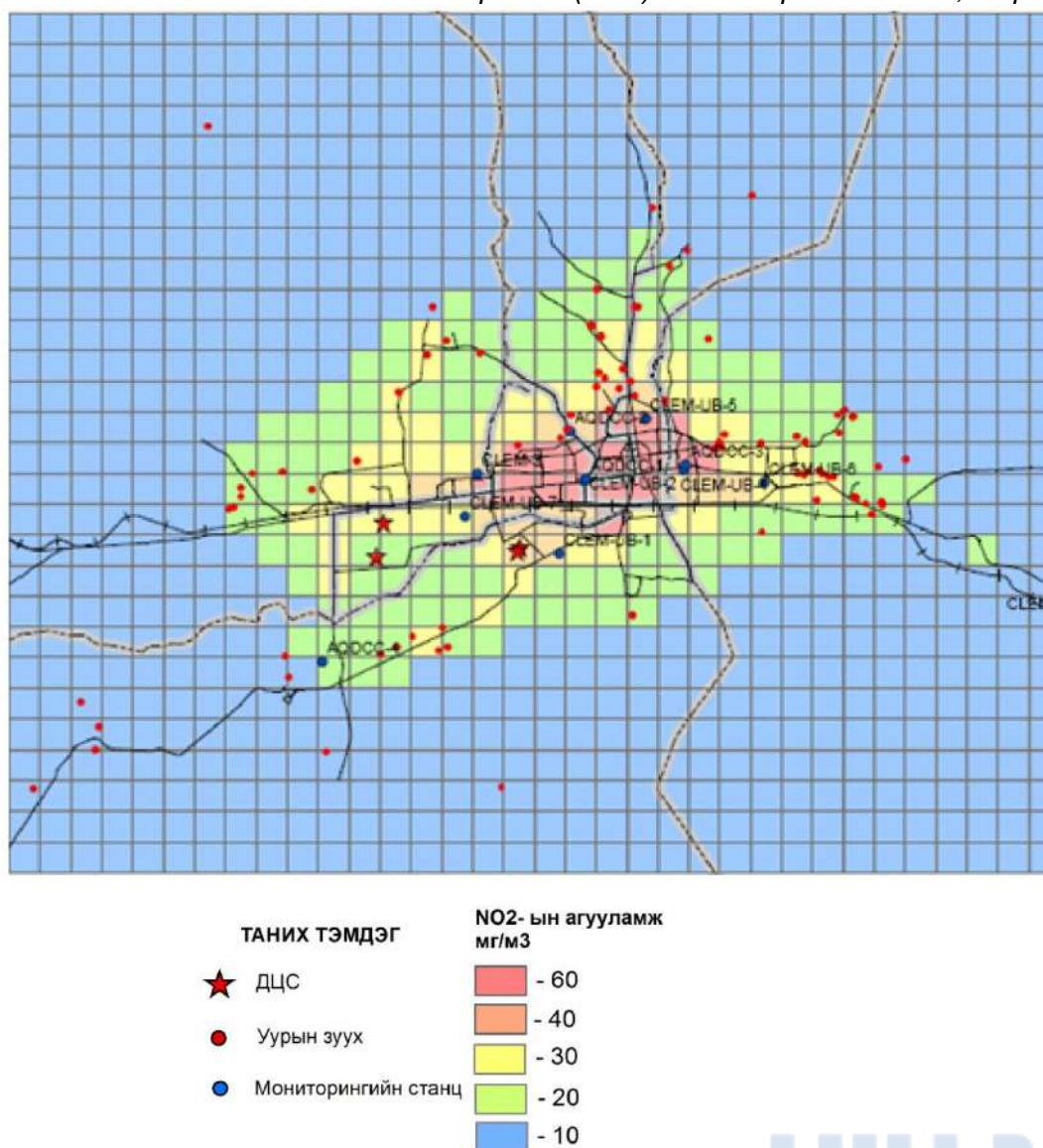
Зураг 97
Том ширхэглэгт тоосонцор (PM10)-ын ялгарлын хэмжээ, тархалт

Зураг 98
Хүхэрлэг хий (SO_2)-н ялгарлын хэмжээ, тархалт

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

Цацрагийн түвшин: Монгол улсын хэмжээнд цацрагийн түвшний хяналтыг 35 цэгт, Улаанбаатарт 2 цэгт өдөрт 2 удаа хийж байна. Цацрагийн түвшний хяналтын дүн мэдээнээс харахад, 2013 онд цацрагийн түвшин улсын хэмжээнд нэмэгдсэн тохиолдол гараагүй байна. /Зураг 99/

Зураг 100
Цацрагийн хяналтын улсын сүлжээ

Агаарын чанарын албадын бүтэц зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгож агаарын чанарын менежментийг сайжруулах, агаар бохирдуулагч эх үүсвэрийн судалгааг чиглэл бүрээр нарийвчлан гаргах, агаарын бохирдлыг бууруулахад иргэдийн оролцоог сайжруулж, санал санаачилгыг өрнүүлэх ажлыг зохион байгуулах, орон сууцны хангамжийг нэмэгдүүлэх, үүний тулд дэд бүтэц, шугам сүлжээг барих, хот руу ирж байгаа шилжилт хөдөлгөөнийг сааруулахтай холбогдсон арга хэмжээнүүдийг дэс дараатайгаар авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

3.2. Хөрсний чанарын төлөв байдал

Улаанбаатар хотын хөрсний чанар:

Хөрсний чанарыг чийг, ялзмаг, сульфат $/SO_4/$, фосфат $/P_2O_5/$, нитрат $/NO_3/$, аммони $/NH_4/$ зэрэг үзүүлэлтээр 5 жил тутамд 340 цэгт, 1-2 жил тутамд төв, орон нутгийн бохирдолтой цэгүүдээс дээж авч хүнд металл (хар тугалга $/Pb/$, кадми $/Cd/$, мөнгөн ус $/Hg/$, хром $/Cr/$) -ын үзүүлэлтээр тодорхойлж байна.

2014 онд Улаанбаатар хотын 4 дүүргийн 48 цэгт, 21 аймгийн 85 цэгийн хөрсний дээжид кадмий, хар тугалга, мөнгөн ус, бром, хром, цайр, зэс, кобальт, стронций, рубиди, циркон, хлор зэрэг 12 хүнд металлын шинжилгээ, Завхан, Төв, Баян-Өлгий, Архангай аймгуудын 44 цэгт хөрсний чанарын 5 жил тутмын хөтөлбөрт шинжилгээ хийж байна.

Хөрсөн дэх хүнд металлын дундаж агууламжийг доорх хүснэгтэд зарим үзүүлэлтээр харууллаа */Хүснэгт 54/*.

Улаанбаатар хотын хөрс дэх хүнд металлын агууламжийг хөрсний чанарын MNS 5850:2008 стандарт (цаашид ХЧС гэх) дахь зөвшөөрөгдөх дээд хэмжээ (ЗДХ)-тэй харьцуулахад, стандартын түвшинд байгаа боловч, зарим цэгт стандартаас хэд дахин их бохирдсон байна. Тухайлбал, Хан-Уул дүүргийн үслэг эдлэлийн үйлдвэр, Харгиа цэвэрлэх байгууламжийн орчимд хромын агууламж

их, 100 айл, Судалт төв, 7 буудал орчимд хар тугалганы агууламж их байна. Улаанбаатар хотын хөрсний бохирдол ихсэх хандлагатай байгаа нь хатуу хог хаягдал, авто машин засварын газар, үйлдвэр, гэр хороолол, химийн бодисын зохисгүй хэрэглээтэй шууд холбоотой юм. Тухайлбал, арьс ширний үйлдвэрийн хаягдал, нүүрсний шаталтаас үүссэн мөнгөн ус, ландфилл дэх хог, хаягдал зэрэг эх үүсвэрүүд байна.

Хүснэгт 54
Улаанбаатар хотын хөрсний чанар

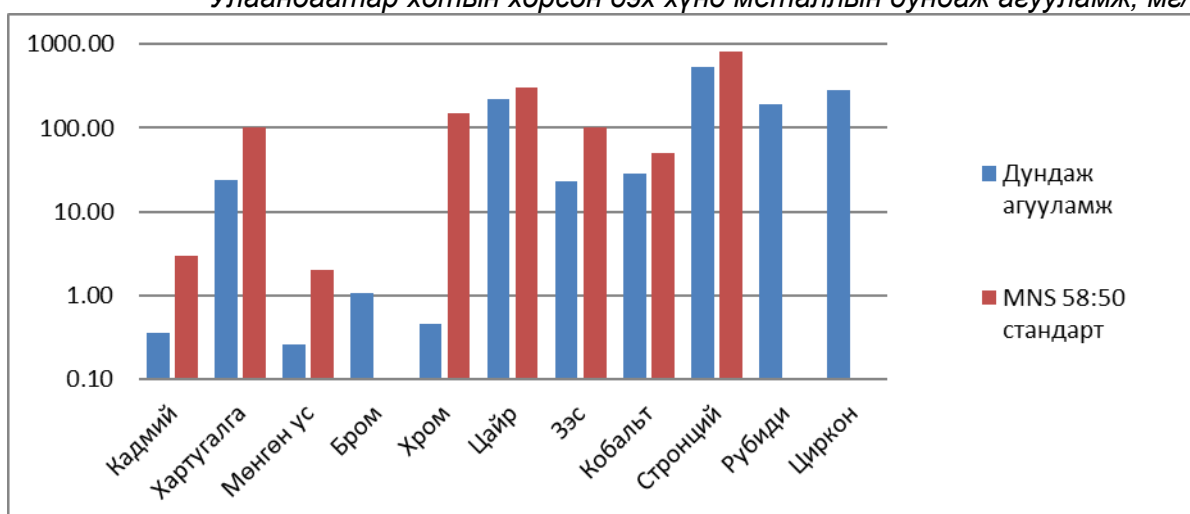
Хөрсөн дэх хүнд металл	2013 он		2014 он	
	Дундаж агууламж, мг/кг	MNS 5850:2008 стандарт дахь Зөвшөөрөгдөх дээд хэмжээтэй харьцуулбал	Дундаж агууламж, мг/кг	MNS 5850:2008 стандарт дахь Зөвшөөрөгдөх дээд хэмжээтэй харьцуулбал
Хром /мг/кг/			57,3	Хэвийн
Хар тугалга	22,0	Хэвийн	25,76	Хэвийн
Мөнгөн ус	0.1-0.4	Хэвийн	0,26	Хэвийн

Улаанбаатар хотын хөрс дэх хүнд металлын агууламжийг хөрсний чанарын MNS 5850:2008 стандарт (цаашид ХЧС гэх) дахь зөвшөөрөгдөх дээд хэмжээ (ЗДХ)-тэй харьцуулахад, стандартын түвшинд байгаа боловч, зарим цэгт стандартаас хэд дахин их бохирдсон байна. Тухайлбал, Хан-Уул дүүргийн үслэг эдлэлийн үйлдвэр, Харгиа цэвэрлэх байгууламжийн орчимд хромын агууламж их, 100 айл, Судалт төв, 7 буудал орчимд хар тугалганы агууламж их байна. Улаанбаатар хотын хөрсний бохирдол ихсэх хандлагатай байгаа нь хатуу хог хаягдал, авто машин засварын газар, үйлдвэр, гэр хороолол, химийн бодисын зохисгүй хэрэглээтэй шууд холбоотой юм. Тухайлбал, арьс ширний үйлдвэрийн хаягдал, нүүрсний шаталтаас үүссэн мөнгөн ус, ландфилл дэх хог, хаягдал зэрэг эх үүсвэрүүд байна.

Хөрсний чанарын шинжилгээгээр кадмийн дундаж агууламж 0,36 мг/кг ба стандартаас 8,3 дахин бага, Мөнгөн усны дундаж агууламж 0,26 мг/кг буюу стандартаас 7 дахин бага, Хартугалганы дундаж агууламж 24 мг/кг буюу стандартаас 4 дахин бага агууламжтай, бром 1 мг/кг, хром 0.46 мг/кг, цайр 218 мг/кг, зэс 23 мг/кг, кобальт 28 мг/кг, стронций 524 мг/кг, рубиди 194 мг/кг, циркон 283 мг/кг дундаж агууламжтай гарсан байна. Улаанбаатар хотын хөрсөн дэх хүнд металлын дундаж агууламжийг MNS 58:50 2008 стандарттай харьцуулан харууллаа /Зураг 100/

УЛААНБААТАР
СУДАЛГААНЫ САН

Улаанбаатар хотын хөрсөн дэх хүнд металлын дундаж агууламж, мг/кг

Улаанбаатар хотын 4 дүүргийн хөрсний чанарын хүнд металлын шинжилгээгээр MNS58:50 2008 стандартаас давсан агууламжгүй, хэвийн байна.

Орон нутгийн хөрсний чанарын төлөв байдал: 2013-2014 онд хийсэн шинжилгээний дүнгээр хар тугалга /Pb/ -ны дундаж агууламж 4.3-147.1мг/кг –ийн хооронд байсан бөгөөд ЗДХ (100мг/кг)-тэй харьцуулахад 1.4 дахин их байна. Хамгийн их агууламж нь Дорноговь аймгийн цэвэрлэх байгууламжийн орчимд 746.3 мг/кг хүрч ЗДХ-ээс 7,5 дахин их, Баян-Өлгий аймгийн цэмбэний үйлдвэр орчимд 358,2 мг/кг хүрч 3,6 дахин их байсан.

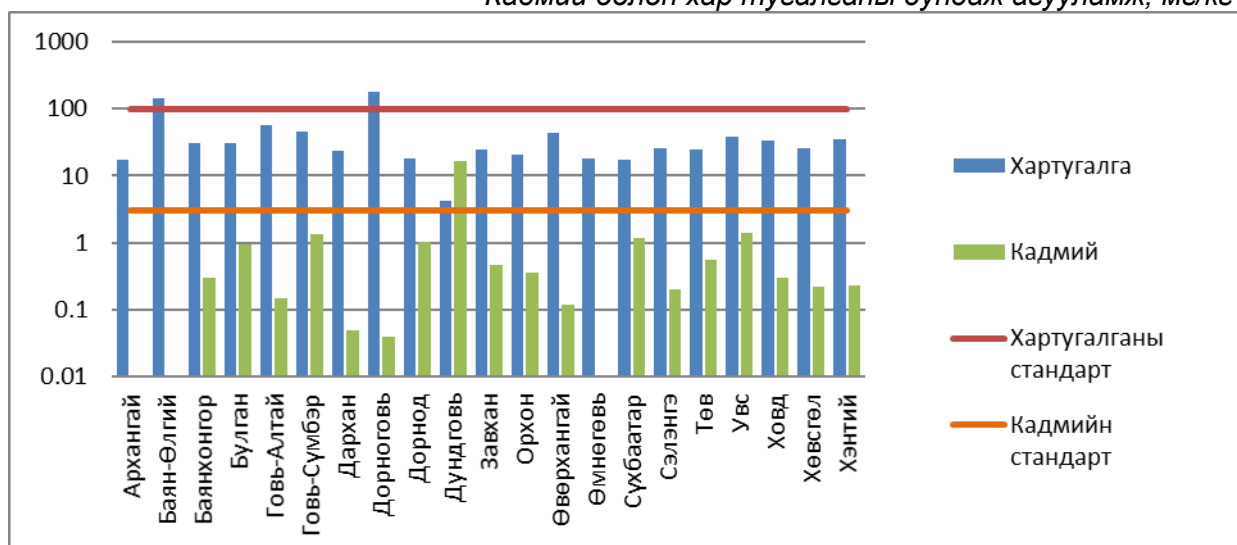
Цайр /Zn/ -ын дундаж агууламж 70.4-380мг/кг, ЗДХ (300мг/кг)-тэй харьцуулахад 1.2 дахин их байсан бөгөөд хамгийн их агууламж нь Өмнөговь аймгийн Худалдааны төв орчимд 1098 мг/кг, Ховд аймгийн ДЦС орчимд 757.5 мг/кг, хогийн цэг орчимд 496.5 мг/кг, Увс аймгийн ДЦС-ын орчимд 563.4 мг/кг, эмнэлэг орчимд 621.7мг/кг, Завхан аймгийн нефть бааз орчимд 399.8мг/кг, Дархан-Уул аймгийн Нэхий ХК орчимд 437.7 мг/кг, хогийн цэг орчимд 415.4 мг/кг, Говьсүмбэр аймгийн Баян Нексус ХХК орчимд 592.2 мг/кг, Говь-Алтай аймгийн Харзат баг орчимд 468.2 мг/кг, Булган аймгийн эмнэлэг орчимд 403.2 мг/кг байгаа нь ЗДХ-тэй харьцуулахад, 1,3-3.7 дахин их байна.

Хромын /Cr/ дундаж агууламж 0-131 мг/кг байгаа нь ЗДХ-ээс (150 мг/кг) даваагүй ба Говь-Алтай аймгийн Эрчим хүчний үйлдвэрийн хашаа орчимд 282.8 мг/кг, Увс аймгийн ДЦС орчим 605.2 мг/кг байсан нь ЗДХ-ээс 1,9-4 дахин их байсан байна.

Хөрсний чанарын хүнд металлын шинжилгээгээр, кадмий Архангай, Баян-Өлгий, Өмнөговь аймгуудын хөрсөнд илрээгүй, бусад аймгуудад 0.04-16.4 мг/кг, Дундговь аймгийн хөрсөнд кадмийн дундаж агууламж 16.4 мг/кг буюу MNS58:50 2008 стандартаас 5.5 дахин их агууламжтай байна. Аймгуудын хөрсөн дэх хар тугалганы агууламж 4.3-177.2 мг/кг буюу MNS58:50 2008 стандартаас давсан агууламжгүй. Аймгуудын хөрсөн дэх кадмий болон хар тугалганы агууламжийг үзүүлэв /Зураг 101/.

Зураг 102

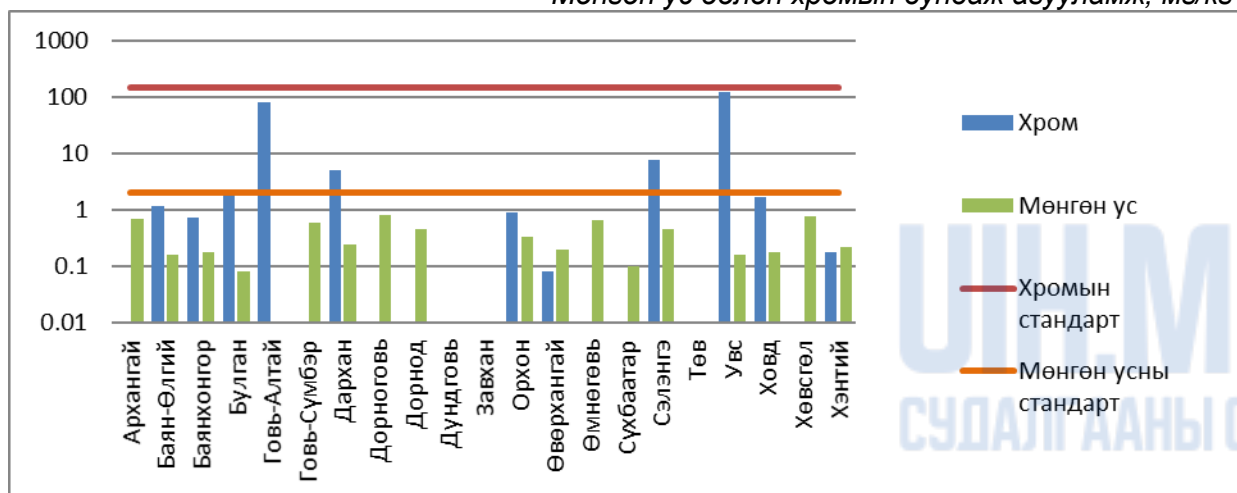
Кадмий болон хар тугалганы дундаж агууламж, мг/кг

Говь-Алтай, Дундговь, Завхан, Төв аймгуудын хөрсөнд мөнгөн усны агууламж илрээгүй. Бусад аймгуудад мөнгөн ус 0.1-0.8 мг/кг агууламжтай байна. Архангай, Дорноговь, Дорнод, Говь-Сүмбэр, Дундговь, Завхан, Сүхбаатар, Төв аймгуудын хөрсөнд хромын агууламж илрээгүй. Бусад аймгуудын хөрсөнд хром 0.08-121.3 мг/кг агууламжтай байна. Аймгуудын хөрсөн дэх мөнгөн ус болон хромын агууламжийг MNS58:50 2008 стандарттай харьцуулан үзүүллээ /Зураг 102/.

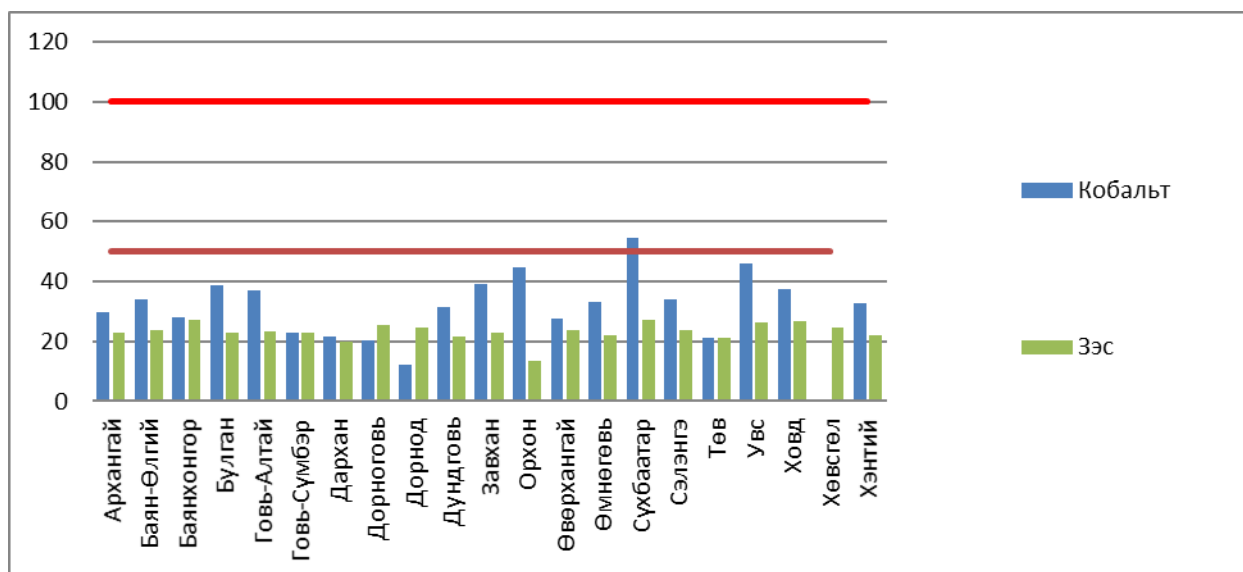
Зураг 103

Мөнгөн ус болон хромын дундаж агууламж, мг/кг

Аймгуудын хөрсөн дэх зэсийн агууламж 13.5-27.2 мг/кг ба MNS58:50 2008 стандартаас давсан агууламжгүй, кобальтын агууламж 12.1-54.4 мг/кг буюу MNS58:50 2008 стандартаас давсан агууламжгүй байна. Аймгуудын хөрсөн дэх зэс болон кобальтын агууламжийг MNS58:50 2008 стандарттай харьцуулан үзүүлэв/Зураг 103/.

Зураг 104
Зэс болон кобальтын дундаж агууламж, мг/кг

Баянхонгор, Дорнод, Дундговь, Говь-Сүмбэр, Сэлэнгэ аймгуудын хөрсөнд бромын агууламж илрээгүй. Бусад аймгуудын хөрсөнд бром 0.2-4.5 мг/кг агууламжтай байна.

Аймгуудын хөрсөн дэх стронцийн агууламж 214-937.4 мг/кг, рубидийн агууламж 84.3-302.7 мг/кг, цирконы агууламж 170-472.2 мг/кг байна.

Дундговь аймгийн хогийн цэг болон цэвэрлэх байгууламжаас авсан дээжид кадмий 30 болон 18 мг/кг агууламжтай гарч MNS58:50 2008 стандартаас 6-10 дахин их агууламжтай байна. Баян-Өлгий аймгийн хөрсөн дэх хар тугалганы дундаж агууламж 147 мг/кг буюу стандартаас 1.5 дахин их, Өмнөговь аймгийн хөрсөн дэх цайрын дундаж агууламж 356 мг/кг буюу стандартаас 1.2 дахин их, Ховд аймгийн хөрсөн дэх цайрын дундаж агууламж 300.8 буюу стандартаас 0.8 мг/кг –аар давсан агууламжтай, Сүхбаатар аймгийн хөрсөн дэх кобальтын дундаж агууламж 54.4 мг/кг буюу 4.4 мг/кг-аар стандартаас давсан, Булган аймгийн хөрсөн дэх стронцийн дундаж агууламж 937 мг/кг буюу стандартаас 1.2 дахин их байна. Дээрхээс бусад аймгуудын хөрсөнд агуулагдах хүнд металлын агууламж MNS58:50 2008 стандартаас давсан агууламжгүй хэвийн байна.

Төв аймаг: Хөрсөн дэх хүнд металлын шинжилгээний дүнгээр кадмий 0.59 мг/кг, мөнгөн ус 0.31 мг/кг, хар тугалга 26 мг/кг, Бром 3.46 мг/кг, хром 0 мг/кг, цайр 184 мг/кг, зэс 44 мг/кг, кобальт 25 мг/кг, Стронций 648 мг/кг, рубиди 162 мг/кг, циркон 317 мг/кг дундаж агууламжтай байна.

Баян-Өлгий аймаг: Хөрсөн дэх хүнд металлын шинжилгээний дүнгээр мөнгөн усны дундаж агууламж 0.86 мг/кг, бага сургуулийн цэгт авсан шинжилгээгээр 5.1 мг/кг буюу стандартаас 2.6 дахин их, кадмий 0.79 мг/кг, мөнгөн ус 0.86 мг/кг, хар тугалга 18 мг/кг, Бром 2.4 мг/кг, хром 13.6 мг/кг, цайр 119 мг/кг, зэс 27 мг/кг, кобальт 38 мг/кг, Стронций 230 мг/кг, рубиди 174 мг/кг, циркон 230 мг/кг –ын дундаж агууламжтай байна.

Архангай аймаг: Хөрсөн дэх хүнд металлын шинжилгээний дүнгээр кадмий 0.31 мг/кг, мөнгөн ус 0.26 мг/кг, хар тугалга 20 мг/кг, Бром 0.02 мг/кг, хром 0.15

мг/кг, цайр 118 мг/кг, зэс 28 мг/кг, кобальт 28 мг/кг, Стронций 618 мг/кг, рубиди 200 мг/кг, циркон 312 мг/кг дундаж агууламжтай байна.

3.3. Усны бохирдол, гадаргын усны чанар

Гадаргын усны чанарын хяналт шинжилгээний улсын сүлжээнд томоохон хот суурин газрын усны чанарыг 91 гол мөрөн, 16 нуурын 122 харуулын 179 цэгт усны орчин, эрдэсжилт, химийн хэрэгцээт хүчилтөрөгч, ууссан хүчилтөрөгч, жинлэгдсэн бодис, ерөнхий хатуулаг, эрдэсжилт, перманганатын исэлдэх чанар гэх мэт 20-25 үзүүлэлтээр тодорхойлж, усны чанарын төлөв байдлын тухай мэдээллээр ханган ажилладаг /Зураг 104/.

Зураг 105

Гадаргын усны чанарыг хянах улсын сүлжээ

Гадаргын усны чанарын хяналт шинжилгээний дүнг нэгтгэн усны бохирдлын индексийг цэг тус бүрээр бодож боловсруулан дүгнэлт хийж, үнэлгээ өгч байна. Бохирдлын индексийг бодохдоо бохирдуулах бодисын тархац, хор хөнөөл зэрэг бохирдлыг тодорхойлох хүчин зүйлүүдийг үндэслэн усан дахь ууссан хүчилтөрөгч, хялбар исэлдэх органик бодис, эрдэс азот болон фосфор, хром, зэс гэх мэт үзүүлэлтийг сонгон тэдгээрийн жилийн дундаж агууламжийг MNS4586-98 “Усны чанарын стандарт” /УЧС/ дахь Хүлцэх агууламж /ХА/-тай харьцуулан гаргадаг.

Туул голын усанд хийсэн химийн болон бохирдлын шинжилгээний дүнгээс үзэхэд: Туул голын усны эрдэсжилт хотоос дээш хэсэгт 50- 120 мг/л-т, хотоос доош 120- 1300 мг/л-т хэлбэлзэж /Зураг 106/ байв.

Туул голын ус хотоос дээш хэсэгт, голын усны хүчилтөрөгчийн горим хэвийн байсан бөгөөд Уубулан, Налайхын орчим өвөл, хаврын улиралд усан дахь БХХ₅-ын агууламж нь MNS4586-98 усны чанарын стандарт дахь хүлцэх агууламж /цаашид ХА гэх/-тай харьцуулахад бага зэрэг давсан бохирдолтой байлаа.

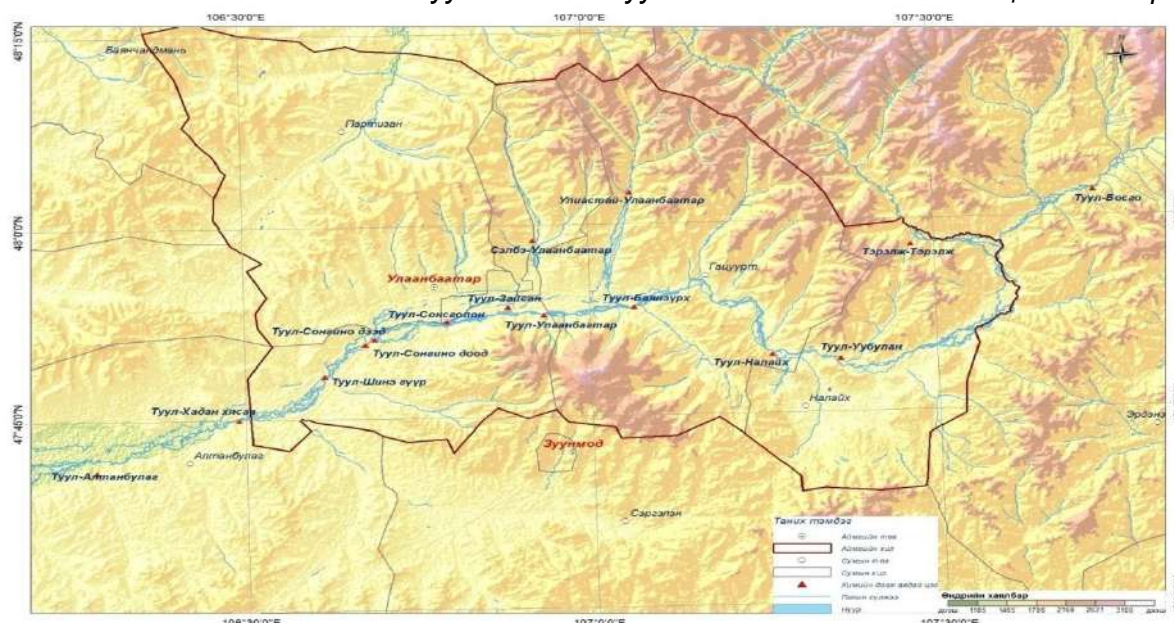
Туул голын ус хотоос дээш хэсэгт, голын усны хүчилтөрөгчийн горим хэвийн байсан бөгөөд Уубулан, Налайхын орчим өвөл, хаврын улиралд усан дахь БХХ₅-ын агууламж нь MNS4586-98 усны чанарын стандарт дахь хүлцэх

агууламж /цаашид ХА гэх/-тай харьцуулахад бага зэрэг давсан бохирдолтой байлаа.

Хотоос доош буюу хотын төв цэвэрлэх байгууламжийн цэвэрлэгдээд гарч буй ус нийлснээс доош Сонгиноос Алтанбулагийн гүүр хүртэлх хэсэгт голын усны хүчилтөрөгчийн горим алдагдаж, усан дахь ууссан хүчилтөрөгчийн агууламж <0.05 - 1.52 мг/л буюу онцгой их бохирдол (ОИБ)-ын түвшинд, БХХ5-ийн агууламж 2- 266 дахин /Зураг 106/ давж, Сонгино доод хяналт-шинжилгээний цэгийн орчим 1-4, 11, 12 дугаар сард Хадан хясааны хяналт-шинжилгээний цэгийн орчимд 3-4, 11, 12 дугаар сард онцгой их бохирдол (ОИБ)-ын түвшинд тус тус хүрч, усан дахь аммонийн азотын агууламж ХА-аас 1.4-70 дахин /Зураг 107/, эрдэс фосфорын агууламж ХА-аас 2- 18 дахин, ПИЧ-ын агууламж ХА-аас 1.1-11 дахин давах тохиолдол ажиглагдаж, эдгээр үзүүлэлтээр өвөл, хаврын улиралд их бохирдлын (ИБ)-ын түвшинд хүрч байлаа.

Зураг 106

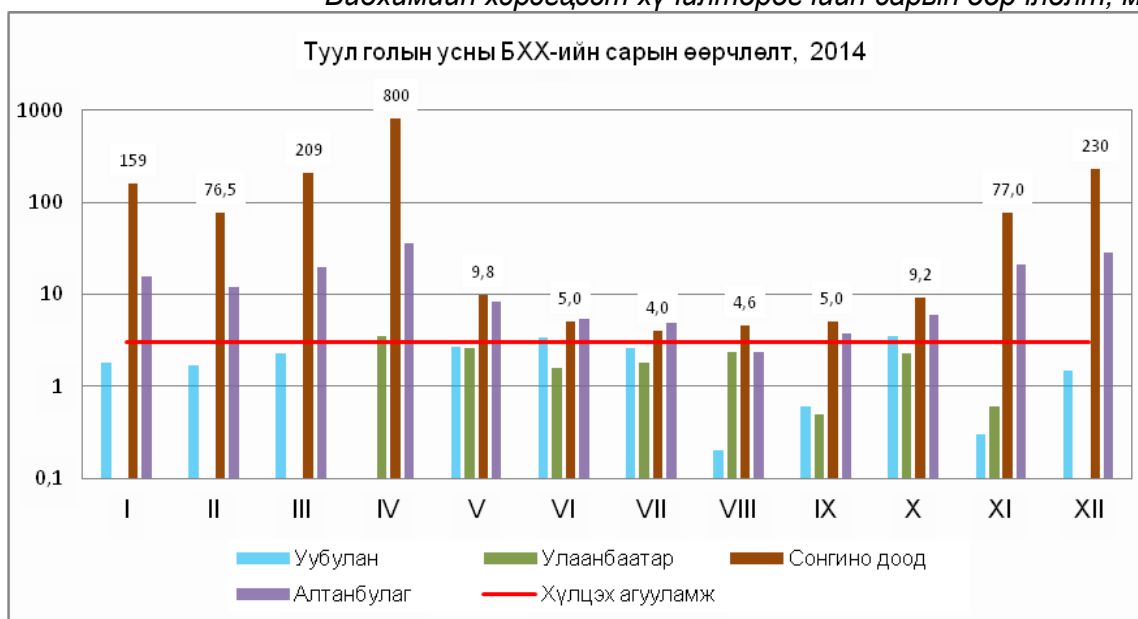
Туул голын дагуух хяналт шинжилгээний цэгийн байршил

Хотоос доош буюу хотын төв цэвэрлэх байгууламжийн цэвэрлэгдээд гарч буй ус нийлснээс доош Сонгиноос Алтанбулагийн гүүр хүртэлх хэсэгт голын усны хүчилтөрөгчийн горим алдагдаж, усан дахь ууссан хүчилтөрөгчийн агууламж <0.05 - 1.52 мг/л буюу онцгой их бохирдол (ОИБ)-ын түвшинд, БХХ5-ийн агууламж 2- 266 дахин /Зураг 106/ давж, Сонгино доод хяналт-шинжилгээний цэгийн орчим 1-4, 11, 12 дугаар сард Хадан хясааны хяналт-шинжилгээний цэгийн орчимд 3-4, 11, 12 дугаар сард онцгой их бохирдол (ОИБ)-ын түвшинд тус тус хүрч, усан дахь аммонийн азотын агууламж ХА-аас 1.4-70 дахин /Зураг 107/, эрдэс фосфорын агууламж ХА-аас 2- 18 дахин, ПИЧ-ын агууламж ХА-аас 1.1-11 дахин давах тохиолдол ажиглагдаж, эдгээр үзүүлэлтээр өвөл, хаврын улиралд их бохирдлын (ИБ)-ын түвшинд хүрч байлаа.

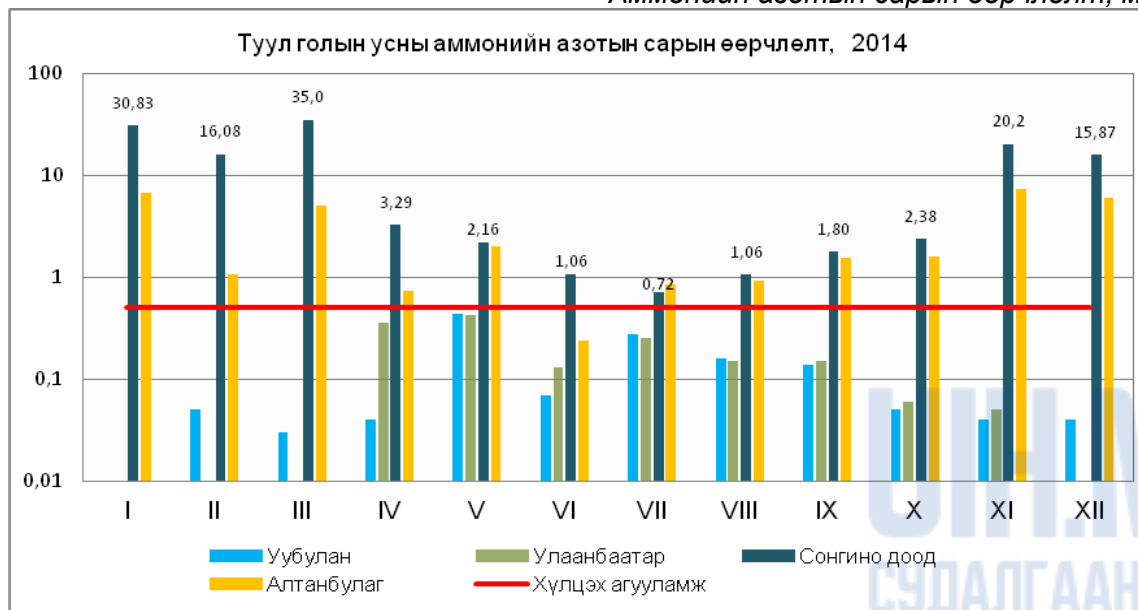
Зураг 107

Биохимийн хэрэгцээт хүчилтөрөгчийн сарын өөрчлөлт, мг/л

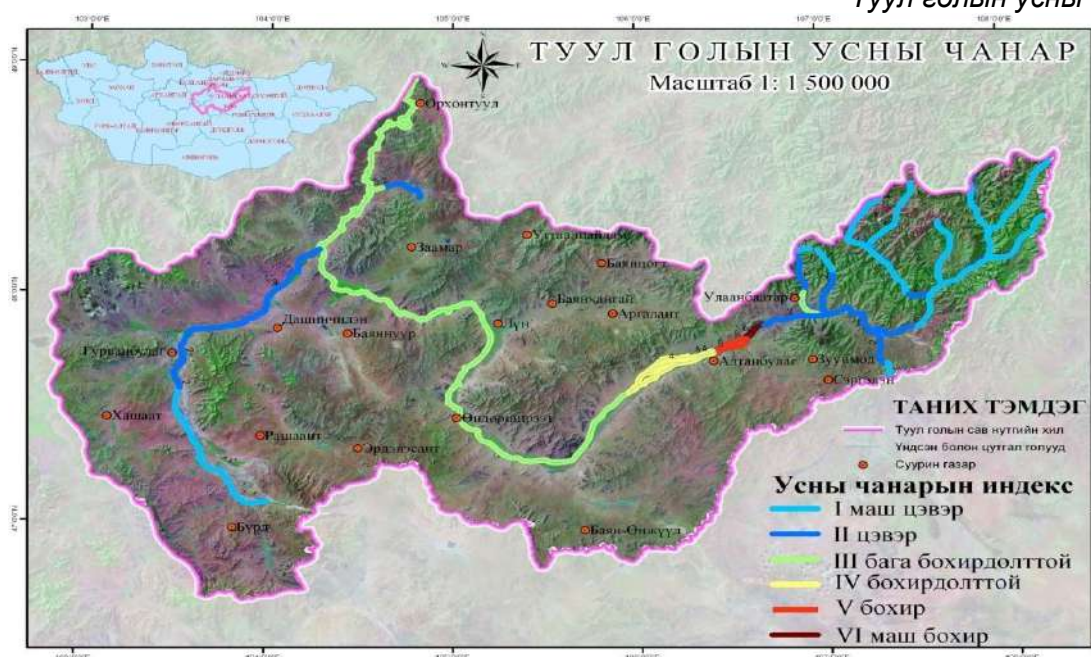
Зураг 108

Аммонийн азотын сарын өөрчлөлт, мг/л

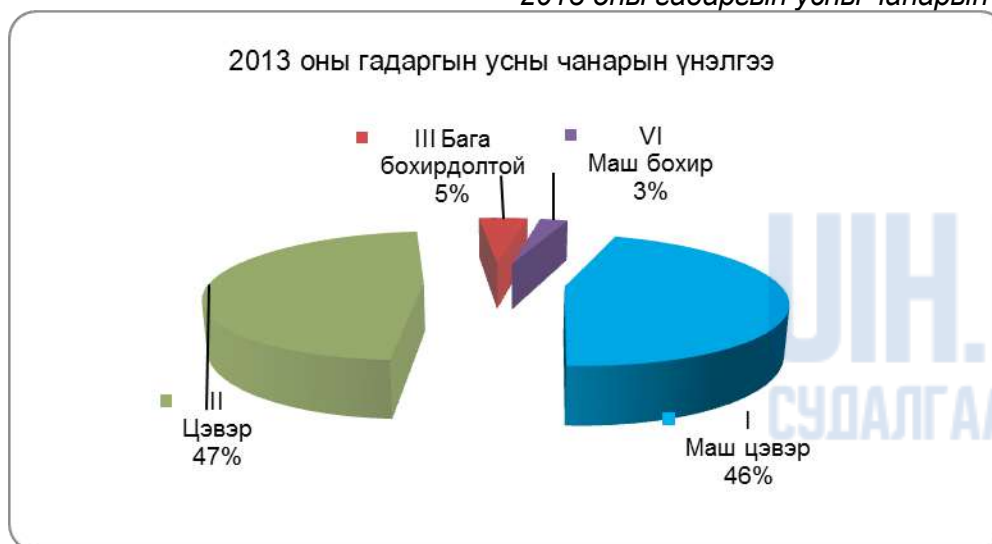
2014 оны хяналт шинжилгээний дүнгээс үзэхэд, өмнөх жилийн мөн үеийнхээс Туул голын усны эрдэсжилтийн агууламж УБ хотоос дээш болон хотын орчим өмнөх жилийнхээс ерөнхийдөө 10- 150 мг/л-ээр буурсан боловч Сонгино орчимд буюу Төв цэвэрлэх байгууламжийн хаягдал орсны дараах цэгийн орчим 200- 300 мг/л-ээр ихэсжээ. Туул голын усан дахь хялбар исэлдэх органик бодисын агууламж 10- 400 гаруй мг/л-р ихэссэн ба Сонгино доод, Хадан хясааны хяналт-шинжилгээний цэгийн орчим усан дахь ууссан хүчилтөрөгчийн горим алдагдаж, БХХ5-ийн агууламж Сонгино доод, Хадан хясааны хяналт-шинжилгээний цэгийн орчим 1- 4 дүгээр сард, 11, 12 дугаар сард онцгой их бохирдол (ОИБ)-ын түвшинд хүрсэн бохирдолтой байгаа нь харагдаж байна /Зураг 108/.

Зураг 109
Туул голын усны чанар

Усны чанарын 2013 оны хяналт шинжилгээний дүнгээр бохирдлын индексийг бодож, усны чанарын зэргийг 6 ангиллаар үнэлсэн үнэлгээгээр хяналт шинжилгээ хийсэн гол мөрөн, нуурын 93,0% нь “Маш цэвэр” болон “Цэвэр” ангилалд, 5% нь “Бага бохирдолтой”, 3% нь “Маш бохир” ангилалд хамрагдаж байна /Зураг 109/.

Зураг 110
2013 оны гадаргын усны чанарын үнэлгээ

Дээрх үнэлгээгээр шинжилгээ судалгаанд хамрагдсан нийт гол мөрөн, нуурын усны чанарыг өмнөх онтой харьцуулахад “Маш цэвэр”, “Цэвэр” ангилалд хамрагдах гол, мөрөн нуурын тоо нэмэгдэж 95%, III зэрэг буюу “Бага бохирдолтой” гол, мөрөн нуурын тоо цөөрч, IV, V зэрэг буюу “Бохирдолтой”, “Бохир” гэж үнэлэгдэх гол, мөрөн нуур байхгүй, VI зэрэг буюу “Маш бохир” гэж үнэлэгдэж байгаа гол, мөрөн нуурын тоо өмнөх оны түвшинд байсан байна.

VI зэрэг буюу “Маш бохир” гэж үнэлэгдэж буй гол, мөрөн, нуурт Туул голын Сонгиноос Алтанбулагийн гүүр хүртэлх хэсэг, Хиагт голын Алтанбулаг харуул хамрагдаж байгаа бөгөөд эдгээр голуудын бохирдлын индекс нь Туул гол 7.89-26.42, Хиагт гол 14.58 хүрч, өмнөх оныхоос Туул гол 2- 9, Хиагт гол 5-аар нэмэгдсэн нь эрдэс азот, органик бодисын бохирдол ихсэж усны чанар улам муудсан байна.

Туул голыг бохирдуулж байгаа гол эх үүсвэр нь Улаанбаатар хотын төв цэвэрлэх байгууламжийн цэвэрлэгдээд гарч буй бохир ус байдаг бөгөөд Сонгиноос Алтанбулагийн гүүр хүртэлх хэсэгт голын усны чанар маш их мууддаг байна. Хиагт голыг бохирдуулж байгаа эх үүсвэр нь ОХУ-аас орж ирдэг бөгөөд хилийн боомт Алтанбулаг орчимд эрдэс азот, органик бодисоор ихээхэн бохирдож байна.

2013 оны хяналт шинжилгээний дүнгээр Хөвсгөлийн уулсаас эх авч урсах ихэнх голуудын хувьд УЧС дахь ХА-аас давсан бохирдол илрээгүй боловч хаврын шар усны үерийн сүүлээр голуудын усан дахь эрдэс азотын агууламж бага зэрэг ихсэж, “Маш цэвэр” гэж үнэлэгдэх гол, мөрөн, нуурын тоо цөөрч, “Цэвэр” ангилалд хамрагдах гол, мөрөн, нуурын тоо нэмэгдсэн байна.

Хангайн нурууны хойд хажуу болон өврөөс эх авч урсах ихэнх голуудын хувьд усны чанар өмнөх оныхоос сайжирч, I зэрэг буюу “Маш цэвэр” гэж үнэлэгдэх усны объектын тоо ихэссэн. Орхон голын хувьд голын эх хэсэгт голын ус бохирдолгүй I зэрэг буюу “Маш цэвэр” гэж үнэлэгдэж байгаа боловч Хархорин харуулаас доош усны чанар муудаж, Хангал, Орхон, Шаамар, Сүхбаатар хот орчим II зэрэг буюу “Цэвэр” гэж үнэлэгдэж байна.

Номхон далайн ай сав нутгийн ихэнх голуудын усны чанар муудаж, усанд аммонийн болон нитритийн азот, органик бодисын бохирдол жилд 1- 2 удаа ХА-аас давах тохиолдол ажиглагдах боллоо.

Хяналт тавьж буй гол мөрний шинжилгээний дүнгээс харахад хүний үйл ажиллагааны нөлөөлөлд өртөж, маш ихээр бохирдож байгаа голын нэг нь Туул гол юм. Туул гол маш их бохирдож, өвлийн улиралд голын усны хүчилтөрөгчийн горим алдагдаж, ууссан хүчилтөрөгчийн агууламж өвөл, хаврын улиралд маш их багасан онцгой их бохирдол (ОИБ)-ын түвшинд хүрч, УЧС дахь ХА-аас 10 дахин давах тохиолдол нэмэгдэж, ХА-аас 100 дахин давах тохиолдол ч ажиглагдах болжээ.

Монгол Алтайн нурууны хойд болон урд хажуугаас эх авч урсах ихэнх голуудын усны чанар сайжирч, “Маш цэвэр” ангилалд хамрагдах усны гол, мөрөн, нуурын тоо нэмэгдсэн байна.

Хархираа, Түргэний уулсаас эх авч урсах Увс аймгийн ихэнх голуудын хувьд усны чанар сайжирч, “Маш цэвэр” ангилалд хамрагдсан ба зарим голын усны чанарт онцын өөрчлөлтгүй.

Усны чанарыг химийн хэрэгцээт хүчилтөрөгч /XXX/, жинлэгдсэн бодис, ерөнхий хатуулаг, эрдэсжилт, усны орчин /рН/, усны цахилгаан дамжуулах чадвар (ЕС), биохимийн хэрэгцээт хүчилтөрөгч (БХХ₅), перманганатын исэлдэх чанар (ПИЧ) гэх мэт үзүүлэлтүүдээр тодорхойлдог.

Гадаргын усны чанар: Гадаргын усны чанарын хяналт шинжилгээний дүнг нэгтгэн усны бохирдлын индексийг цэг тус бүрээр бодож боловсруулан дүгнэлт хийж үнэлгээ өгдөг. Бохирдлын индексийг бодохдоо бохирдуулах бодисын тархац, хор хөнөөл зэрэг бохирдлыг тодорхойлох хүчин зүйлүүдийг үндэслэн усан дахь ууссан хүчилтөрөгч, хялбар исэлдэх органик бодис, эрдэс азот болон фосфор, хром, зэс гэх мэт үзүүлэлтийг сонгон тэдгээрийн жилийн дундаж

агууламжийг MNS4586-98 “Усны чанарын стандарт” /УЧС/ дахь Хүлцэх агууламж /ХА/-тай харьцуулан гаргадаг.

Гадаргын усны чанарын өөрчлөлтийг томоохон голуудаар, түгээмэл илэрдэг хоёр бодисоор үнэлэв.

Томоохон голуудын усан дахь хялбар исэлдэх органик бодис буюу биохимийн хэрэгцээт хүчилтөрөгч (БХХ₅)-ийн жилийн дундаж агууламжийг УЧС дахь хүлцэх агууламж /ХА/-тай харьцуулахад, Туул-Сонгино харуулын орчимд 2011 онд 35 дахин, 2012 онд 21 дахин, 2013 онд 39 дахин их, энэ оны 3 дугаар сард 488 мг/л буюу ХА-аас 100 дахин давж, онцгой их бохирдол (ОИБ)-ын түвшинд хүрсэн байлаа. Бусад голын усан дахь хялбар исэлдэх органик бодисын жилийн дундаж агууламж хэвийн түвшинд байна.

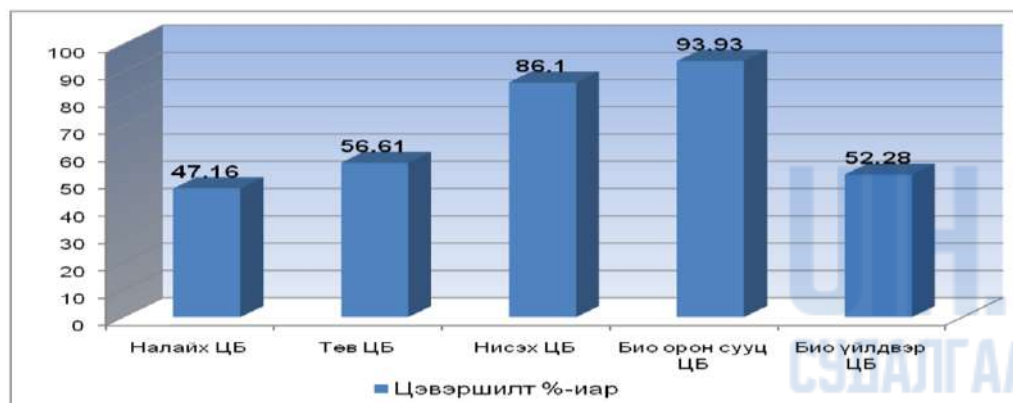
Усан дахь аммонийн азотын жилийн дундаж агууламжийг ХА (0.5 мгN/л)-тай харьцуулахад Туул-Сонгино доод харуулын орчимд 2011 онд 32 дахин, 2012 онд 28 дахин, 2013 онд 30 дахин их бохирдолтой байсан байна. Мөн Хангал-Эрдэнэт бохирдолтой, бусад голын усан дахь аммонийн азотын жилийн дундаж агууламж ХА-аас даваагүй байна.

Хөвсгөлийн уулсаас эх авч урсах ихэнх голуудын хувьд УЧС дахь ХА-аас давсан бохирдол илрээгүй боловч хаврын шар усны үерийн сүүлээр голуудын усан дахь эрдэс азотын агууламж бага зэрэг ихсэж, “Маш цэвэр” гэж үнэлэгдэх усны гол, мөрөн, нуурын тоо цөөрч, “Цэвэр” ангилалд хамрагдах усны гол, мөрөн, нуурын тоо нэмэгдсэн байна.

Хаягдал бохир ус: Налайхын цэвэрлэх байгууламж /ЦБ/, Төв ЦБ, Нисэхийн ЦБ, Био орон сууцны ЦБ, Био үйлдвэрийн ЦБ-ийн хаягдал бохир усанд шинжилгээ хийж, ЦБ-ийн цэвэршүүлэлтийг тооцдог бөгөөд тэдгээрийн ажиллагааг үзүүлээ /Зураг 111/.

Зураг 111

Цэвэрлэх байгууламжуудын ажиллагаа /2013 оны жилийн дундаж/

Ус, рашааны нөөцийн хомсдол, хог хаягдлын хөрсний болон усны бохирдлыг бууруулах талаар авч хэрэгжүүлж байгаа ажлын үр дүн хангалтгүй, цэвэрлэх байгууламж бүрэн хэвийн ажилладаггүй, технологи алдагдсан, рашаан, ундны усны эх үүсвэрийн хамгаалалтын бүс тогтоогоогүй, хамгаалалт муу, уул уурхайн салбар дахь усны хэрэглээ, хаягдлын сан ТЭЗҮ-д заагдсан технологи, хэрэглээтэй уялдац муу, зураг стандарт бодит байдалтай зөрүүтэй, гүний усны нөөц тогтоолт, гидрогеологийн эрэл хайгуулын судалгааны ажил, гүний худаг ус гаргах ажлын чанар муу, бодит бус байдаг нийтлэг зөрчлүүд байна.

Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль, Ус, рашааны тухай, Ахуйн болон үйлдвэрлэлийн хог хаягдлын тухай хууль тэдгээрт нийцүүлэн гаргасан дүрэм, журам, стандартын талаар иргэд аж ахуйн нэгж, Засаг дарга нарын мэдлэг сул, хариуцлага байхгүй, уурхайн хаягдлын сангийн зураг төслийн хяналт, цэвэрлэх байгууламжийн стандарт сул, нэгдсэн бодлогогүй байгаа нь нөлөөлдөг байна.

3.4. Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ

Зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжсэнээс хойшхи жилүүдэд байгалийн нөөц баялгийг эмх замбараагүй ашигласнаар байгаль орчны бохирдол, доройтол, байгалийн нөөц баялгийн хомсдол үүсэж, бохирдлыг бууруулах, байгаль орчныг нөхөн сэргээхэд ихээхэн хэмжээний хөрөнгө, хүч шаардлагатай болж байна. Иймд шинээр барилга байгууламж барих, үйлдвэрлэл үйлчилгээ эрхлэх үйл ажиллагаа явуулахдаа юуны өмнө байгаль, орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ хийлгэсэн байхаар хуульчилсан. Ингэснээр байгаль орчны бохирдол, доройтлыг хязгаарлах, байгалийн нөөц баялаг бохирдох, хомсдохоос сэргийлэх, төслийн хэрэгжих чадварыг дээшлүүлэх, экологи-эдийн засгийн үр ашгийг нэмэгдүүлэх, төсөл хэрэгжүүлэгчийг болзошгүй эрсдэл, хохирлоос урьдчилан сэргийлэх, тухайн төслөөс хүний эрүүл мэнд, байгаль орчинд учруулж болзошгүй сөрөг нөлөөллийг урьдчилан тогтоож, түүнийг бууруулах болон арилгах арга хэмжээг бодитой төлөвлөн хэрэгжүүлэх нөхцөл, боломжийг олгож байна.

Энэ удаагийн тайлангийн хугацаанд байгаль орчны, үнэлгээтэй холбоотой журам аргачлалуудыг шинэчлэн боловсруулж, батлуулан хэрэгжүүлж байна. Засгийн газрын 2013 оны 11 дүгээр сарын 16-ны өдрийн 374 дүгээр тогтоолын 1 дүгээр хавсралтаар батлагдсан “Байгаль орчны стратегийн болон хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээний журам”, 2 дугаар хавсралтаар батлагдсан “Байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээний журам”, Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн сайдын 2014 оны 01 дүгээр сарын 06-ны өдрийн А-03 дугаар тушаалаар батлагдсан “Байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээнд олон нийтийн оролцоог хангах тухай журам”, Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн сайдын 2014 оны 01 дүгээр сарын 06-ны өдрийн А-04 дүгээр тушаалаар батлагдсан “Байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээлтийн баталгааны тусгай дансны гүйлгээнд хяналт тавих журам”, Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн сайдын 2014 оны 01 дүгээр сарын 06-ны өдрийн А-05 дугаар тушаалаар батлагдсан “Байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөө боловсруулах, хянан батлах, тайлагнах журам”, Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн сайдын 2014 оны 04 дүгээр сарын 10-ны өдрийн А-117 дугаар тушаалаар “Байгаль орчны стратегийн болон хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээний аргачлал” болон “Байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээний аргачлал”-ыг тус тус хэрэгжүүлж байна.

Улс орны эдийн засаг, хөгжилд чухал үүрэг гүйцэтгэх Улаанбаатар хотын ДЦС-5, Эгийн голын УЦС, Сайншанд аж үйлдвэрийн цогцолбор, Хүрмэний салхин парк, Цогтцэцийн салхин парк зэрэг томоохон төслүүдийн байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын нарийвчилсан үнэлгээг хэлэлцэн баталсан байна. Мөн Дорноговь, Заамарын бүс нутагт хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээг мэргэжлийн байгууллагаар гүйцэтгүүлж, 2015 онд Бага нуурын нүүрсний уурхай болон Таван толгойн нүүрсний уурхайн бүс нутагт хуримтлагдах нөлөөллийн үнэлгээг хийж эхлээд байна.

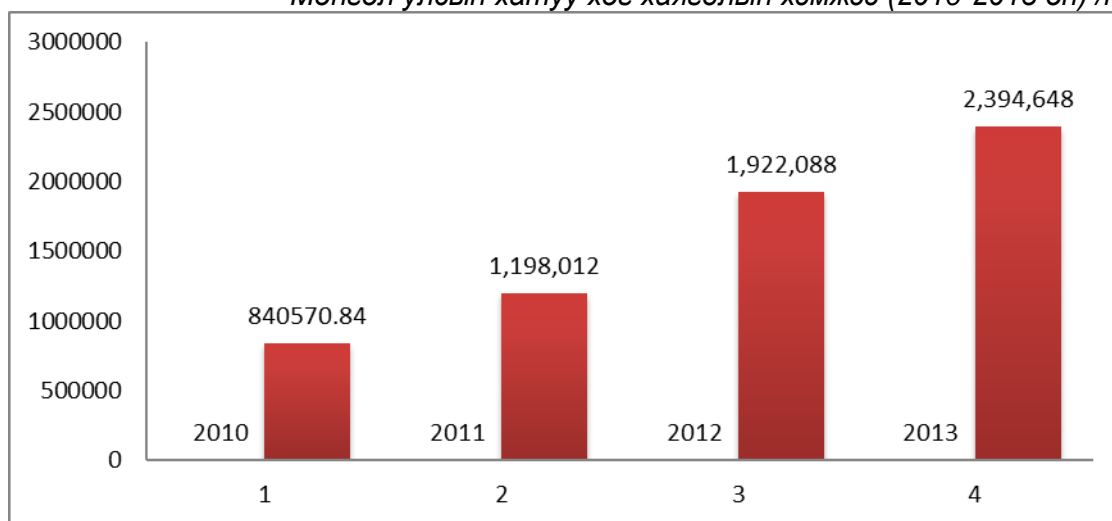
3.5. Хог хаягдал

Үйлдвэрлэл, үйлчилгээний хөгжил нэмэгдэж байгаатай холбоотой сүүлийн 3 жилд хатуу хог хаягдлын хэмжээ ихсэж байна /Зураг112/.

Сүүлийн жилүүдэд хог хаягдлаас цэвэрлэсэн талбай, зайлуулсан хог хаягдал болон төвлөрсөн хог хаягдлын хэмжээ болон төвлөрсөн хог хаягдлын цэгийн тоог хэрхэн өөрчлөгдөж байгааг доорх хүснэгтэд үзүүлэв /Хүснэгт 55/.

Дахивар ашиглалтын байдал: Монгол улсын хэмжээнд үүсч байгаа дахин ашиглах боломжтой хог хаягдал, түүний ашиглалтыг өмнөх онуудтай харьцуулахад гарч буй өөрчлөлтийн талаар нэгдмэл дүгнэлт хийх боломжгүй байна. Учир нь 2011, 2012 онуудад дахиврын талаар мэдээлэл оруулсан зарим аймаг, орон нутаг 2013 онд мэдээлэл оруулаагүй байх бөгөөд 2013 онд мэдээллээ оруулсан зарим орон нутаг нь өмнөх онуудад мэдээлэл оруулаагүй байна. Өөрөөр хэлбэл мэдээллийн тогтвортой бус байдал нь улсын хэмжээнд үүсэж байгаа хог хаягдал, түүний дахин ашиглалт, энэ чиглэлд зарим орон нутагт хэрэгжүүлж байгаа бодлогын үр нөлөөг тодорхойлоход саад учруулж байна.

Зураг 113
Монгол улсын хатуу хог хаягдлын хэмжээ (2010-2013 он) /тн-р/

2013 оны мэдээлэл оруулсан аймаг сумдад үүсч байгаа хог хаягдал, дахивар ашиглалт, дахиврын бүтцийг тодорхойлж үзэв. Үүнээс гадна дахивар ашиглах зорилгоор хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтаар хог хаягдал ялгах, боловсруулах үйлдвэр байгуулсан аймгийн дахиврын тоон үзүүлэлтийг тусгайлан авч үзхэд:

- Цаас 41%
- Шил, шилэн бүтээгдэхүүн 37 %
- Хуванцар 10%
- Бусад 9%
- Хөнгөн цагаан 2%
- Хаягдал дугуй 0,7%
- Цахилгаан барааны хаягдал 0,3% тус тус эзэлж байна.

Сүүлийн 4 жилийн байдлаар Монгол улсын хатуу хог хаягдлын хэмжээ жилд дунджаар 500 мянга орчим тонн-оор ихсэж байна. Хатуу хог хаягдал тогтвортой их хэмжээгээр нэмэгдэж байгаад анхаарал хандуулах, хог хаягдлын бие даасан цогц бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх шаардлагтай байна.

Хүснэгт 55
Хог хаягдал болон төвлөрсөн хог хаягдлын цэгийн тоог

Хамрах хугацаа	Хог хаягдлын төвлөрсөн цэгийн тоо	Төвлөрсөн цэгийн талбай, га	Ахуйн хатуу хог хаягдлын хэмжээ, тн	Үйлдвэрлэлийн хатуу хог хаягдал, тн	Улсын хэмжээнд зайлуулсан нийт хатуу хаягдал, тн
2010 он	391	4308.26	722,838.07	117,732.77	840,570.84
2011 он	402	11768.37	990,592.03	207,420.10	1,198,012.13
2012 он	426	3831.07	1,616,452.19	307,486.70	1,922,088.49
2013 он	396	3831.46	2,228,291.92	166,356.53	2,394,648.46
2014 он	406	-	-	-	3,200,000.00

Улсын хэмжээнд 2013 онд хаягдсан нийт хатуу хог хаягдал нь 2.2 сая тонн ашигласан дахиврын хэмжээ нь 384 мянган тонн болж, хатуу хог хаягдлын 17.4%-ийг дахин ашиглажээ.

3.6. Химийн хортой болон аюултай бодисын байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөлөл

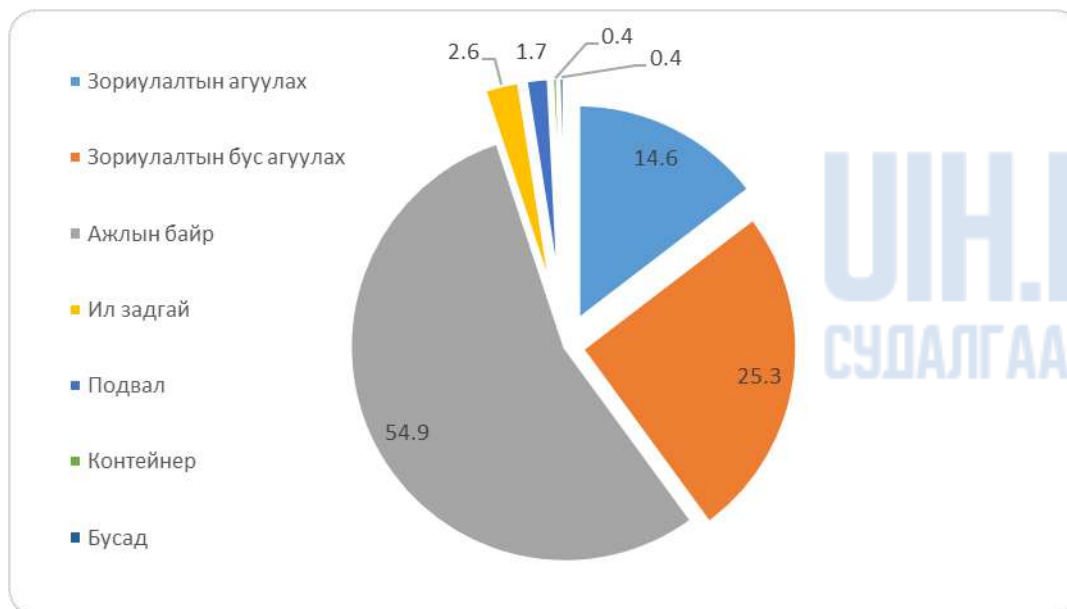
Химийн хорт болон аюултай бодисыг импортлох, ашиглах, худалдах тусгай зөвшөөрлийг 2008-2014 онд нийт давхардсан тоогоор 1704 аж ахуйн нэгжид олгосон байна. Тухайлбал, 2013 онд 231 аж ахуйн нэгж, байгууллагад 302228 мянган тн, 2014 онд 325 аж ахуйн нэгж байгууллагад 360500 тн химийн бодисын тусгай зөвшөөрөл олгогджээ.

Улсын хэмжээнд хуримтлагдсан устгах шаардлагатай химийн бодис: Устгах шаардлагатай химийн хорт болон аюултай бодисын тооллогыг 2014 онд улсын хэмжээнд явууллаа. Уг тооллогоор, 21 аймгийн 137 сумын 228 аж ахуйн нэгж, байгууллагад 8478 нэр төрлийн (давхардсан тоогоор) 250.7 тн, 494 нэр төрлийн (давхардсан тоогоор) 50584 л бодис, Улаанбаатар хотын 9 дүүргийн 70 байгууллага, аж ахуйн нэгжид 2440 төрлийн (давхардсан тоогоор) 117.9 тн, 398 төрлийн (давхардсан тоогоор) 17783.8 л чанарын шаардлага хангахгүй, ашиглах хугацаа нь дууссан химийн хорт болон аюултай бодис хадгалагдаж байгаа нь тогтоогдов.

Тооллогод хамрагдсан 298 байгууллага, аж ахуйн нэгжийн 199 нь ерөнхий боловсролын сургууль, 41 нь аж ахуйн нэгж, 17 нь хүн, мал эмнэлэг, 15 нь төрийн байгууллага, 16 лаборатори, хүрээлэн, 10 нь их дээд сургууль, сургалт үйлдвэрийн төв тус тус байна.

Устгах шаардлагатай химийн хорт болон аюултай бодис хадгалж байгаа байгууллагын зөвхөн 14,6 % нь химийн бодис хадгалах зориулалтын агуулахтай байгаа бол 54,9% нь ажлын байранд, 25.4% нь зориулалтын бус агуулахад, 2.6 % нь ил задгай, 1,7 % нь ажлын байрныхаа подвалд /Зураг 113/ хадгалж байгаа ба хамгийн их эрсдэлтэй нь ерөнхий боловсролын сургуулиуд байна.

Зураг 114
Устгах шаардлагатай химийн бодис хадгалж буй нөхцөл

Удаан задардаг органик бохирдуулагчид: Удаан задардаг органик бохирдуулагч (УЗОБ) нь хлор, бром, фтор агуулсан галогент нүүрс устөрөгчид бөгөөд

маш тогтвортой (амархан задардаггүй), онцгой хортой, хоруу чанараа алдахгүйгээр хол зайд зөөвөрлөгдөх чадвартай байдаг.

УЗОБ-дад пестицид, үйлдвэрийн химийн бодис, түүнчлэн зарим бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн явцад болон шатаалтын процессоос зориудын бусаар үүсдэг бодисууд орно.

Удаан задардаг органик бохирдуулагчийн тухай Стокгольмын конвенцид Монгол Улс 2004 онд нэгдэн орсон бөгөөд анхны үндэсний хөтөлбөрийг 2006 онд баталж, уг хөтөлбөрийг 2014 онд шинэчилж батлаад байна.

Монгол Улсын хэмжээнд хэрэглэж байгаа болон үүсэж байгаа ялгарлын хэмжээг тогтоох зорилгоор 2013 онд УЗОБ-ын тооллогыг пестицид, үйлдвэрийн химийн бодис, диоксины ялгарал гэсэн 3 чиглэлээр явууллаа. Полихлорт бифенилийн (ПХБ) нарийвчилсан тооллогыг 2009 оноос улсын хэмжээнд хийж байна.

УЗОБ-ийн хэрэглээ ба ялгарал:

Монгол Улс УЗОБ-пестицидээс гексахлорциклогексаныг (ГХЦГ), гексахлорбензол, хлордан, альдрин, дильдринийг хэрэглэж байсан. Эдгээрээс ГХЦГ-ийг хамгийн их хэмжээгээр ОХУ-аас импортлож, 1958-1989 онд малын гадаад шимэгчтэй тэмцэх, хашаа бууц ариутгах, бэлчээр, таримал ургамлын хорлогч шавж, царцаатай тэмцэхэд бүх аймаг сумдад; бэлчээрийн хорлогч царцаа устгахад 1965-1987 онд хүртэл сондгой тоотой жилүүдэд (царцааны идэвхжилтэй жилүүдэд) Ховд, Өвөрхангай аймагт хэрэглэж байсан байна.

Мал угаалгын ванн, пестицидын агуулах, цацаж хэрэглэж байсан газруудад хөрсний бохирдол үүссэн нь шинжилгээгээр нотлогдсон бөгөөд устгах шаардлагатай 5 тн гаруй ГХЦГ хадгалагдаж байна.

Диоксины ялгарлын тооллогоор улсын хэмжээнд эх үүсвэрүүдээс жилд 139 г TEQ(грамм хорын эквивалент) диоксин, фуран ялгарч байгаагийн 42.6% нь ил шатаалтаас, 29.7% нь эмнэлгийн хог хаягдлын шатаалтаас, 6.56% нь хог хаягдлын ландфилээс үүсэж байгааг тогтоолоо. Өөрөөр хэлбэл нийт ялгарлын 78.8% нь хогтой холбоотой үйл ажиллагаанаас үүсэж байна.

Үлдсэн нь дулаан, цахилгааны үйлдвэрлэл, өргөн хэрэглээний бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, төмөрлөг, эрдсийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлээс ялгарч байна. Нийт ялгарч буй диоксин, фураны 79.7% нь агаарт, 9.9% нь хаягдал байдлаар хөрсөнд хаягддаг бол 7.7% нь үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнд агуулагдаж үлддэг байна.

ПХБ-ийн тооллогын хүрээнд 2013 оны байдлаар нийт 5,554.5 тн тос агуулсан 16,806.9 тн жин бүхий 3,246 ширхэг тоног төхөөрөмжөөс 4,118 дээж авч шинжилгээ хийхэд нийт тоног төхөөрөмжийн 7.92% нь, том оврын трансформатор, тосон таслуурын 3.02% нь зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс (50 ppm) их ПХБ агуулж байгаа нь тогтоогдлоо.

Зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс их ПХБ агуулсан 188 трансформатор, 66 тосон таслуур, 2 хаягдал тос цуглуулах сав байгаа бөгөөд эдгээр тоног төхөөрөмжийн нийт жин 663,6 тн, тэдгээрт агуулагдаж байгаа тосны хэмжээ 207.1 тн байна.

Итали Улсын Sea Markoni компанийн ПХБ цэвэрлэх CDP технологиор 2013 оноос бохирдсон тос, тоног төхөөрөмжийг цэвэрлэж эхэлсэн бөгөөд энэхүү технологи нь зөвхөн ПХБ-ын бохирдлыг цэвэрлээд зогсохгүй тосны бусад бохирдлыг цэвэрлэж, цахилгаан тусгаарлах чадварыг сайжруулан, цэвэрлэсэн тос, тоног төхөөрөмжийг эргүүлэн ашиглах боломжтой болгодог. Ингэснээр хуучин тосны оронд шинэ тос худалдан авах шаардлагагүй болсноос гадна трансформаторын насжилтыг 10-15 жилээр уртасгаж байгаагаараа эдийн

засгийн хувьд ч үр ашигтай үйл ажиллагаа болж байна. Уг технологиор 2014 оны байдлаар 600 тн ПХБ агуулсан бохирдлыг цэвэрлээд байна.

Химийн хорт болон аюултай бодис, аюултай хог хаягдлын зохистой менежментийг бий болгоход учирч буй бэрхшээл:

Улсыг хэмжээнд аюултай хог хаягдал устгах байгууламж байхгүйгээс үйлдвэрлэл, үйл ажиллагаанаас үүссэн аюултай хог хаягдал ахуйн хог хаягдлын хамт хогийн цэгт, зарим хэсэг нь хөрс, ус руу шууд хаягдаж байна. Ялангуяа олон арван тонн устгах шаардлагатай химийн бодис ерөнхий боловсролын сургууль, аж ахуйн нэгж, байгууллага дээр зориулалтын бус газар хадгалагдаж байгаа нь хүн амын эрүүл мэнд, амьдрах орчны аюулгүй байдалд эрсдэл учруулж байгаа юм.

Иймд нэн тэргүүн аюултай хог хаягдлыг байгаль орчинд ээлтэй аргаар устгах, дахин боловсруулах байгууламжийг бий болгох, ийм байгууламжтай болтол устгах шаардлагатай химийн бодисыг аюулгүй газар түр хадгалах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх, аюултай хог хаягдлыг цуглуулах, тээвэрлэх, дахин боловсруулах үйл ажиллагаанд хувийн секторыг татан оролцуулах, тэдгээрийг дэмжих замаар аюултай хог хаягдлын зохистой менежментийг бий болгох шаардлагатай байна.

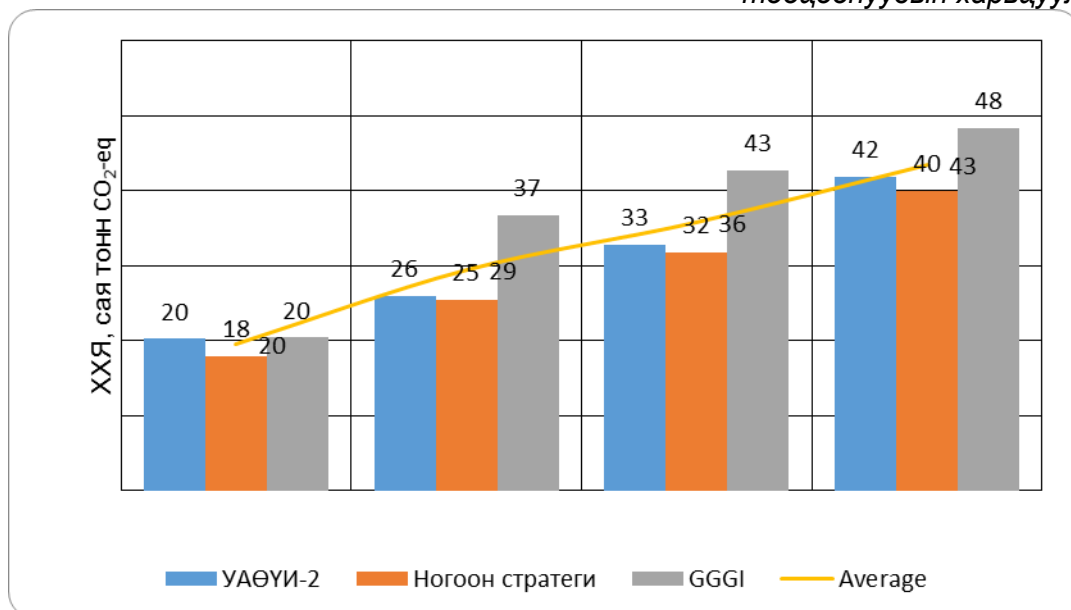
Бүх шатны төрийн албан хаагчид төдийгүй, аж ахуйн нэгж, олон нийтэд аюултай хог хаягдлын талаарх мэдлэг олгох сургалт, сурталчилгааг хийх замаар хүмүүсийн ухамсарыг дээшлүүлэх, аюултай хог хаягдалтай зөв харьцдаг дадал зуршил эзэмшүүлэх, энэ төрлийн бизнес эрхлэх сонирхол бий болгоход анхаарч ажиллах шаардлагатай.

3.7. Хүлэмжийн хийн ялгарлыг бууруулах арга хэмжээ

Монгол улсын эдийн засаг, хүн амын өсөлттэй уялдаад эрчим хүчний хэрэгцээ ихээхэн өсөх боллоо. Хүлэмжийн хийн ялгаралтын (ХХЯ) 2030 он хүртэлх хэтийн төлөвийн тооцооноос харахад хүлэмжийн хийн улсын хэмжээний нийт ялгаралтын хэмжээ 2030 оны түвшинд 2006 онтой харьцуулахад 3.25 дахин өсөх төлөвтэй байна. Ялангуяа ашигт малтмалын олборлох боловсруулах томоохон төслүүд хэрэгжихтэй холбоотойгоор аж үйлдвэрийн салбарын эрчим хүчний хэрэглээ огцом өсч, ХХЯ эрчим хүчний салбарт 2030 оны түвшинд 2006 онтой харьцуулахад даруй 4 дахин өсөх хандлагатай байна. ХХЯ-ын энэ өсөлт аж үйлдвэрийн салбарт 2.5 дахин, хог хаягдалд 2 дахин өсөх хандлагатай байгаа бол “Монгол мал” үндэсний хөтөлбөрт дэвшүүлсэн бэлчээрийн даацаас хамаараад малын тоо толгой цаашид өсгөхгүй байх төрийн бодлоготой холбоотойгоор ХАА-н салбараас ялгарах ХХЯ-ын хэмжээ цаашид төдийлөн их өсөхгүй төлөвтэй байна.

Хүлэмжийн хийг ялгаруулдаг гол салбар болох эрчим хүчний салбараас ялгарах ХХЯ-ын хэтийн төлөвийн тооцоог 2013 болон 2014 онд БОНХЯ-аас Ногоон хөгжлийн бодлого боловсруулах ажлын хүрээнд нарийвчлан хийснээс гадна Даян дэлхийн Ногоон Өсөлтийн Хүрээлэнгээс (GGGI) зарим судалгаа хийсэн байна. Эдгээр судалгааны үр дүнг харьцуулан нэгтгэж үзвэл эрчим хүчний салбарын хүлэмжийн хийн ялгаралт 2015 онд 20 сая тн CO_2 -eq, 2025 онд 36 сая тн CO_2 -eq, 2030 онд 43 сая тн CO_2 -eq хүрэх хандлагатай байна /Зураг 114/.

Зураг 115
Эрчим хүчний салбараас ялгарах ХХЯ-ын хэтийн төлөвийн
тооцоонуудын харьцуулалт

Монгол орны хүлэмжийн хийн ялгарлын гол эх үүсвэр нь нүүрсний шаталт байдаг. Иймээс ХХЯ-ыг бууруулах бодлого, арга хэмжээ нь нүүрсийг байгаль орчинд хал багатай технологиор шатаах, өөр эх үүсвэрээр орлуулах замаар нүүрсний хэрэглээг бууруулахад чиглэхээс гадна нүүрс шатааж үйлдвэрлэж байгаа цахилгаан ба дулааны эрчим хүчийг үр ашигтай хэмнэлттэй зарцуулах, эрчим хүч бага хэрэглэдэг тоног төхөөрөмж ашиглахад чиглэж байна. Сэргээгдэх эрчим хүч болон бусад цэвэр эрчим хүчний эх үүсвэрийг ашиглан хатуу түлшний хэрэгцээг багасгахад чиглэсэн арга хэмжээг хувийн салбарын хөрөнгө оруулалттай уялдуулан хэрэгжүүлж байна. Энэ чиглэлийн бодит арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэхэд гадаадын төсөл хөтөлбөртэй уялдуулах явдал чухал ач холбогдолтой. Хүлэмжийн хийн ялгаралтыг бууруулахад эрчим хүчний салбарт хэд хэдэн бодит төсөл, арга хэмжээ 2013-2014 онд хэрэгжлээ. Тухайлбал, ДЦС-уудын техник технологийг шинэчлэх, үр ашгийг дээшлүүлэх талаар олон арга хэмжээ авч байна. Салхитын Салхин Парк 2013 оны 6-р сарын 20-оос ашиглалтад орсноор жилд 178,778.00 тн CO₂-г бууруулах бодит боломж бүрдсэн байна. Нар, салхи, усны эрчим хүчийг ашиглах талаар хэд хэдэн төслийн урьдчилсан судалгаа хийгдэж, зарим төслийн ТЭЗҮ боловсруулаад байна.

БОНХАЖЯ-аас санаачлан хэрэгжүүлж байгаа хүлэмжийн хийн ялгаралтыг бууруулахад чиглэсэн нэг арга хэмжээ бол 2013 онд Япон улстай Бага нүүрстөрөгч бүхий хөгжлийн түншлэл байгуулан ажиллаж байгаа явдал юм. Энэ түншлэлийн хүрээнд Хамтарсан кредит олгох механизмыг нэвтрүүлэхийн тулд Япон улсын Байгаль орчны яам, Эдийн засаг, худалдаа болон үйлдвэрийн яамны шугамаар 2013-2014 онд 10 гаруй урьдчилсан болон нарийвчилсан судалгаа, төлөвлөлтийн судалгаа хийгдэж, 2 томоохон загвар төсөл хэрэгжүүлсэн байна. Эдгээр төсөл арга хэмжээнээс томоохныг дурдвал Улаанбаатар хотын 81 дүгээр сургууль болон Төв аймгийн Борнуур суманд Усан халалтын зуухнуудыг шинээр

суурилуулах болон хуучин зуухыг шинэчлэх ажил хийгдсэнээр хүлэмжийн хийн ялгаралтыг ихээхэн хэмжээгээр багасгаж, халаалтын найдвартай эх үүсвэрийг бий болгосон байна. Оюу Толгой болон Цагаан Суваргын хооронд цахилгааны алдагдалгүй дамжуулалтын 160 км шугам тавих ажил хийгдэж байна.

ЕРӨНХИЙ ДҮГНЭЛТ

Энэхүү тайлангийн хугацаанд Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын яам ногоон хөгжлийн бодлогыг улс орныхоо хөгжлийн тулгуур бодлогын нэг болгон хэрэгжүүлж байна. Ногоон хөгжлийн бодлогод тусгасан зорилго, зорилтод хүрэхийн тулд байгаль орчны нөхцөл, нөөцөд шинжлэх ухааны үндэслэлтэй бодитой дүгнэлт өгч, зүй зохистой ашиглах, хамгаалахад төлөв байдлын тайлан онцгой ач холбогдолтой.

Энэ удаагийн төлөв байдлын тайланд 2013, 2014 оны тоон мэдээллийг суурь болгон авч үзэхийн зэрэгцээ боломжтой зарим үзүүлэлтээр олон жилийн мэдээг эрдэмтдийн зөвлөмжид тулгуурлан боловсруулж, дараах дүгнэлтийг гаргалаа. Үүнд:

1. Ногоон хөгжлийн үндэсний чуулганыг 2013 онд зохион байгуулан НҮБ-ийн төрөлжсөн 5 байгууллагын санаачилгаар бий болсон “Ногоон хөгжлийн төлөөх түншлэл” буюу PAGE хөтөлбөрийн гишүүн, ногоон хөгжлийн үйл ажиллагааг эхлүүлэхэд дэмжлэг авах анхны орон болж, хөтөлбөрийн хүрээнд “ногоон барилга”, “ногоон худалдан авалт”, “ногоон эдийн засгийн мэдлэгийг түгээн дэлгэрүүлэх”, “ногоон хөгжлийн үзүүлэлт”, “хог хаягдлын менежмент” гэсэн хамтран ажиллах үйл ажиллагааны 5 чиглэлийг тодорхойлж, хөтөлбөр, төслүүдийг хэрэгжүүлж байгаа нь зохих үр дүнгээ өгч эхэлж байна.
2. Монгол оронд уур амьсгалын өөрчлөлтийн улмаас дулаарлын үйл явц харьцангуй эрчимтэй үргэлжилж, сүүлийн 75 жилд газрын гадарга орчмын агаарын жилийн дундаж температур 2.1°C дулаарч, жилд орох хур тунадасны хэмжээ 7% орчим буурсан байна. Нутгийн төв болон баруун бүс нутагт илүү эрчимтэй дулаарах хандлага ажиглагдлаа. Нөгөө талаар байгалийн гамшигт үзэгдэл, үүний дотор ус-цаг уурын аюултай үзэгдэл, гамшигт үзэгдлийн давтагдал ихсэж, сүүлийн 12 жилд ус цаг уурын гаралтай гамшигт үзэгдлийн улмаас 424 хүний амь эрсдэж, 24.5 сая мал хорогдож, улсад 564 тэрбум 191 сая 420 мянган төгрөгийн хохирол учирсан байна.
3. Бүс нутгийн уур амьсгалын дулаарах хандлага нь манай орны баруун бүс нутаг дахь мөнх цас, мөсөн голын талбай хумигдах нэг шалтгаан болж мөстөл, мөсөн голын хайлалт сүүлийн 10 жилд хамгийн их хэмжээнд хүрсэн байна. Мөнх цэвдгийн тархалт, гүний температур ч буурах хандлага ажиглагдаж, уулархаг нутгаар мөнх цэвдгийн температур $0.4-0.9^{\circ}\text{C}$ -ээр нэмэгдсэн бол өмнөд бүс нутгаар 0.1°C -ээс хэтрэхгүй нэмэгджээ.
4. Гол мөрний нийт урсац 2013 онд 28.0 хувийн хангамшилтай, олон жилийн дунджаас элбэгдүү услагтай байсан бол 2014 онд манай орны нутаг дэвсгэр дээр 27.1 шоо км урсац бүрдсэн нь гол мөрний олон жилийн дундаж урсцаас 9.0 хувиар буюу 7.5 шоо км бага устай байв. 2012 оноос элбэг устай үе эхэлсэн байж болох төлөв ажиглагдаж эхэллээ. 2013 оны усны тооллогын дүнг 2011 оны усны тооллогын дүнтэй харьцуулахад, устай байгаа гол, горхи, булаг шандын тоо 2011 оныхоос бага байгаа ч усажсан байдал нь харьцангуй сайн буюу жилд 7,5-12,3%-иар нэмэгдсэн байна. 2013 оны шинжилгээний дүнгээр гол мөрөн, нуурын 93% нь “маш цэвэр” болон “цэвэр” ангилалд, 5% нь “бага бохирдолтой”, 3% нь “маш бохир” ангилалд хамрагдаж байна.
5. Гол мөрний урсац сэргэж байгаа ч газар доорх усны түвшний бууралт үргэлжилж байна. 2014 оны байдлаар газрын доорх усны нөөцийн ашиглалт

нь гадаргын усныхаас 21 дахин илүү байв. 2013-2014 онуудад хийгдсэн газрын доорх усны горимын өөрчлөлтийн байдлаар томоохон компаниудын усны эх үүсвэрт ус ашиглалтын байдлаас хамааран газрын доорх усны түвшин буурсан байдал ажиглагдсан байна. Эдгээр нь үйлдвэрлэл үйлчилгээний явцад гүний усны ашиглалтыг аль болох хязгаарлах шаардлагатай болохыг харуулж байна.

6. 2014 оны жилийн эцсийн байдлаар өмнөх онтой харьцуулахад хөдөө аж ахуйн газар 352.8 мянган га-гаар хасагдаж, хот тосгон, бусад суурины газар 12.5 мянган га, зам, шугам сүлжээний газар 17.5 мянган га, ойн сан бүхий газар 25.1 мянган га, улсын тусгай хэрэгцээний газар 297.8 мянган га-гаар тус тус нэмэгдэж, усны сан бүхий газар 0.1 мянган га-аар хасагдсан байна. 2009-2013 оны хооронд ойн сан бүхий газар 38.9 мянган га талбайгаар багассан нь 1272,3 мянган га ой түймэрт, 95,7 мянган га ой хөнөөлт шавьжид нэрвэгдэж, цаг агаарын дулаарлаас үүдэлтэйгээр 10,5 мянган га заган ой хатсан, 0,9 мянган га ой хүчтэй салхи, цасанд унасан, түүнчлэн хууль бус мод бэлтгэл, 2011 онд 111,6 мянган га ой ашигт малтмалын олборлолтод өртсөн зэрэг шалтгаанаас болсон байна. Иймд ойн нөөцийн доройтол хомсдлыг хязгаарлан зогсоох, улмаар нөөцийг аривжуулах зорилтыг багтаасан ойн талаар баримтлах бодлогыг УИХ-аар хэлэлцүүлэн батлуулж, хэрэгжилтийг шуурхай зохион байгуулах шаардлагатай байна.
7. Цөлжилтийн шалтгааныг судалсан дүнгээс үзэхэд цөлжилт хүчтэй, нэн хүчтэй илэрсэн газар нутагт хүний хүчин зүйл 53 %, байгалийн үйл явц 47 %-ийн нөлөө үзүүлсэн байна. Хүний үйл ажиллагаатай холбоотой нөлөөлөх хүчин зүйлээс бэлчээрийн даац 32.5 хувиар хэтэрсэн, мал сүргийн бүтцэд гарсан өөрчлөлтийн улмаас ямааны тоо өсөж, нийт сүргийн 46%-ийг эзлэн бэлчээрийг талхалж, говийн бүсийн төв суурин газрын түлшний хэрэгцээнд заг модыг их хэмжээгээр бэлтгэснээс 4.1 мянган га газрын заг бүрэн устаж байгалийн жамаараа нөхөн сэргэх чадвараа алдсан зэрэг нөлөөлөл зонхилох хувийг эзэлж байна. Иймд мал сүргийн тоо толгой, сүргийн бүтцийг зохистой болгох, үүлдэр угсааг сайжруулан, тоо толгойг хязгаарлах, бэлчээр нөхөн сэргэж байх нөхцөлийг бүрдүүлэхэд малчдын оролцоог нэмэгдүүлэх хөшүүргийг бий болгох эрхзүйн орчныг бий болгон хэрэгжүүлэх шаардлага тулгамдсан асуудал болж байна.
8. Гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дүнд ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл бүхий талбайн эзлэх хувь 2009 оноос хойш жил тутамд 2-8,5 хувиар буурч 2014 оны байдлаар нийт нутаг дэвсгэрийн 7.9 хувийг эзлэх болсон.
9. Уул уурхайн аж ахуйн нэгжүүдийн тухайн жилд хийх техникийн нөхөн сэргээлтийн ажил нэмэгдэж байгаа хэдий ч үр дүн багатай, улсын хэмжээнд биологийн нөхөн сэргээлт хийх ажил хангалтгүй хэвээр байна. Байгальд учирсан хохирлыг тооцох олон улсын аргачлал, туршлагыг судлан нэвтрүүлэхээр боловсруулж байна.
10. Тайлангийн хугацаанд улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хэмжээ нэмэгдээгүй, 2014 онд нийт 9 аймгийн 23 сумын нутаг дэвсгэрт хамаарах 2.5 сая га талбай бүхий 11 газрыг улсын тусгай хамгаалалттай газрын сүлжээнд хамруулахаар судалгааны ажил хийж үндэслэл боловсруулан Засгийн газарт өргөн бариад байгааг УИХ-аар хэлэлцүүлэн батлуулах нь зүйтэй.
11. Сүүлийн жилүүдэд УТХГН-т түшиглэсэн аялал жуулчлал түлхүү хөгжиж, 2014 оны байдлаар Монгол улсын ДНБ-д аялал жуулчлалын салбарын

эзлэх хувь 5, нийт хөрөнгө оруулалтад эзлэх хувь 13 орчим болжээ. Аялал жуулчлалын салбарыг тогтвортой хөгжлийн зарчим, ногоон хөгжлийн үзэл баримтлалд нийцүүлэн хөгжүүлэхийн тулд аялал жуулчлалын дэд бүтцийг сайжруулж, жуулчин хүлээн авах хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх; аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүнийг бүсчилсэн байдлаар төрөлжүүлэн байгаль, орчинд ээлтэй байдлаар хөгжүүлэх бодлогыг тууштай хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

12. 2014 оны байдлаар Монгол улсын ойн сан бүхий газар **18321.3** мян.га буюу нийт нутаг дэвсгэрийн **11.71** хувийг эзэлж байна. Улсын хэмжээгээр 2014 онд 6289 га талбайд ойг нөхөн сэргээх ажлыг зохион байгуулж, ойн хүлэмжийн хийн шингээлт, ялгаруулалтыг олон улсын шаардлагад нийцсэн арга аргачлалаар тодорхойлох зорилгоор ойн сангийн шилмүүст, навчит ой бүхий 12,5 сая га талбайг хамруулан олон зорилтот ойн тооллогыг явуулсан нь ойн талаар цаашид хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны суурь мэдээллийг бүрдүүлсэн чухал ажил болсон. Ойн хөнөөлт шавж, өвчний тархалтын судалгааг нийт 2,259,0 мян.га, талбайд явуулж, 443,4 мян.га талбайд хөнөөлийн голомт байгааг тогтоож голомтыг устгах тэмцлийн ажлыг 97,7 мянган га талбайд хийж гүйцэтгэснээс 70 хувийг биологийн болон байгаль орчинд сөрөг нөлөөгүй аргаар гүйцэтгэсэн байна.
13. 2013-2014 оны түймрийн мэдээллийг 2012 онтой харьцуулахад улсын хэмжээнд гарсан ой, хээрийн түймрийн нийт тоо 20.6 хувь, ойн түймэрт шатсан талбай 98.2 хувь, түймэр гарсан сумын тоо 24.3 хувиар тус тус буурч, харин хээрийн түймэрт шатсан талбай 7.5 хувь нэмэгджээ. Одоогийн байдлаар, улсын хэмжээнд 1179 нөхөрлөл ойн менежментийн төлөвлөгөө батлуулан үйл ажиллагаа явуулж байгаа бөгөөд орон нутагт ой, хээрийг түймрээс урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах ойн анги-ойн мэргэжлийн байгууллага-ойн нөхөрлөл гэсэн менежментийн үйл ажиллагааны гурвалсан бүтэц бүрдэж эхэллээ. Тэдгээрийн түймрээс урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах мэргэжлийн болон техникийн чадавх өмнөх 5 жилийнхээс 2-3 дахин нэмэгдэж, тэдний эзэмшлийн талбайд түймрийн гаралт, тархалт 50 хүртэл хувиар буурч, зохих үр дүнгээ өгч байна.
14. Ашигт болон ховор, ховордсон 260 гаруй зүйл ургамлын тархац, байршил, 60 гаруй зүйл ургамлын нөөцийн судалгаа явуулж говийн ганга, юлдэн тарваган шийр, байгалийн гүүн хөх, намгийн сургар зэрэг ургамал үйлдвэрлэлийн ашиглалтын нөөцгүй болохыг тогтоожээ. Мөн мансууруулах бодис бүхий таримал олс, хогийн олс, мансууруулагч намуу гэсэн 3 зүйлийн ургамлын тархалтыг тогтоов. Энэ хүрээнд байгалийн ургамлыг боловсруулж эцсийн бүтээгдэхүүн болгоогүй тохиолдолд үйлдвэрлэлийн зориулалтаар экспортлохыг 2012 оноос хойш хязгаарласан байна. “Бэрцэцэг” -ийг Монгол Улсын Засгийн газрын 2014 оны 10 дугаар сарын 25-ний өдрийн 355 дугаар тогтоолоор Монголын үндэсний бахархалт цэцэг болгож зарлав. Цаашид ургамлыг үйлдвэрлэлийн зориулалтаар түүж бэлтгэх, тарималжуулах, ашиглах, экспортлох ажлыг шинжлэх ухааны судалгаа, үндэслэлтэй зохион байгуулах зорилготой ажиллаж байна.
15. Ан амьтны тоо толгойг 1970-1980-аад онд хийгдсэн тооллогын дүн мэдээтэй харьцуулбал, 70-50% буурсан боловч 1990-2000 оны дүн мэдээтэй харьцуулбал 20-40% өссөн хандлага ажиглагдаж байна. Нэн ховор, ховор амьтдаас тахь адуу, төв азийн минжийг сэргээн нутагшуулах, баданга хүдэр, хавтгай тэмээ, тул, зэвэг, хадран үржүүлэх төслийг хэрэгжүүлж байгаа нь зохих үр дүнгээ өгч байна.

16. Ан амьтныг төр-хувийн хэвшлийн түншлэлийн хэлбэрээр агнуурын бүс нутгийн менежментийн хүрээнд хамгаалж, зохистой ашиглах бодлогыг хэрэгжүүлэн, 2012-2014 онд нийт 25 нөхөрлөл, орон нутгийн 7 төрийн бус байгууллага, 11 аж ахуйн нэгж 62 агнуурын бүс нутгийн менежментийг гэрээгээр хариуцан ажиллаж байна. Амьтныг хамгаалахад хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтын хэмжээ нэмэгдэж, гадаадын анчдад зуучлагч 10 аж ахуйн нэгж 6 агнуурын бүс нутагт 2013 онд 80 гаруй сая төгрөг, 2014 онд 150 гаруй сая төгрөгийн санхүүгийн дэмжлэг үзүүлсэн байна. Энэ ажлыг цаашид өргөжүүлж, нутгийн ард иргэдийн хяналт, оролцоог нэмэгдүүлэх нь зүйтэй.
17. Агаарын чанарыг 37 цэгт харуулууд хянан шинжлэх үйл ажиллагаа явуулж, Улаанбаатар хотод агаарын чанарыг тогтмол хянах 14 харуул ажиллан, гадаад, дотоодын санхүүгийн дэмжлэг, төсөл хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэн ажилласнаар 2013-2014 оны Улаанбаатар хотын агаар бохирдуулах бодисын хүйтний улирлын дундаж агууламжийг өмнөх оны мөн үетэй харьцуулж үзэхэд хүхэрлэг хийн дундаж агууламж **20%**-иар бага, азотын давхар ислийн дундаж агууламж **26%**-иар бага, нарийн ширхэглэгт тоосонцрын (PM2.5) агууламж **21%**-иар багассан нь чухал үр дүн юм. Гэвч Улаанбаатар хотын төв хэсэг болон гэр хороолол төвлөрсөн нутаг дэвсгэрийн ихэнх хэсэгт агаар бохирдуулах бодис (PM10, SO₂, NO₂)-ын агууламж агаарын чанарын стандарт дахь жилийн дундаж хүлцэх хэм хэмжээнээс давсан үзүүлэлттэй, зарим томоохон аймгийн төвүүдэд агаарын бохирдол нэмэгдэж байгаа нь цаашид хотуудыг сайжруулсан түлшээр хангаж, түүхий нүүрсийг хязгаарлах, нүүрс шингэрүүлэн хий гаргах үйлдвэрийг дэмжих, гэр хорооллын айл өрхийн халаалтыг хийн халаалтаар хэсэгчлэн шийдэх, орон сууцжуулах ажлыг эрчимжүүлэх, аймгийн төвүүдийн агаарын бохирдлыг бууруулах зорилгоор “Сайжруулсан зуух” хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх ажлыг өргөжүүлэх хэрэгтэй байна.
18. Улаанбаатар хотын зарим газрын хөрсөнд хүнд металлын бохирдол зөвшөөрөгдөх дээд хэмжээнээс илүү байгаа нь химийн бодисын зохисгүй хэрэглээтэй шууд холбоотой бөгөөд хяналт, зохицуулалтыг хуулийн дагуу зохион байгуулах, төсөл хөтөлбөрүүд хэрэгжүүлэх шаардлагыг бий болгож байна.
19. Монгол улсын гадаргын усны чанар, бохирдлыг нийт 179 цэгт 20-25 үзүүлэлтээр тодорхойлсон дүнгээс үзэхэд Туул голын усны эрдэсжилт 2014 онд өмнөх жилийн мөн үеийнхээс 10-150 мг/л-ээр буурсан боловч төв цэвэрлэх байгууламжийн хаягдал орсны дараах цэгийн орчим 200- 300 мг/л-ээр ихэссэн нь ноцтой байдлыг бий болгож байна. Иймд хортой хог хаягдлын эх үүсвэр бүхий үйлдвэрийг хотоос шилжүүлэн байршуулах, хаягдалгүй техник, технологийг нэвтрүүлэх ажлыг тууштай хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.
20. Сүүлийн 4 жилийн байдлаар, Монгол улсын хатуу хог хаягдлын хэмжээ жилд дунджаар 500 мянга орчим тонноор нэмэгдэж байна. Улсын хэмжээнд 2013 онд хаягдсан нийт хатуу хог хаягдал нь 2.2 сая тонн, ашигласан дахиврын хэмжээ нь 384 мянган тонн буюу нийт хатуу хог хаягдлын 17.4 хувийг эзэлж байна. Устгах шаардлагатай химийн хорт болон аюултай бодис төдийгүй өдөр тутмын үйл ажиллагаанаас үүсэж байгаа аюултай хог хаягдлыг устгах, дахин боловсруулах байгууламжийн газрын асуудлыг яаралтай шийдвэрлүүлэх, зохих технологийн шаардлагын дагуу байгуулах, уг байгууламжтай болтол дээр дурдсан бодисуудыг цуглуулж, аюулгүй газар түр хадгалах арга хэмжээг нэн даруй авах шаардлагатай байна.

21. Манай орны эдийн засаг, хүн амын өсөлттэй уялдаад эрчим хүчний хэрэгцээ ихээхэн нэмэгдэж, хүлэмжийн хийн ялгаралтын хэмжээ 2030 онд 2006 оныхоос 3.25 дахин өсөх төлөвтэй байна. Иймд тус яамнаас санаачлан авч хэрэгжүүлж байгаа Япон улстай Бага нүүрстөрөгч бүхий хөгжлийн түншлэлийг үр дүнтэй хэрэгжүүлж ажиллахаар төлөвлөж байна.
22. 2013 онд байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн орлого нийт 49.3 тэрбум төгрөг, 2014 онд 45,9 тэрбум төгрөг аймаг, нийслэл, сумдын дансанд оржээ. Үүнээс Байгалийн нөөцийн төлбөрийн тухай хууль, тогтоомжоор хамгийн багаар тооцон үзэхэд 20-25 тэрбум төгрөгийг байгаль хамгаалах, нөхөн сэргээх арга хэмжээнд зарцуулахаар төлөвлөсөн боловч хэрэгжилтийг 7 аймагт дүгнэж үзэхэд туйлын хангалтгүй байв. Иймд шилэн дансны хуулийн хэрэгжилтийн явцад уг төлбөрийн орлого хуулийн дагуу зориулалтаараа зарцуулагдах боломжийг бүрдүүлэхэд онцлон анхаарах болно.
23. Байгалийн жам ёсоор явагдаж байгаа болон хүний үйл ажиллагаанаас шалтгаалан бий болж байгаа дулаарал, цөлжилт, байгалийн төлөв байдлын бусад өөрчлөлт, доройтлоос урьдчилан сэргийлэх, багасгах, таслан зогсооход орон нутгийн болон иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх, энэ чиглэлийн хөтөлбөр, төлөвлөгөө, үйл ажиллагааг үр дүнтэй зохион байгуулахад төрийн бодлогын хэмжээнд онцгой анхааран, хөрөнгө, санхүүжилтийн болон бусад дэмжлэгийг үзүүлэх ажлыг тууштай хэрэгжүүлэх шаардлага зүй ёсоор урган гарч байна.
24. Байгаль орчны төлөв байдлын өөрчлөлт нь орон зай, урт удаан хугацаанд, байгалийн иж бүрдлүүдийн нарийн уялдаа холбоонд явагддаг. Иймд 2 жил тутам байгалийн голлох бүрдлүүд, үзэгдэл тус бүрээр авч дүгнэлт хийж байгаа нь төлөв байдлын мөн чанар, учир шалтгааныг бүрэн тайлбарлахад хангалтгүй учир тусгайлан төсөл хэрэгжүүлж, олон жилийн динамик өөрчлөлтийг судалгаа, шинжилгээний үр дүнд нарийвчлан судалж, зүй тогтлыг илрүүлэн дүгнэлт хийх шаардлагатай байна.